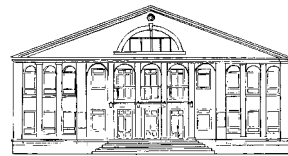

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2013 р., № 3 (41)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А.О. Монаєнко,
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В.Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Т.А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України (заступник головного редактора)

М.О. Сергати́й, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

С.К. Бостан, доктор юридичних наук, професор

О.П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор

В.В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист
України

Н.О. Гуторова, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

С.Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор

Т.А. Занфірова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

А.В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор

В.В. Коваленко, доктор юридичних наук, професор

О.М. Костенко, доктор юридичних наук, професор

О.М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор

Є.Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор

В.К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор

В.М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

С.В. Петков, доктор юридичних наук, професор

О.В. Покатасва, доктор юридичних наук,
доктор економічних наук, професор

О.Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В.М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В.А. Устименко, доктор юридичних наук, професор

П.В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор

В.Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор

О.А. Гавриленко, доктор юридичних наук, доцент

О.С. Саїнчин, доктор юридичних наук, доцент

О.В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г.Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)

О.Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

М.В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)

Е.Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)

О.А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С.В. Белькова

Редактори: І.Ю. Антоненко

Технічний редактор: Ю.В. Волошина

Дизайнер обкладинки: Я.В. Зоська

ISSN 1813–338X

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з постановою президії ВАК України
від 18.11.2009 р. № 1-05/5

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення
України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення
суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
25 вересня 2013 р., протокол № 1

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При
передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 3.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 26.08.2013.
Підписано до друку 30.09.2013.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 9-13Ж
Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

© Класичний приватний університет, 2013

Зміст

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Л.С. Гамбурґ</i> ПРОБЛЕМА СУВЕРЕННОСТІ СУБ'ЄКТІВ ФЕДЕРАЦІЇ В ЗОВНІШНЬОМУ СУВЕРЕНІТЕТІ ФЕДЕРАТИВНИХ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	4
--	---

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>О.М. Куракін</i> ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ЮРИДИЧНОГО ЯВИЩА	10
--	----

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>А.М. Апаров</i> ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ	16
---	----

<i>О.В. Белікова</i> ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

<i>А.Г. Бойков</i> КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ “ЄДИНЕ ВІКНО ПОДАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ЗВІТНОСТІ”: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	29
---	----

<i>Н.П. Капітаненко</i> АЗАРТНІ ІГРИ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	33
--	----

<i>С.М. Слабко</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	38
--	----

ФІНАНСОВЕ ТА БІНКІВСЬКЕ ПРАВО

<i>О.О. Коваль</i> НЕРУХОМЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	45
---	----

<i>А.І. Сирота</i> БАНК РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	50
--	----

<i>Р.І. Фрич</i> ВИДИ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ	55
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>О.В. Крилова</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ	62
--	----

<i>Д.О. Маріц</i> ПРЕКЛЮЗИВНІ СТРОКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ	67
--	----

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Є.Ю. Соболев</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ	72
--	----

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>А.О. Матвійчук</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА РУЙНІВНІ СИЛИ ПРИРОДИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ	76
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Р.В. Алієв</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ДОПОМОГУ В ТРУДОВОМУ Й ПОБУТОВОМУ ВЛАШТУВАННІ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ПІСЛЯ ЇХ ЗВІЛЬНЕННЯ.....	82
<i>Ю.А. Дорохіна</i> ДО УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ.....	87
<i>С.Г. Кулик</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ.....	92
<i>О.О. Стулов</i> ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗАСУДЖЕНИМ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	97

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА
ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

<i>І.Г. Івасюк</i> ФУНКЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ	101
---	-----

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

<i>А.О. Драгоненко</i> ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ, ВЧИНЕНОГО У СПІВУЧАСТІ.....	106
---	-----

НАУКОВІ ЗАХОДИ

КРУГЛИЙ СТІЛ “АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА” В КЛАСИЧНОМУ ПРИВАТНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	110
ДО УВАГИ АВТОРІВ	114

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УДК 321.011.3:321.011.7:321.015:323.172:342.33

Л.С. Гамбург

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРОБЛЕМА СУВЕРЕННОСТІ СУБ'ЄКТІВ ФЕДЕРАЦІЇ В ЗОВНІШНЬОМУ СУВЕРЕНІТЕТІ ФЕДЕРАТИВНИХ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті висвітлено особливості здійснення зовнішнього суверенітету федеративних держав федеральними органами за участю суб'єктів федерацій, обґрунтовано положення про зовнішню суверенність суб'єктів федерацій у сучасних умовах світової глобалізації та інтеграції, здійснено теоретичні узагальнення щодо реалізації суверенними суб'єктами зовнішнього суверенітету федеративної держави.

Ключові слова: парадипломатична діяльність, субнаціональний суб'єкт, федеративна держава, федеральний центр, суб'єкт федерації, зовнішній суверенітет федеративної держави, зовнішня суверенність суб'єкту федерації, народний суверенітет, національний суверенітет.

I. Вступ

Зовнішні функції держави є вторинними щодо її внутрішніх функцій і зумовлені ними. Тому потреби соціально-економічного, наукового, екологічного, культурно-духовного й інформаційного розвитку країн і народів, забезпечення відповідних прав і свобод людини й громадянина в сучасному світі, де переважають тенденції до науково-технічної інтенсифікації, економічної глобалізації та інтеграції, разом із демократизацією політичних систем і світових процесів, забезпеченням міжнародної безпеки тягнуть активізацію міжнародної діяльності регіональних суб'єктів федеративних і унітарно-децентралізованих держав. Подібна активізація підготовлена історичним розвитком і стрімкістю поширення зазначених світових процесів, і це вимагає визнання, уточнення й подальшого правового упорядкування фактичної міжнародної діяльності регіональних суб'єктів у національному й міжнародному праві, узгодження політико-правового статусу суб'єктів федерації з відповідним статусом федерального центру з визнанням суверенності суб'єктів при реалізації ними зовнішнього суверенітету федеративної держави на засадах інтеграції. Розвиток держав зарубіжної Європи, євразійського простору, Далекого Сходу, Південно-Східної Азії, Латинської Америки та ін. свідчить про універсальну міждержавну інтеграцію, рух до кон-

федералізації, утворення міждержавних і (у випадку Євросоюзу) наддержавних органів, що актуалізує поглиблення теоретичних досліджень проблем державознавства щодо зовнішнього суверенітету держав зі складним політико- й адміністративно-територіальним устроєм.

II. Постановка завдання

Метою статті є виявлення особливостей реалізації зовнішнього суверенітету федеративних держав шляхом інтеграції федерального центру й суб'єктів та обґрунтування суверенності суб'єктів федерації як учасників міжнародних відносин. Завданням є дослідити причини, умови й варіанти розподілу зовнішньополітичної компетенції центру й суб'єктів з урахуванням різновидів федеративних держав, особливості правової регламентації фактичної міжнародної діяльності суб'єктів, підстави реалізації ними як правосуб'єктними особами народного й національного суверенітетів регіонального й федерального рівня в міжнародних відносинах.

III. Результати

Розподіл влади по вертикалі при зовнішньому суверенітеті все активніше проявляється останніми десятиліттями в розмежуванні повноважень і компетенції між федеральним центром і суб'єктами федерації у формі парадипломатичної діяльності останніх як субнаціональних суб'єктів, що здійснюється паралельно із традиційною дипломатією федеративних й інших держав [11,

с. 109]. При цьому суб'єкти федерації приймають участь у визначенні та розробці загальнофедеральної зовнішньої політики. Такий ступінь безпосереднього включення суб'єктів федерації у реалізацію зовнішнього суверенітету своєї держави зумовлений сучасними процесами світової соціально-економічної, політичної, культурної й духовно-ідеологічної глобалізації. Тому ефективність реалізації зовнішньоекономічної діяльності федеративних держав все більше залежить від рівня економічного потенціалу й участі їх регіональних суб'єктів у ній, оскільки специфічні проблеми задоволення матеріально-економічних і культурних (у тому числі етнічних) потреб населення регіонів неможливо вирішувати виключно федеральним центром без участі самих регіональних суб'єктів [1, с. 37–38, 61–63, 90; 2, с. 117–118, 125–126; 13, с. 55, 63].

Безпосередня участь суб'єктів у реалізації зовнішнього суверенітету своєї федеративної держави значною мірою зумовлена їх економічною вагою в загальнонаціональному господарстві. Зокрема, 10 штатів США мають такий обсяг валового національного продукту (ВНП), за яким вони можуть бути включені до списку 25 економічно найрозвинутіших держав світу. Лише один американський штат Каліфорнія, населення якого перевищує 30 млн осіб, займав у 90-х рр. ХХ ст. восьме місце в світовій економіці за рівнем ВНП і є другим (після власне США) провідним зовнішньоекономічним партнером Японії, а один лише штат Техас виробляє продукції вдвічі більше, ніж уся Мексика. Провінція Онтаріо видає 37% ВНП канадської федерації. Тому, починаючи з 1970-х рр. проявилася велика активність і самостійність штатів США й Австралійського Союзу, провінцій Канади (переважно найрозвинутіших Онтаріо й Квебеку) в міжнародних економічних і культурних відносинах, що не заперечується федеральними органами влади, якщо не суперечить загальнонаціональним інтересам і зовнішній політиці США, головні напрями якої визначає федеральний уряд. У 60-х рр. і першій пол. 70-х рр. ХХ ст. міждержавні рішення між провінціями Канади й прикордонними штатами США укладались навіть неофіційно на регіональному рівні, випереджаючи їх правову регламентацію [2, с. 131–132; 11, с. 110–112, 117].

Але тут виникають певні суперечності між загальними принципами федералізму, за якими федеральні органи влади є верховними й провідними у визначенні, розробці й здійсненні всієї зовнішньої політики держави, та політико-правовими межами безпосередньої участі суб'єктів федерації в такій політиці та, взагалі, реалізації зовнішнього державного суверенітету.

У централізованих федераціях зазначена суперечність вирішується шляхом розробки федеральними органами законодавчої й виконавчої влади стратегії зовнішньої загальнонаціональної політики, в межах якої можлива свобода економічної, наукової, екологічної й культурної діяльності суб'єктів, що не суперечить принципам і нормам федеральної конституції. Такі межі визначаються судовою владою (конституційним правосуддям). При цьому конституція може передбачати безпосередні міжнародні зв'язки суб'єктів і укладання ними договорів з іноземними державами зі згоди федерального уряду, або ж опосередковані – через їх представництва у відповідній палаті федерального парламенту. Наприклад, ст. 32 та ст. 50 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччині (ФРН) передбачають певні повноваження земель і врахування їх інтересів при укладанні міжнародних договорів. Землі уповноважені безпосередньо заключати договори з іноземними державами за згодою федерального уряду й у межах своєї компетенції. Водночас землі в опосередкованій формі беруть участь у зовнішньополітичній діяльності ФРН через свої представництва в бундесраті – верхній палаті парламенту Німеччини [7].

Згідно п. "о" ст. 72 Конституції Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. у спільному веденні федерації та її суб'єктів перебуває координація міжнародних і зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів Російської Федерації, виконання міжнародних договорів Російської Федерації [5]. А за ч. 2 ст. III Федеративного договору від 31 березня 1992 р. республіки у складі Російської Федерації є самостійними учасниками міжнародних і зовнішньоекономічних відносин у межах її Конституції, законів і Федеративного договору. Координація міжнародних і зовнішньоекономічних відносин республік у складі Російської Федерації здійснюється федеральними органами державної влади Російської Федерації спільно з республіками у складі Російської Федерації [12].

Суб'єкти ж децентралізованих федерацій згідно з їх конституційним законодавством здійснюють досить широку зовнішньополітичну компетенцію в зазначених напрямках [14, с. 161–162], а іноді навіть уповноважуються представляти федеральні інтереси. Якщо такі федерації є національними чи змішаними (національно-територіальними), то їх національні суб'єкти задовольняють етнокультурні потреби свого населення через встановлення співробітництва з відповідними національними державами й (або) з національними общинами інших держав.

Так, провінції Канади за федеральним конституційним законодавством уповноважені встановлювати й здійснювати широке

коло міжнародних зв'язків і відносин із сусідніми штатами США та з іншими державами й навіть представляти федерацію в міждержавних і міжнародних переговорах на основі делегування їм федеральними органами відповідних повноважень. Зокрема, найактивнішу зовнішню економічну, транспортну, екологічну й культурну діяльність проводять провінції Квебек і Онтаріо [6, с. 10], яким федерація делегувала повноваження на проведення канадсько-американських переговорів про врегулювання рівня кислотних опадів. При цьому вони виступали в подвійному статусі самостійних учасників переговорів, водночас забезпечуючи федеральну зовнішню стратегію Канади. До того ж франкомовна провінція Квебек підтримує зовнішні культурно-національні зв'язки з Францією, Бельгією (особливо – з її франкомовним суб'єктом Валлонією), Люксембургом і його одноіменним франкомовним округом (Велике Герцогство Люксембург складається з люксембурзького, німецького й французького округів), Швейцарією та її франкомовними кантонами й рядом інших держав Карибського басейну й Африки, які у XIX–першій половині XX ст. входили до складу Французької колоніальної імперії [6, с. 14, 19; 13, с. 63–65; 14, с. 175–184].

Конституція Австралійського Союзу (ч. 37, ст. 51; ст. 52) взагалі не встановлює виключної компетенції федеральних органів у зовнішній політиці, надаючи австралійським штатам досить широку самостійність щодо безпосередньої участі в міжнародних відносинах [3]. До того ж, федеральна влада часто навіть не може здійснити договори з іноземними державами без участі штатів, оскільки цей процес входить до компетенції останніх і вимагає змін у їх законодавстві.

Шляхом неправової координації між федерацією й землями на основі кооперативного федералізму [8, с. 125] провінції Австрійської Республіки, що межують з Італією та Словенією, встановили прямі й опосередковані (через бундесрат Австрії) етнокультурні й економічні зв'язки з німецькомовними громадами зазначених держав, які компактно мешкають у прикордонних областях (особливо – Трентино Альто Адидже в Італії), які до закінчення Першої світової війни входили до складу Австро-Угорської імперії [11, с. 110–113].

Конституція Королівства Бельгії в ч. 3, ст. 127; ст. 128; ч. 4, ст. 130 встановлює повноваження її національних громад (французької, фламандської й німецької) на безпосереднє міжнародне співробітництво, включаючи укладання договорів у галузях культури й освіти [4]. У 1980-х рр. франкомовна громада заключила угоди з урядом Беніну, міністерством освіти Конго, міністерством охорони здоров'я Тунісу, міністерст-

вом освіти Колумбії. Парламент франкомовної громади створив спільні комітети з міжпарламентського співробітництва з Національними зборами Квебеку й Сенегалу. Рада фламандської громади й Генеральні штати Королівства Нідерландів установили міжпарламентську комісію в рамках бельгійсько-нідерландського договору про лінгвістичний союз. До того ж, особливості розподілу державної влади по вертикалі в Бельгії призводять до необхідності для федеральних органів узгоджувати свої зовнішньополітичні дії з національними громадами як суб'єктами бельгійської федерації, бо в іншому випадку суб'єкти можуть чинити федеральній владі перешкоди внаслідок відокремлення міжнародних прерогатив від внутрішніх повноважень стосовно урядів кожного рівня, що є проявом системи утримань і противаг по вертикалі [11, с. 110–113].

Необхідність ратифікації міжнародно-правових актів суб'єктів федерації федеральними парламентами визначається їх конституційним законодавством. У централізованих федераціях вона завжди є обов'язковою, а законодавство децентралізованих федерацій надає суб'єктам право вибору щодо подання чи неподання укладеного ними міжнародно-правового акту на ратифікацію, але право неподання передбачено лише щодо певних ситуацій. Так, згідно ст. 55, 56 Конституції Швейцарської Конфедерації (фактично – федерації) кантони, що є її суб'єктами, уповноважені на встановлення зовнішніх зв'язків [10], які підписуються й ратифікуються від їх імені Федеральною Радою. Але це положення є значною мірою декларативним, оскільки кантони практично не подають на ратифікацію до Федеральної Ради більше половини складених ними угод, предмет яких перебуває в межах кантональної компетенції [11, с. 110–113].

Різноманіття форм участі суб'єктів федерації в зовнішньополітичній діяльності зумовлене особливостями федеративних відносин, що склалися історично в конкретних державах; сучасним світовим рівнем розвитку економічного, наукового й екологічного співробітництва з урахуванням регіональних і місцевих інтересів; економічним рівнем розвитку й політичним впливом тих чи інших суб'єктів, потребами етнокультурних зв'язків національних регіонів, а також передбачене різними варіантами відповідних конституційних регламентацій щодо таких форм і розмежування компетенції між федеральними органами й органами суб'єктів федерації. До того ж, необхідність задоволення сучасних соціально-економічних, наукових, екологічних й інших потреб регіонів призводить до такого стану, коли їх фактична міжнародна діяльність випереджає правотвор-

чість по її формально-юридичному врегулюванню.

У разі, якщо здійснюючи зовнішній суверенітет, федеральні органи укладають міжнародні й міждержавні договори, умови яких стосуються інтересів і виключної компетенції суб'єктів федерації, вони мають узгоджувати свої зовнішньополітичні дії з органами суб'єктів або залучати їх представників до безпосередньої участі у веденні переговорів, щоб не порушити збалансований розподіл повноважень як один з ґрунтовних принципів федералізму. В іншому випадку суб'єкти можуть звернутися до конституційного судового органу з оскарженням дій федеральних органів.

Світові процеси глобалізації, соціально-економічної й політичної інтеграції супроводжуються утворенням міждержавних об'єднань і відповідних наднаціональних (наддержавних) органів, яким федеральні органи можуть передавати частину своїх повноважень, що є обмеженням власного зовнішнього суверенітету. Таке відчуження, знов-таки, може поширюватись і на виключну компетенцію суб'єктів. Тому федеральні органи мають інформувати представницьку палату суб'єктів у федеральному парламенті та їх самих про подібні дії, враховувати думку цієї палати (яка, до речі, може створити свій спеціальний внутрішній орган у справах співпраці з міжнародними та міждержавними структурами), залучати представників суб'єктів федерації за їх наполяганням до участі в переговорах з відповідними міжнародними й міждержавними об'єднаннями. Суб'єкти ж, зі своєї сторони, можуть безпосередньо співпрацювати з ними, делегуючи своїх представників і утворюючи зі згоди федерального уряду транскордонні органи для співпраці із сусідніми державами, та передавати цим органам частину своїх автономних повноважень (наприклад, співпраця бундесрату ФРН і її земель з органами Європейського Союзу).

Міжнародна діяльність суб'єктів федерації здійснюється в географічному, змістовному й організаційному аспектах. Географічно вони співпрацюють зі своїми сусідами та з віддаленими партнерами. За змістом зовнішні зв'язки суб'єктів федерації полягають в укладанні договорів з іноземними державами, відкритті зарубіжних представництв, участі в діяльності певних міжнародних міжурядових організацій [9, с. 133]. Вони є переважно економічними (перш за все, експортно-імпорتنі операції, туризм, отримання інвестицій), але певне місце займають питання освіти, науки, культури, охорони здоров'я й навколишнього середовища. Організаційно така діяльність відбувається в безпосередніх і опосередкованих формах. Безпосередніми формами міжнародного

партнерства суб'єктів федерацій є діяльність на основі договорів і угод з іноземними державами та їх територіальними суб'єктами, створення своїх зарубіжних представництв, а також економічних і культурних центрів, туристичних контор, зустрічі на рівні керівників, поїздки спеціалістів-експертів, участь суб'єктів федерацій у міжнародних організаціях і конференціях як самостійних або асоційованих членів, спостерігачів, запрошених. Опосередковані форми міжнародних контактів суб'єктів федерації полягають у включенні їх представників до складу загальнонаціональних делегацій для укладання договорів або участі в роботі міжнародних організацій і конференцій [11, с. 116–117].

Існує думка, що суб'єкти федерації не є суверенними самостійними учасниками міжнародних відносин, оскільки відповідальність за їх міжнародними договорами несе федеративна держава як суб'єкт міжнародного договору, а договори суб'єктів діють у межах правового режиму федеральної конституції, спрямовані на забезпечення місцевих потреб суб'єктів і тому вважаються джерелами внутрішнього, а не міжнародного права. Постійні закордонні представництва суб'єктів формально не є уповноваженими й не акредитовані при органах влади іноземних держав, тому що створюються не на взаємній основі й діють у межах компетенції дипломатичних представництв своєї федерації, маючи правовий статус іноземних юридичних осіб [15, с. 50–54]. Але зважаючи на інтегративну природу суверенітету федерації його зовнішнє здійснення відбувається завдяки федеральним органам і суб'єктам. Останні діють у межах федеральної конституції, законодавства й зовнішньополітичної стратегії, уточнюючи їх загальні положення щодо власних регіональних потреб відповідно до своєї виключної, спільної чи конкуруючої компетенції в міжнародній діяльності, регламентуючи її в регіональному законодавстві. Міжнародні договори суб'єктів уточнюють зміст і спрямованість міжнародних договорів своєї держави, що дає змогу вважати їх джерелами міжнародного права, які за юридичною силою займають підпорядковане місце в системі міжнародно-правових актів федерацій. До того ж, федеративна держава як суб'єкт міжнародних договорів також спрямовує їх зміст і виконання на забезпечення внутрішніх потреб країни. Закордонні представництва суб'єктів доповнюють діяльність дипломатичних представництв своєї федерації, а як іноземні юридичні особи вони несуть самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями. Тому суверенність суб'єктів федерації реалізується ними як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

IV. Висновки

Таким чином, зовнішній суверенітет федеративних і унітарно-складних держав реалізується не тільки через зовнішньополітичну діяльність їх найвищих і центральних органів з вирішальними владними повноваженнями в якості верховних носіїв цього суверенітету, що його гарантують і забезпечують. Суб'єкти федерації беруть участь у формуванні зовнішньої політики, опосередковано й безпосередньо діють у сфері міжнародних відносин поряд із державним центром і тому виступають разом із ним носіями й реалізаторами зовнішнього суверенітету, який проявляє себе через діалектику цілого та його частин.

Участь суб'єктів федерації в її міжнародній діяльності зумовлена історико-політичними, соціально-економічними, науково-технічними, екологічними, етнокультурними чинниками та є проявом народного й національного суверенітетів правосуб'єктних народів і націй, які утворили федеративний союз, у реалізації зовнішнього державного суверенітету. Це означає, що самостійність і незалежність федеративної держави в системі міжнародних відносин ґрунтується на право- та дієздатності її народів і націй, що виступають джерелом державної влади своїх політико-територіальних утворень і федерації як такої та здійснюється нею разом із цими політико-територіальними федерально-інтегрованими суб'єктами. Це також означає, що право націй на політичне самовизначення реалізується водночас у сферах внутрішніх федеральних стосунків і зовнішньої взаємодії з іншими суб'єктами міжнародно-правових відносин.

Міжнародна діяльність суб'єктів федерації реалізується в географічному, змістовному й організаційному аспектах, а укладені ними міжнародні акти є джерелами міжнародного права, які за юридичною силою підпорядковані міжнародно-правовим актам федеративних держав. Зовнішні закордонні представництва суб'єктів федерації реалізують спеціальну компетенцію в межах загальної компетенції федеральних дипломатичних представництв.

Список використаної літератури

1. Бородаевский А.Д. Канада в системе международных экономических отношений / А.Д. Бородаевский. – М. : Международные отношения, 1985. – 286 с.
2. Бородаевский А.Д. США – Канада: региональный хозяйственный комплекс / А.Д. Бородаевский. – М. : Мысль, 1983. – 223 с.
3. Конституция Австралии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldconstitutions.ru/archives/23>
4. Конституция Бельгии от 17 февраля 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitutions.ru/archives/-242>.
5. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.-consultant.ru/popular/cons/1_3.html#p469.
6. Молочков С.Ф. Внешняя политика Канады в 70-е годы: судьба “третьей альтернативы” / С.Ф. Молочков // США – экономика, политика, идеология. – 1979. – № 3. – С. 7–19.
7. Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM#02>.
8. Пернталер П. Проблемы федеральных отношений в Австрии / П. Пернталер // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 120–125.
9. Пустогаров В.В. Международные связи субъектов Российской Федерации и их правовое регулирование / В.В. Пустогаров // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 131–138.
10. Союзная конституция Швейцарской Конфедерации от 18 апреля 1999 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldconstitutions.ru/archives/135>.
11. Фарукшин М.Х. Субъекты федераций в международных отношениях / М.Х. Фарукшин // Политические исследования. – 1995. – № 6. – С. 109–118.
12. Федеративный договор от 31 марта 1992 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/170280/>.
13. Шило В.Е. Борьба за сохранение канадской конфедерации: поиски компромисса / В.Е. Шило // США – экономика, политика, идеология. – 1979. – № 5. – С. 54–65.
14. Шило В.Е. Канадский федерализм и международные отношения / В.Е. Шило. – М. : Наука, 1985. – 193 с.
15. Янюк Е.Э. Конституции зарубежных государств о правомочиях членов федераций в международных отношениях / Е.Э. Янюк // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2005. – № 4. – С. 46–55.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2013.

Гамбург Л.С. Проблема суверенности субъектов федерации во внешнем суверенитете федеративных государств: теоретические аспекты

В статье представлены особенности осуществления внешнего суверенитета федеративных государств федеральными органами с участием субъектов федераций, обосновано

положение о внешней суверенности субъектов федераций в современных условиях мировой глобализации и интеграции, сделаны теоретические обобщения относительно реализации суверенными субъектами внешнего суверенитета федеративного государства.

Ключевые слова: парадипломатическая деятельность, субнациональный субъект, федеративное государство, федеральный центр, субъект федерации, внешний суверенитет федеративного государства, внешняя суверенность субъекта федерации, народный суверенитет, национальный суверенитет.

Hamburg L. The problem of the sovereignty of the federal subjects in the foreign sovereignty of the federal states: theoretical aspects

The article presents the characteristics of the foreign sovereignty of federative States federal government with the participation of federal subjects, justified the position of the foreign sovereignty of federative subjects in the modern globalized world and integration, theoretical generalizations are made regarding the implementation of sovereign subjects outside the federal state sovereignty.

In recent decades, stepped paradiplomatic activities of federation as a sub-national subject, carried out in parallel with the traditional diplomacy of federative and other states. This trend is due to the modern processes of global social, economic, political, cultural, spiritual and ideological globalization. The effectiveness of foreign policy is determined by the level of federative states of the economic potential of their subjects and the degree of their direct and indirect participation in it, which allows to take into account and provide the specific material and economic, environmental and cultural (including ethnic) the needs of the population of regions. This level of participation is determined by the economic significance of the subject in the national economy, its political influence, the state of the economic, scientific and environmental cooperation with regional and local interests, as well as the historical and political characteristics of the formation of the federation, cultural and ethnic factors. Forms are provided paradiplomatic activities of the various constitutional regulation and demarcation of competencies and areas of jurisdiction between them and the federal authorities. Sometimes the actual subjects of the international activities of law-making is ahead on its formal and legal regulation.

The direct involvement of the federal subjects in the definition and development of a national foreign policy is carried out by the House of Parliament, representing their interests at the federal level. International activities carried out in the geographical, content and organizational aspects.

In the process of the international federation of sovereign subject on the implementation of the external state sovereignty manifests itself folk and national sovereignty of the legal personality of the peoples and nations that created the federative union. Autonomy and independence of the federative state in the system of international relations based on the legal capacity of the peoples and nations of the government as a source of their political-territorial units and the federation. The right of nations to self-determination within the political at the same time in the areas of domestic federal relations and external interaction with other actors in the international legal relations.

Key words: paradiplomatic activities, sub-national subject, federative state, federal centre, subject of federation, foreign sovereignty of the federative state, foreign sovereignty of the subject of federation, public sovereignty, national sovereignty.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

О.М. Куракінкандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЯК ЮРИДИЧНОГО ЯВИЩА**

У статті проаналізовано поняття та визначено зміст інституту нормативно-правового регулювання. Висвітлено погляди ряду провідних фахівців теоретико-правової науки на зазначені питання та здійснено спробу узагальнення існуючих думок. Особливу увагу приділено співвідношенню понять “правове регулювання” і “правовий вплив”, “нормативність” і “юридичність” форм права при впорядкуванні суспільних відносин.

Ключові слова: правовий вплив, правове регулювання, механізм правового регулювання, елементи, правові засоби, суспільні відносини.

I. Вступ

Стабільність, організованість і впорядкованість відносин у будь-якому суспільстві вимагає докладної соціально-нормативної регуляції. Відсутність належного нормативного порядку ставить під сумнів саме існування соціуму. Основний тягар у реалізації вказаних функцій лягає на розгалужену систему соціальної регуляції, важливе місце в якій займає правове регулювання.

Його формування почалося за часів зародження цивілізованих людських об'єднань і пов'язується з виникненням нових форм впливу на поведінку людини, що підпорядковує її певному зразку – соціального регулювання.

Правове регулювання є складовою соціального регулювання, що характеризує спеціально-юридичний вплив права на поведінку й діяльність суб'єктів. У результаті чого формується юридична основа, визначаються напрями організації поведінки адресатів.

Зрозуміло, правове регулювання відрізняється за своїм змістом і характером від інших його видів. Воно не є матеріальним, а здійснюється через свідомість і волю суб'єктів права, за допомогою особливих засобів, які впливають на них, формуючи їх правосвідомість [3].

Тема правового регулювання не є новою. Це пояснюється необхідністю підвищення організуючої, творчої ролі права в житті суспільства, важливістю з'ясування його дії на суспільні відносини, на свідомість і поведінку людей, вивчення співвідношення правового впливу й регулювання.

Слід зазначити, що питанням правового регулювання займалися такі науковці, як С.С. Алексєєв, А.М. Вітченко, В.М. Горше-

ньов, І.Я. Дюрягін, В.Б. Ісаков, Т.В. Кашаніна, Н.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.П. Корельський, В.В. Лазарев, С.Л. Лисенков, М.Ф. Орзіх, В.П. Пастухов, А.С. Піголкін, В.І. Попов, П.М. Рабінович, Ю.С. Решетов, В.К. Самігулін, О.Ф. Скакун, В.О. Сумін, О.Д. Тихомиров, А.Ф. Черданцев, Л.С. Явіч та інші.

II. Постановка завдання

Метою статті є теоретико-правовий аналіз запропонованої категорії, а саме інституту нормативно-правового регулювання, і пропонуємо розпочати з визначення його змісту.

III. Результати

З точки зору окремих науковців, правове регулювання – це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права. На думку П.М. Рабіновича: “Цінність правового регулювання – це його реальна позитивна (корисна) значущість для існування і розвитку особи, соціальних спільнот, груп, об'єднань, для всього суспільства загалом” [12].

С.С. Алексєєв висвітлює правове регулювання як юридичний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою права й всієї сукупності правових засобів [1].

Згідно з уявленнями К. Кульчара: “Встановлюючи визначені правила поведінки й забезпечуючи дієвими засобами їх дотримання громадянами, держава тим самим регулює, тобто підкоряє правилам, суспільні відносини” [7].

Більш широке визначення правового регулювання пропонує А.С. Піголкін: “Воно являє собою всі форми впливу права на громадське життя: видання норм права, загальновиховний вплив права, здійснення правових приписів у конкретних діях су-

б'єктів права, забезпечення виконання цих приписів, тобто саму правомірну поведінку, а також все те, що створює основу й передумову для такої поведінки, забезпечує її" [11].

В цілому, погоджуючись, із зазначеними думками, ми підтримуємо останнє, яке доводить, що не можна вважати правовим регулюванням вплив, який здійснюється неюридичними засобами. Так, вплив на свідомість і поведінку людей через засоби масової інформації шляхом пропаганди, агітації, морального чи правового навчання не може бути віднесено до правового регулювання як спеціально-юридичної організуючої діяльності.

Згідно з уявленнями І.І. Лукашука: "Правове регулювання – це здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права, вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх" [8].

П.В. Онопенко вказує на те, що правове регулювання включає в себе не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, що має на меті спрямувати в чітко визначене русло поведінку учасників суспільних відносин, упорядкованих за допомогою норми права й базованих на ній індивідуальних актів [10].

Окремі фахівці розуміють під правовим регулюванням дію права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед, норм права.

О.Ф. Скаун пропонує власне визначення терміну правового регулювання й доводить, що це не тільки здійснюване державою за допомогою права й сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, але і їх юридичне закріплення, охорона й розвиток [13] та підкреслює, що правовий вплив з усією його багатоманітністю здійснюється на суспільне життя, на свідомість та поведінку людей за допомогою правових і неправових засобів.

Більшість учених у своїх працях рекомендують розмежовувати правове регулювання з більш масштабним явищем – правовим впливом, що охоплює крім правового регулювання також прояви дії права, які безпосередньо не пов'язані з виконанням його прямого призначення в суспільстві – визначенням вираженої іззовні поведінки соціальних суб'єктів.

Правовий вплив виступає як частина системи соціального регулювання суспільних відносин. Він, на думку В.М. Корельського й В.Д. Перевалова, посідає особливе місце в системі управління суспільством, оскільки є одним із важливих організаційних факторів, спрямованих на забезпечення ефективності практичної діяльності людей [14].

Нетотожність правового регулювання і правового впливу знаходить свій прояв і в тому, що джерелами останнього можуть виступати й окремо взяті юридичні явища, наприклад, норми права, індивідуальні правові акти тощо.

Змістовні навантаження цих двох категорій близькі, частково збігаються, але неодноточні. Поняття "вплив" за обсягом більш широке, ніж "регулювання", тому що вплив включає як регулювання за допомогою певної правової норми, так й інші правові засоби й форми впливу на поведінку людей. Отже, не потрібно зводити правові засоби й форми впливу права на суспільні відносини тільки до правового регулювання.

Проблеми розмежування і співвідношення правового регулювання та правового впливу приділяли увагу багато дослідників, що значно сприяло розширенню знань про вказані явища, але розмаїття поглядів на їх сутність стало певною перешкодою. Такий стан спонукає до узагальнення різних точок зору з цього приводу.

О.М. Вітченко в своїй праці "Метод правового регулювання соціалістических общественных отношений" аналізує погляди на співвідношення правового регулювання та правового впливу. Розуміючи під правовим регулюванням упорядкування суспільних відносин шляхом підпорядкування волі їх учасників волі держави, він пропонує висвітлювати регулювання у двох аспектах: як власне регулювання, так і вплив у процесі регулювання. Оскільки норми права впливають на вчинки людей через їх волю та свідомість, необхідно визначати регулюючу роль права першочергово як нормативний вплив поза правовими відносинами, а потім, і як регулювання у правових відносинах [2].

Незважаючи на те, що мова йде про правове регулювання соціалістичних правових відносин, розмежування впливу й регулювання будується на підставі поділу об'єктів, на які спрямовано ці явища: право впливає на волю та свідомість людей поза правовідносинами й регулює поведінку людей у правовідносинах.

На підставі узагальнення поглядів і семантичного аналізу термінів "регулювати" й "впливати" можна зробити висновок про відмінність понять "правове регулювання" та "правовий вплив". Сутність такої позиції можна викласти таким чином: по-перше, регулювання здійснюється лише за допомогою норм, а вплив одночасно й системи дій, тобто всіх форм впливу, включаючи нормативне регулювання; по-друге, правове регулювання націлено на поведінку й дії учасників суспільних відносин, а правовий вплив спрямований крім того й на думки та почуття; по-третє, правовий вплив визначає межі

майбутньої вольової дії, яка зазнає правового регулювання.

Перші дві тези в подальшому були підтримані й розвинуті в працях українських дослідників. М.С. Кельман та О.Г. Мурашин підкреслюють, що правовий вплив ширший за обсягом, ніж правове регулювання [4]. Загальність правового впливу відносно до правового регулювання пояснюється тим, що правовий вплив охоплює крім правового регулювання й інші дії права, в тому числі виховний, ціннісно-орієнтаційний, інформаційний вплив на свідомість людей.

С.Л. Лисенков та В.В. Копейчиков зосереджують увагу на тому, що вказані явища відрізняються один від одного не тільки предметом спрямованості та своїм механізмом: по-перше, предмет правового впливу є значно ширшим, ніж предмет правового регулювання (під вплив права потрапляють і ті відносини, які правом не регулюються); по-друге, якщо правове регулювання здійснюється виключно за допомогою юридичних засобів, то правовий вплив – за допомогою й неюридичних (соціальних, ідеологічних, психологічних тощо) [15].

Отже, на сьогодні теза про нетотожність правового регулювання та правового впливу здається достатньо обґрунтованою, але їх співвідношення визначається по-різному з причин розмежування цих понять за різними підставами.

Така невизначеність співвідношення зазначених понять полягає, на наш погляд, у тому, що не враховуються відмінності у складі засобів правового регулювання та засобів правового впливу. Винятком є викладена вище позиція В.В. Копейчикова, О.Ф. Скакун та деяких інших дослідників, які розмежовують правове регулювання та правовий вплив на підставі різних складів їх засобів: засоби правового регулювання – лише юридичні, засоби правового впливу – юридичні й неюридичні. Зміст цього положення цінний тим, що становить спробу розмежувати досліджувані явища на підставі виділення кола їх засобів.

Таким чином, основним критерієм розмежування правового впливу й правового регулювання є засоби реалізації права: у правовому регулюванні право реалізується через його механізм – систему юридичних засобів і форм, а правовий вплив здійснюється за допомогою системи як юридичних, так і неюридичних засобів – ідеологічних, психологічних, інформаційних та інших механізмів.

Отже, правовий вплив – це об'ємна, цілеспрямована дія на суспільні відносини за допомогою системи як юридичних засобів та чинників (норм права, правовідносин, актів правореалізації та ін.), так і неправових

(неюридичних) механізмів (соціальних, ідеологічних, психологічних тощо).

Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що правове регулювання здебільшого розуміється в широкому й вузькому значенні. Прибічники першого напрямку переконані в тому, що правове регулювання – це всі або різноманітні форми впливу держави на свідому поведінку осіб за допомогою широкого спектру чинників: норм права, актів застосування права, юридичних договорів, правовідносин, забезпечення реалізації норм права, у тому числі примусовою силою державного апарату, законність і правопорядок тощо. Вони вважають, що правове регулювання засноване на складній взаємодії правової свідомості, принципів права, правових норм, актів їх тлумачення й застосування, юридичних фактів, правових відносин, суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, актів реалізації юридичних норм, правової культури, законності тощо. Прихильники протилежної думки вважають, що правове регулювання – лише один із способів упорядкування суспільних відносин, який зводиться до нормативного встановлення стандартів, меж належної й можливої поведінки. Зокрема зазначається, що правове регулювання не можна ототожнювати зі всіма формами й засобами, що використовуються державою для упорядкування суспільних відносин. При широкому трактуванні цього процесу відсутня цілісність його розуміння, адже неможливо чітко визначити всю сукупність шляхів і форм впливу права на відносини й поведінку людей.

Удосконалення правової надбудови суспільства з урахуванням основних тенденцій розвитку держави щодо зміни орієнтаційних векторів у зовнішніх відносинах, здійснюється за двома основними шляхами: вдосконалення законодавства й підвищення ефективності існуючих правових приписів.

Отже, нормативно-правове регулювання – це визначення меж самореалізації суб'єктів права, закріплення в правовій нормі та свідомості громадян можливості діяти відповідно до норм права.

Останнім часом збільшилась кількість праць, автори яких намагаються провести розмежування між “правовим” і “юридичним”.

Сучасне розуміння поняття права не повинно зводитися як до заперечення нормативного характеру права, так і до розуміння його лише як юридичного аспекту права або закону. Воно (розуміння) не має підстав до жорсткого протиставлення закону й права. Навпаки, право вимагає визначення закону в правовому вимірі. На думку В.М. Кудрявцева, “необхідно твердо відстоювати єдність духу і букви закону. Інше розхитує правовий порядок, веде до волюнтаризму, а

потім до свавілля, повертає нас до “революційних” часів, які аж ніяк не сприяють стабільності в нашому неспокійному суспільстві” [6].

Як і будь-яка діяльність людини опосередкована її потребами, так і подібний напрям наукової думки обумовлений потребами сьогодення. Порушення прав і свобод людини, недосконалість чинного законодавства, неадекватне відображення в ньому існуючих реалій, потребують нового праворозуміння, яке б розмежовувало право та встановлені державою загальнообов'язкові норми. Сучасна концепція розмежування права й закону дає змогу диференціювати норми права та юридичні норми.

На всіх рівнях правового мислення закріпилося поняття правових і неправових законів. Право правильне не тому, що воно записане в законі та існує в офіційній формі, а за своїм змістом. Закони повинні бути правовими, повинні містити правові норми, але в дійсності закони за змістом можуть бути й неправовими. Подібна позиція в питаннях праворозуміння присутня як на доктринальному, так і на побутовому рівні правосвідомості, а також і в професійній діяльності юристів.

З одного боку ми досить часто чуємо, що вітчизняні закони не тільки не відображають прав громадян, але часто їх порушують. З іншого – ст. 22 Конституції України вказує, що конституційні права й свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод [5]. Проаналізувавши це положення, можна дійти висновку, що право може існувати й поза законом.

У цьому випадку мова йде про заборону встановлення норм, які обмежують права людини й громадянина, тобто про відповідність закону праву, а відповідно й розмежування цих понять, а в деяких випадках і протиставлення. У ряді статей Конституції України передбачена можливість обмеження законом прав і свобод людини й громадянина.

Стаття 3 Конституції України містить дуже корисне для праворозуміння положення, яке свідчить про те, що в реальному житті права є безпосередньо діючими й не повинні опосередковуватися з боку держави. Крім того, вони детермінують діяльність державних органів, визначають її зміст і спрямованість. Звідси випливає, що право передує законодавчій діяльності, і якщо діяльність державних органів не відповідає інтересам громадян, то вона не може вважатися правовою, але оскільки вона врегульована законодавством, то може вважатися юридичною. При такому підході виникає пе-

реконання про те, що право виходить за межі юридичних норм і об'єктивно належить громадянам, вони є його носіями, а держава зобов'язана лише проникнутися цим правом і надати йому нормативності.

Необхідно звернути також увагу ще на одну обставину, яка характеризує співвідношення “правового” і “юридичного”. За допомогою юридичних норм держава регулює і групи відносин, які за своїм змістом не відносяться до правової сфери. Це організаційно-розпорядчі відносини з формування органів держави, створення матеріально-технічних умов їх роботи й обслуговування. Сутність права в таких відносинах не проявляється. Таким чином, нормативно-правове й нормативно-юридичне регулювання суспільних відносин можуть знаходитися в різних площинах.

Юридичне регулювання суспільних відносин передбачає не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, яка має безпосередньою метою спрямування на встановлення й реалізацію певних моделей суспільного розвитку. Таке регулювання надає суспільним відносинам визначеності й усталеності. Адже встановлене правило, з одного боку, вказує на найбільш доцільну поведінку суб'єктів за цих обставин, а з іншого – це правило гарантується сприяттям, підтримкою та охороною держави з метою безумовного досягнення бажаного результату у врегульованих правом суспільних відносинах.

Саме в такому аспекті юридичне регулювання визначається як специфічна діяльність держави, її органів, посадових осіб і уповноважених на те громадських організацій щодо впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення юридичних норм і прийняття в необхідних випадках індивідуальних рішень відповідно до цих норм, вирішення юридично значимих питань, що виникають у межах таких відносин.

IV. Висновки

Держава в особі її уповноважених органів відповідно до закономірностей розвитку й потреб суспільного життя встановлює загальні засади (принципи, цілі, завдання, межі) й розробляє основні засоби правового регулювання. Це здійснюється передусім шляхом формування системи законодавчих та інших нормативних правових актів з відповідних питань. Держава засновує юридичні установи правозастосовного, правоохоронного й іншого профілю, що беруть безпосередню участь в організації і здійсненні правового регулювання, координує їх діяльність, застосовує в разі необхідності державний примус до порушників правового порядку. Важливе значення мають державні заходи, спрямовані на ознайомлення населення з положеннями чинного законодавства-

ва, юридичними механізмами задоволення й захисту його інтересів. Завдяки всьому цьому правове регулювання набуває таких не завжди характерних іншим видам соціального регулювання рис, як всезагальність, обов'язковість, конкретність, державна примусовість, стабільність і прогнозованість.

Юридичне регулювання здійснюється за допомогою різноманітних, але узгоджених юридичних засобів: норм закону, правових відносин, актів тлумачення й застосування юридичних норм, які складають механізм правового (юридичного) регулювання.

Механізм правового (юридичного) регулювання – це система організованих найбільш послідовних юридичних засобів (юридичні норми, юридичні відносини, юридична відповідальність та ін.), за допомогою яких здійснюється юридичне регулювання. Він має такі елементи: нормативну основу; правові відносини; здійснення суб'єктами їх прав і обов'язків. До нормативної основи можна додати також такі адміністративно-правові засоби, як нормативні акти, тлумачення адміністративно-правових норм, нормотворчість, систематизація нормативних актів, їх зберігання й облік.

Крім того, до своєрідних елементів механізму правового регулювання можна віднести правосвідомість, законність і правопорядок, від рівня яких залежить ефективність роботи всіх згаданих вище елементів.

Слушною є пропозиція О.Г. Мурашина, який виділяє основні, допоміжні й цементуючі елементи механізму правового регулювання. До основних він відносить: юридичну норму, правовідносини, реалізацію учасниками правовідносин їх суб'єктивних прав і обов'язків. У якості допоміжних називає акти застосування права, а нормативною основою названого механізму – систему правових норм [9].

Кожний елемент механізму правового (юридичного) регулювання виконує специфічну роль в упорядкуванні суспільних відносин. Всі вони перебувають у постійному робочому стані: законодавець під час регулювання суспільних відносин бере з неї все те, що найкращим чином підходить для досягнення поставленої мети. Причому в цій системі немає таких юридичних засобів, які були б жорстко прив'язані до якої-небудь однієї сфери суспільних відносин, що регулюється, використовувались би в одній і були б протипоказані в іншій з цих сфер. Але для кожної галузі права характерний певний "набір" юридичних засобів, їх специфічне поєднання тут детерміноване особливостями впорядкування відносин у цій сфері життєдіяльності суспільства.

Отже, можна сформулювати таке визначення правового регулювання як юридично-

го явища – це система дій та операцій, що здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою відповідних методів та з використанням при цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення й реалізацію певних моделей суспільного розвитку.

Список використаної літератури

1. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом обществе / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1966. – С. 5.
2. Витченко А.М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений / А.М. Витченко. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1974. – С. 26.
3. Иоффе О.С. Юридические нормы и человеческие поступки: сб. / О.С. Иоффе // Актуальные вопросы советского гражданского права. – М.: 1964. – С. 361.
4. Кельман М.С. Загальна теорія права: підруч. / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин – К.: Кондор, 2002. – С. 341.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
6. Кудряцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудряцев. – М.: Юридическая литература, 1982. – С. 8.
7. Кульчар К. Основы социологии права / К. Кульчар. – М.: Прогресс, 1981. – С. 12.
8. Лукашук И.И. Механизм международного правового регулирования / И.И. Лукашук. – К.: Вища школа, 1980. – С. 62.
9. Мурашин О.Г. Акты прямого народовластья у правовой системе / Національна академія внутрішніх справ України / О.Г. Мурашин. – К.: Знання, 1999. – С. 18.
10. Онопенко П.В. Функції сучасної держави, її сутність, різновиди та тенденції розвитку / П.В. Онопенко // Держава і право: зб. наук. праць. – Вип. 7. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – С. 121.
11. Пиголкин А.С. Язык закона / А.С. Пиголкин. – Москва: 1990. – С. 26.
12. Рабінович П.М. Основы загалної теорії права та держави: навч. посіб. / П.М. Рабінович. – 5-те вид., зі змінами. – К.: Атіка, 2001. – С. 158.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. / О.Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – С. 488.
14. Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельського та В.Д. Перевалова. – М.: Издательская группа ИНФРА М–НОРМА, 1997. – С. 435.
15. Теорія держави і права: навч. посібник / За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 217.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013.

Куракин А.Н. Понятие и содержание нормативно-правового регулирования як юридического явления

В статье проанализировано понятия и определения содержания института нормативно-правового регулирования. Рассмотрены взгляды ведущих специалистов теоретико-правовой науки на обозначенные вопросы и осуществлена попытка обобщения существующих мнений. Отдельное внимание уделено соотношению понятий "правовое воздействие" и "правовое регулирование", "нормативность" и "юридичность" форм права при упорядочивании общественных отношений.

Ключевые слова: правовое воздействие, правовое регулирование, механизм правового регулирования, элементы, правовые средства, общественные отношения.

Kurakin A. Concept and content legal regulation as a legal phenomenon

Article is devoted to the analysis of concept and definition of a content of institute of standard and legal regulation. The author considered views of leading experts of theory-legal science of the designated questions and carried out attempt of generalization of existing opinions. The separate attention is paid to a ratio of the concepts "legal influence" and "legal regulation", "normative" and "legal" forms of the rights when ordering the public relations.

Stability, organization and ordering relations in any society requires comprehensive social and normative regulation. Lack of proper regulatory procedure calls into question the very existence of society. The burden of implementing these functions rests on an extensive system of social regulation, an important place which is regulation.

Its formation began during the emergence of civilized men and associations linked to the emergence of new forms of influence on human behavior that takes over some of her designs – social regulation.

Rights are part of social regulation that specifically describes the rights and legal impact on the behavior and activities of. As a result, formed a legal framework, specifying areas of conduct.

Clearly, regulation is different in content and nature of other types. It is not material, but through the mind and will of entities, using specific tools that affect them, forming them justice.

Subject regulation is not new. This is due to the need to improve organizing, creative role of law in society, the importance of finding out its effect on social relations, on the consciousness and behavior, examining the impact and value of legal regulation.

Some experts meant by legal regulation effect of law on social relations through some legal means, especially the law.

While agreeing in general with existing ideas, we share one that proves that not be considered legal regulation influence exercised by non-legal means. Thus, the impact on the consciousness and behavior through the media, through propaganda, agitation, moral or legal training may be referred to as a special legal regulation and legal organizing activities.

Each element of the mechanism of law (legal) regulation fulfills a specific role in the ordering of social relations. They are in constant working order: the legislator during the regulation of social relations takes from it all that is best suited to achieve this goal. Moreover, in this system there are no legal remedies that would be strictly adhered to any one sphere of social relations, adjustable used to one and would be contraindicated in some of these areas. But for every area of law is characterized by a "set" the remedies of specific features of the combination is determined ordering relations in this sphere of society.

Most scientists in their work is recommended to distinguish between regulation of a large-scale phenomenon – legal exposure, in addition to covering the regulation and expression of rights that are not directly related to the performance of its functions in society – definition of outwardly expressed behavior of social actors.

Nonidentical legal regulation and legal impact is manifested in the fact that the latter sources can act separately and taken legal phenomena, such as the rule of law, individual acts, and so on.

The rich load of these two categories of close overlap, but ambiguous. The concept of "influence" in terms broader than "regulation" because the impact includes both regulation by a legal norm, as are other legal means and forms of influence on behavior. So, no need to reduce the legal remedies and forms of influence on social relations law only to legal regulation.

Thus, we can formulate the following definition of regulation as a legal phenomenon – a system of actions and operations undertaken by public authorities in the established procedural forms using appropriate methods and using with legal means to establish and implement specific models of social development.

Key words: legal influence, legal regulation, mechanism of legal regulation, elements, legal means, public relations.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 342.9

А.М. Апаров

кандидат юридичних наук, доцент

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ

У статті досліджено історію розвитку інституту адміністративної юстиції в Польщі, особливості становлення адміністративних судів в умовах адміністративно-територіальної реформи, компетенцію адміністративних судів, а також особливості адміністративних проваджень в адміністративних судах Польщі.

Ключові слова: адміністративно-процесуальне право, адміністративне право, державне управління, суспільні відносини, адміністративна юстиція, адміністративно-процесуальне законодавство.

I. Вступ

Польща не належить до держав, законодавство яких традиційно є об'єктом пильної уваги з боку дослідників. Це не цілком справедливо, оскільки вона має свою історію розвитку інституту юрисдикційного контролю у сфері державного управління. Ця країна дуже близька нам не лише в етнічному й географічному сенсі. Тривалий час Польща була в складі співдружності держав, члени якої тісно пов'язані між собою узами загальної політики, економіки й культури. Нині Польща, як і Україна, розробляє нову модель судової влади і її практика може виявитися для вітчизняного законодавця далеко не зайвою.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження польського досвіду організації адміністративної юстиції.

III. Результати

Дослідження адміністративно-процесуального права за новою ідеологією українського адміністративного права відповідно до його суспільної цінності, методу, предмета і структури здійснені в працях: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, В.М. Горшеньова, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, А.П. Ключніченка, Л.В. Коваля, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, В.В. Копейчикова, Є.Б. Кубка, Є.В. Курінного, В.М. Марчука, О.І. Миколенка, О.В. Негодченка, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришка, О.І. Остапенка, В.Г. Перепелюка, В.П. Петкова, О.П. Рябченко, А.О. Селіванова, В.М. Селіванова, В.Ф. Сіренка, М.Ф. Стахурського, В.Я. Тація, М.М. Тищен-

ка, В.В. Цветкова, В.М. Шаповала, В.К. Шкарупи, Ю.С. Шемшученка та інших.

Загалом, адміністративна юстиція в Польщі має вдалий результат свого розвитку. Виникнення органів державної влади в Польщі належить до соціалістичної епохи в її, так би мовити, класичному варіанті. Згодом вона пережила важкий період воєнного стану, час краху соціалізму й, нарешті, зробила остаточний перехід до плюралістичної демократії. Незважаючи на всі ці дуже істотні політичні зміни, адміністративна юстиція стала невід'ємним і втім ефективно діючим елементом польської юридичної системи.

Реформа Адміністративно-процесуального кодексу Польщі (АПК), в ході якої в Польщі був створений інститут судового контролю за законністю управлінської діяльності, стала результатом депутатської ініціативи. Ця обставина досить наочно свідчить про те, що введення інституту адміністративної юстиції було обумовлене об'єктивною, усвідомленою більшістю польського суспільства соціальною потребою. Вперше подібна ініціатива спричинила видання акту, що мав значну сферу впливу й надзвичайно складного не лише за своїм змістом, але й за своєю юридичною формою.

У кінці 70-х р. ХХ ст. в польському парламенті була створена спеціальна комісія, до співпраці з якою були залучені інші комісії сейму, ряд депутатських груп у воеводствах, а також група експертів, що складалася з представників науки і практики. Був зібраний великий матеріал від різних адміністративних органів і судів, вивчався досвід зарубіжних країн. Законопроект широко обгово-

рувався в різних колах польського суспільства. Робота над ним висвітлювалася в польських засобах масової інформації: на сторінках газет, по радіо і телебаченню. Щоб виявити громадську думку з приводу реформи адміністративного процесу, серед населення країни були організовані спеціальні опитування, основні напрями цієї реформи неодноразово були предметом обговорення на різному роду науково-практичних конференціях.

Тут важко утриматися від того, щоб не провести аналогію з вітчизняним актом про судовий контроль, робота над яким була розпочата приблизно в ті ж терміни, що й у Польщі. Йдеться, насамперед, про Кодекс України про адміністративне судочинство. Звичайно, це порівняння буде не на користь останнього. Насправді, польське законодавство про адміністративну юстицію було прийняте понад 27 років тому й ефективно функціонує досі, не зазнавши за цей досить значний термін будь-яких серйозних змін. Що стосується відповідного вітчизняного акту, то одна його підготовка зайняла майже ціле десятиліття. Прийнятий нарешті закон виявився не досить ефективним. Характерний факт: інститут польської адміністративної юстиції знайшов своє закріплення в 1997 р. на конституційному рівні після багаторічного існування в правовій системі цієї країни. У нас же все відбувалося якраз навпаки. Спочатку з'явилася Конституція України й тільки після цього почалися законопроектні роботи з реалізації її положень. Зрозуміло, що за такої послідовності підготовка відповідного закону про судовий контроль не могла не зіткнутися з серйозними труднощами.

Звичайно, й у Польщі не все йшло вдало з легалізацією нового інституту. Він з'явився всупереч серйозному опору багатьох високопоставлених осіб, що вважали його свого роду " виразкою" на здоровому тілі польської судової системи. Польська юридична громадськість не підтримала ідею заміни АПК новим нормативним актом; було прийнято рішення йти шляхом реформування вже чинного законодавства. При цьому була схвалена концепція адміністративно-процесуального кодексу як комплексного акту зі збереженням в ньому норм, що стосуються скарг і пропозицій; спорів, розмежування компетенції між органами державного управління й судами, а також норм, що регламентують судовий контроль за законністю управлінської діяльності.

У ході реформи АПК польський законодавець скасував багато приписів процедурного характеру, які регулювали розгляд окремих категорій адміністративних справ і значно обмежували, порівняно з відповідними нормами АПК, правові гарантії для

сторін адміністративного процесу, що, в свою чергу, створювало великі труднощі в правозастосовній практиці. Характерно, що за межами кодексу залишилися деякі специфічні адміністративні процедури, зокрема, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Положення АПК були поширені на сферу податкових відносин і відносин у сфері соціального забезпечення. У кодексі систематизовані норми, що регулюють порядок видачі зацікавленим особам різного роду адміністративних довідок, визначені умови їх видачі, строки, а також передбачена можливість оскарження відмови у здійсненні подібних дій. Істотна новела полягала у введенні інституту мирової угоди між сторонами адміністративного провадження. Такі угоди затверджуються відповідним органом державного управління й мають такі ж юридичні наслідки, як і рішення, винесені безпосередньо в ході самого адміністративного процесу.

Законодавець зміцнив принцип подвійної інстанції в розгляді адміністративних спорів: до реформи в ряді випадків адміністративне рішення, прийняте органом державного управління по першій інстанції, не могло бути оскаржене, і ця обставина істотно обмежувала процесуальні права сторін. За новими правилами оскарження допускається практично в кожній справі. Були розширені правові можливості для участі в процесі громадських організацій у справах, що стосується інтересів інших осіб. При цьому були значно обмежені можливості для так званого повороту до гіршого. Такий поворот можливий зараз лише в тих випадках, коли оскаржене рішення грубо порушує положення закону або суспільні інтереси. В АПК встановлений цілий ряд нових процесуальних строків, необхідних для виконання відповідних адміністративних дій, при цьому багато термінів значно скорочені. Деякі положення кодексу спрямовані на забезпечення стабільності адміністративних рішень. Так, кодекс передбачає ряд строків давності, витікання яких погашає можливість відміни вказаних рішень (ст. 146). До кодексу був включений спеціальний розділ, що містить норми, які регулюють порядок вирішення спорів про компетенцію між органами державного управління й судами. Для вирішення таких спорів був створений спеціальний орган – Компетенційна колегія при Верховному Суді.

Проте серйозні зміни адміністративно-процесуального кодексу полягали у введенні інституту судового контролю за законністю рішень органів державного управління. Професор А. Зелінський підкреслював свого часу, що ця новела – одне з найважливіших явищ у польській законодавчій практиці, і

що значення цієї реформи неможливо переоцінити. “Судовий контроль за законністю адміністративних рішень, – писав він, – повинен забезпечувати правопорядок у діяльності органів державного управління, підвищити рівень цієї діяльності, зробити однако-вим застосування приписів адміністративного права, розширити сферу прав громадян, посилити довіру громадянина до органів державної адміністрації, нарешті, усунути певний комплекс неповноцінності, що виникає при порівнянні польського законодавства з іншими правовими системами” [1, с. 6]. А. Зелінський говорив, що дорога до цього інституту була дуже довгою і що в результаті польський законодавець, використовуючи традиції того Верховного Адміністративного Трибуналу довоєнної Польщі, створив оригінальну модель юрисдикційного контролю, що втілилася у Вищому адміністративному суді. Хоча цей орган, писав він, є органом спеціальної юрисдикції, його діяльність побудована на єдиних для всієї польської судової системи принципах, таких, наприклад, як незалежне здійснення суддями їх професійних функцій або загальний нагляд за його діяльністю з боку Верховного Суду [2, с. 12].

У процесі підготовки закону про реформування АПК висловлювалося багато різних думок відносно того, в якому виді слід систематизувати норми, що регулюють організацію судового контролю. Було досить серйозних аргументів на користь того, щоб видати окремих нормативний акт, у якому відповідні норми були б зібрані воедино. Основним аргументом прибічників цього підходу було наступне міркування. Проблематика юрисдикційного контролю виходить далеко за рамки власне адміністративного процесу; на перший план у цьому випадку висувається зовсім не адміністративно-процесуальна проблематика, а питання так званого судового права, тобто питання, пов'язані з організацією й функціонуванням судових органів. Стверджувалося, що кодифікація відповідних норм в окремому правовому акті істотно вплинула б на підвищення ролі цього інституту в польській правовій системі. Проте розробники законопроекту пішли шляхом інкорпорації його в АПК.

Передусім це було обумовлено тією обставиною, що цей інститут прокладав собі дорогу в польській правовій системі з великими труднощами. С. Завадський підкреслював, що якщо досі не вдавалися спроби введення судового контролю шляхом видання окремого правового акту, то слід було б не повторювати таких спроб, а подумати про інший підхід до цього питання, використовуючи ті можливості, які з'явилися разом з реформою АПК. Цей підхід тим більше обґрунтований таким чином, що між адміністративною процедурою й контролем суду за

її реалізацією існує дуже тісний зв'язок. Так, у результаті судового рішення, що стосується питання про законність оскарженого управлінського акту, справа може бути знову розглянута органом державного управління і, таким чином, судовий розгляд стає окремою і специфічною стадією адміністративного процесу. Необхідно також було взяти до уваги факт, що адміністративний орган, що розглядає справу, не зможе не зважати на ті наслідки, які приносить в адміністративний процес інститут судового контролю. Так само й суддя, що розглядає спір про законність адміністративного рішення, не може не мати перед очима всієї адміністративної процедури. С. Завадський писав, що органічний зв'язок між такою процедурою й контролем, що здійснюється судом за її законністю, є найбільш вагомим аргументом на користь поєднання їх у рамках комплексного акту. Існувало декілька варіантів легалізації цього інституту: а) встановити в АПК принцип судового контролю і зберегти діючий порядок регулювання цього питання в чинному законодавстві; б) передбачити в законі перелік адміністративних справ, переданих у судову компетенцію; в) ввести в АПК загальний принцип судового оскарження адміністративних дій, вказавши одночасно коло справ, вилучених з судового контролю; г) встановити загальний принцип судового контролю суду за законністю адміністративних дій без будь-яких виключень [3, с. 24]. Врешті-решт була прийнята така правова модель судового контролю, яка з'єднала в собі елементи кожного з усіх можливих варіантів.

Стосовно організаційного встановлення нового інституту польський законодавець також знаходився перед вибором, а саме: передати адміністративні справи у відання загальних судів або створити для вирішення таких справ спеціальні адміністративні суди. На користь першого варіанту говорила його простота – передбачалося створити у Верховному суді Польщі й у воєводських судах спеціальні адміністративні палати. Проте врешті перевага все ж була віддана другому варіанту, який більшою мірою враховував специфічні особливості адміністративних справ і їх істотні відмінності від кримінального й цивільного судочинства.

Розгляд адміністративних спорів у Польщі знаходиться за межами компетенції загальних судів, він побудований за континентальною моделлю адміністративної юстиції. Для вирішення справ цієї категорії законодавець створив особливий юрисдикційний орган – Вищий адміністративний суд, який знаходиться в столиці країни (м. Варшава) й має декілька відділень, розташованих у ряді польських воєводств. Судді ВАС призначаються Президентом РП за пропозицією Все-

польської ради юстиції. Законодавство пред'являє до кандидатів у судді цілий ряд умов, у тому числі польське громадянство, наявність вищої юридичної освіти, досягнення 35-річного віку, не менше ніж 10-річний стаж роботи на адміністративній посаді або в якості судді, прокурора, нотаріуса, адвоката, а також володіння високим рівнем знань у сфері державного управління й адміністративного права (ст. 6 Закону про Вищий адміністративний суд).

Суд уповноважений брати до свого розгляду скарги на неправомірні рішення органів державного управління. Упродовж тривалого часу АПК містив перелік матеріальних правовідносин, віднесених до судової компетенції. У 1990 р. ця норма була змінена і встановлено демократичніше правило, що дає можливість звернутися до суду із скаргою на всі (за окремими виключеннями) адміністративні рішення. Предметом розгляду в адміністративному суді може бути не лише дія, але й бездіяльність управлінського органу, який не вирішив віднесені до його відання питання в установлені терміни. Правом подання скарги закон наділяє, по-перше, сторону адміністративного процесу, в якості якої може виступати, як правило, фізична або юридична особа, інтереси якої порушені цим процесом або яке вимагає від органу державного управління відповідних дій у зв'язку зі своїми правами, інтересами або обов'язками. По-друге, до повноважених осіб закон відносить громадські організації, що брали участь в адміністративному провадженні. По-третє, уповноваженим суб'єктом може бути прокурор, який вносить протест на незаконний, на його думку, адміністративний акт (ст. 197 АПК).

Суд працює на основі спеціального регламенту, що детально регулює порядок його діяльності: прийняття громадян і ознайомлення їх з необхідними документами й матеріалами у справі; дії суду після отримання відповідної скарги; повідомлення зацікавлених осіб про судові засідання; процедуру його проведення; вимоги, що пред'являються до судового рішення й ціла низка інших питань процесуального характеру.

Вищий адміністративний суд є незалежним юрисдикційним органом і в прийнятті рішення по справах, що входять у його компетенцію, зобов'язаний керуватися тільки чинним законодавством. Його рішення мають обов'язкову силу для відповідного органу державного управління при повторному адміністративному розгляді справи. Нагляд за його діяльністю здійснює Верховний Суд Польщі. Він має право розглядати рішення ВАС у порядку надзвичайної ревізії, протеста міністра юстиції й голови Верховного Суду Польщі, а також приймати постанови, що містять відповідні юридичні питання, що

стосуються його функцій. При Вищому адміністративному суді діє бюро судової практики, що збирає й публікує найважливіші для діяльності цього органу судові рішення.

Кілька років тому у відання адміністративного суду законодавець передав цілий ряд справ, пов'язаних з реформою місцевого самоврядування в Польщі. Маючи своїм основним завданням децентралізацію державної влади, реформа створила систему особливих автономних територіальних одиниць – гмін. Їх повноваження відрізняються залежно від того, якого роду функції вони виконують: власні або делеговані їм державою. До власних функцій закон відносить управління в сфері охорони природного середовища, соціальної допомоги, охорони здоров'я, освіти, культури, комунального господарства, будівництва тощо. Передача гмінам спеціальних повноважень відбувається на основі особливих угод з урядовою адміністрацією і залежно від можливостей тієї або іншої гміни. Відповідно до цього розрізняються рівні державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Проте гміна має право на захист в адміністративному суді від неправомірних дій державних органів і посадовців. Гміна може оскаржити до суду рішення, що порушують її права як територіальної громади.

Адміністративний суд уповноважений також розглядати спори про компетенцію, що виникають між органами державної влади й органами місцевого самоврядування, а також питання, пов'язані з контролем за законністю прийняття останніми правових актів. Представники державної адміністрації, що здійснюють нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування, мають право оскаржити до суду рішення, що приймаються гміною в рамках власних або делегованих повноважень.

Особливі взаємовідносини пов'язують Вищий адміністративний суд з іншим органом судової влади в Польщі – Конституційним Трибуналом. Рішення останнього обов'язкові для адміністративного суду. Він повинен у ході розгляду конкретної справи враховувати висновки Трибуналу відносно законності нормативного акту, так чи інакше пов'язаного з адміністративним процесом. У разі, якщо в суду виникнуть сумніви в конституційності акту, що послужив основою для винесення рішення, ВАС має право звернутися з відповідним запитом у Конституційний Трибунал. Адміністративний суд уповноважений також входити в Трибунал з пропозицією про встановлення конституційності закону, якщо йде мова про акт, що стосується збройних сил і оборони країни, а також безпеки польської держави. ВАС надає Трибуналу інформацію, пов'язану з виявленими ним порушеннями законодавства

в ході виконавчо-розпорядчої діяльності адміністративного апарату держави. Судова практика показує, що найчастіше ВАС звертається в Трибунал у зв'язку з невиконанням законів, розпоряджень, наказів, інструкцій та інших актів, прийнятих відповідно урядом країни, його керівником, а також окремими міністерствами.

Отже, можна виділити три основні етапи в діяльності ВАС. На першому етапі (1981–1985 рр.) були вирішені організаційно-правові й кадрові питання, створені місцеві центри ВАС у польських воєводствах; визначена загальна концепція судової діяльності й форми співпраці з органами державної адміністрації, а також з представниками юридичної науки. Для другого етапу (1986–1990 рр.) була характерна стабілізація роботи адміністративного суду, зміцнення його позицій у правовій системі польської держави. У цей період до суду подавалося щорічно приблизно 13–14 тис. скарг, тобто всього за десять років – близько 115 тис. Кількість суддів збільшилася з дев'яти осіб на початку діяльності ВАС до 75 у кінці 1986 р. і 95 у 1990 р. [4, с. 78].

У 1990 р. почався третій етап, пов'язаний з реалізацією нових завдань, поставлених перед судовою владою і в умовах розширення меж її компетенції. Це розширення викликано переходом до так званої генеральної клаузули, тобто до принципу оскарження всіх адміністративних рішень, а також передачею у відання суду цілого ряду нових справ із захисту прав органів місцевого самоврядування.

А. Зелінський підкреслює, що вже з самого початку своєї діяльності ВАС намагався займати власну юридичну позицію й трактував адміністративні приписи передусім з точки зору забезпечення прав і інтересів громадян, цим заслужив повне визнання й довіру до себе з боку польського суспільства. Вже в перші місяці свого існування суду довелося займатися цілою низкою принципівих питань, що виникли в ході розгляду підвідомчих йому справ, зокрема, юридичним визначенням адміністративного акту. Вирішення цього питання істотно розширило можливості судового контролю за законністю виконавчо-розпорядчої діяльності, у тому числі за рахунок поширення його на акти, видані органами, що формально не відносилися до державної адміністрації (підприємства, профспілки, кооперативи, громадські організації та ін.). Однією з проблем, що виникли в діяльності адміністративного суду, стала проблема юридичного трактування так званих оціночних понять, таких як, наприклад, “публічний інтерес”, “публічний правопорядок”, “державна безпека” тощо, а також питання трактування адміністративного розсуду. Суд дійшов висновку, що вказані питання мають бути

предметом юрисдикційної оцінки, зокрема, суд повинен досліджувати в повному обсязі, чи знаходиться оскаржуваний акт у межах адміністративного розсуду й чи відповідає він відповідним процесуальним вимогам [2, с. 13].

Об'єктом уваги з боку суду стали й процесуальні проблеми. Йому довелося давати юридичну характеристику такого поняття, як “сторона адміністративного провадження”, а також оцінювати виконання такої процесуальної умови, як попереднє подання скарги вищестоящому органу управління. А. Зелінський пише, що з часом зміцніло уявлення про те, що процес у Вищому адміністративному суді є процесом *sui generis*, і що в ньому не можуть домінувати ні чисто адміністративні, ні цивільно-процесуальні елементи, незважаючи навіть на те, що АПК містить бланкетну норму, що посиляє у разі не врегульованості тих або інших процесуальних положень – до Цивільного процесуального кодексу Польщі (ст. 211 АПК).

Одним з напрямів діяльності суду стало усунення з правового обороту дефектних актів нормативного характеру. ВАС став одним з найактивніших органів, що зверталися в Конституційний Трибунал з вимогою оцінити конституційність того чи іншого нормативного акту. Слід особливо підкреслити, що ВАС ввів у свою практику досвід безпосереднього застосування в ході розгляду підвідомчих йому справ положень польської Конституції і тим самим здійснював (до певної міри) конституційний контроль за законністю адміністративних актів. А. Зелінський підкреслює, що перехід у визначенні межі юрисдикційного контролю за законністю управлінської діяльності до генеральної клаузули й передача у відання адміністративного суду спорів, пов'язаних з реформою місцевого самоврядування, формують таку модель польської адміністративної юстиції, яка повною мірою реалізує всюди прийняті стандарти правової держави.

ВАС налагодив тісну співпрацю з органами державного управління найрізноманітніших рівнів. Вона виражалася в участі суддів у перепідготовці державних службовців, у запрошенні їх на суддівські конференції, присвячені проблемам застосування норм адміністративного права, у проведенні виїзних сесій у тих воєводських містах, де немає відповідних центрів ВАС, в організації численних дискусій з науковими і практичними працівниками тощо. Діяльність адміністративного суду відкрита для засобів масової інформації і користується великою увагою з боку польського суспільства.

IV. Висновки

Можна дійти висновку, що реформа адміністративного процесу і введення судово-

го контролю за законністю державного управління увінчалися в Польщі успіхом. Інститут адміністративної юстиції на ділі довів свою життєздатність і по праву зайняв гідне місце в польській правовій системі. Цей досвід може бути корисний і для вітчизняного законодавця.

Список використаної літератури

1. Zielinsky A. Reforma postepowania administracyjnego / A. Zielinsky // Nowe prawo. – 1980. – № 5. – S. 5–8.
2. Zielinsky A. Z perspektywy dziesięciolecia Naczelnego Sadu Administracyjnego / A. Zielinsky // Panstwo i prawo. – 1990. – № 9. – S. 11–14.
3. Zawadzki S. Teoretyczne i legislacyjne aspekty projektu nowelizacji kodeksu postepowania administracyjnego / S. Zawadzki // Panstwo i prawo. – 1979. – № 11. – S. 24–25.
4. Пилипенко А.Н. Административная юстиция в зарубежных государствах / А.Н. Пилипенко // Законодательство и экономика. – 1996. – № 3–4. – С. 77–81.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

Апаров А.М. Польский опыт организации административной юстиции

В статье исследована история развития института административной юстиции в Польше, особенности становления административных судов в условиях административно-территориальной реформы, компетенция административных судов, а также особенности административных производств в административных судах Польши.

Ключевые слова: административно-процессуальное право, административное право, государственное управление, общественные отношения, административная юстиция, административно-процессуальное законодательство.

Апаров А. Polish experience of organization of administrative justice⁷

The administrative justice became inalienable and besides by the effectively operating element of the Polish legal system. Reform of Administratively-judicial code of Poland during that in Poland there was the created institute of judicial control after legality of administrative activity became the result of deputy initiative. This circumstance evidently enough testifies that introduction of institute of administrative justice was conditioned by the objective, realized majority of Polish society by a social necessity. In the Administratively-judicial code of Poland the norms are systematized and regulate the order of delivery to the interested persons of different sort of administrative certificates, it was examined the terms of their delivery, terms, and also foreseen possibility of appeal of refuse in realization of similar actions. A substantial short story consisted in introduction of institute of world agreement between parties of administrative realization.

A number of new judicial terms, necessary for implementation of corresponding administrative actions has been set in the Administratively-judicial code of Poland, many terms are considerably brief here. Some positions of code are the stabilities of administrative decisions sent to providing. The serious changes of administratively-judicial code consisted in introduction of institute of judicial control after legality of decisions of organs of state administration.

Consideration of administrative spores in Poland is outside the competence of general courts, id est it is built on the continental model of administrative justice. For the dispatch of businesses a legislator created the special jurisdiction organ – Higher administrative court this category. This court is plenipotentiary to take to the consideration complaints about the illegal decisions of organs of state administration.

The administrative court is plenipotentiary also to examine spores about a competence, that arise up between public authorities and organs of local self-government, and also questions related to control after legality of acceptance last legal acts.

Key words: administratively-judicial law, administrative law, public administration, public relations, administrative justice, administratively-judicial legislation.

УДК 342.959

О.В. Белікова

кандидат юридичних наук, адвокат, м. Донецьк

ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті досліджено поняття суб'єкту, суб'єктивної сторони, об'єкту й об'єктивної сторони адміністративного правопорушення, судову практику у провадженні справ про адміністративні правопорушення, особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб за чинним законодавством України.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративний делікт, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, адміністративні стягнення, вина, органи державної влади.

I. Вступ

Будь-яке протиправне, винне діяння, за здійснення якого чинним законодавством України передбачена адміністративна відповідальність, може бути визнане правопорушенням тільки за наявності у відповідному діянні певних ознак (елементів) складу адміністративного правопорушення.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження особливостей юридичного складу адміністративного правопорушення.

III. Результати

Питання адміністративної деліктності та адміністративної відповідальності досліджувалися в працях В.Б. Авер'янова, Д.М. Бахраха, К.С. Бельського, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, Л.К. Воронової, І.А. Галагана, І.П. Голосніченка, В.І. Димченка, Є.В. Додіна, Л.В. Ковалюка, С.В. Ківалова, Ю.М. Козлова, А.Т. Комзюка, В.М. Кудрявцева, М.Ф. Кузнєцова, Б.М. Лазарева, Д.М. Лук'янця, М.С. Малєйна, В.І. Новосолова, О.В. Овчарової, В.А. Ойгензіхта, В.Ф. Опришка, С.В. Петкова, В.П. Петкова, В.І. Ремньова, І.С. Самощенко, М.С. Студеникиної, В.А. Тархова, Е.М. Трубецького, Ю.С. Шемшученка, О.М. Якуби та багатьох інших.

Теорія права передбачає чотири елементи складу правопорушення: об'єкт; об'єктивна сторона; суб'єкт; суб'єктивна сторона.

Першим "базовим" визначеним елементом юридичного складу адміністративного правопорушення є об'єкт. За загальним правилом, об'єктом адміністративного проступку є те, на що зазіхає протиправне діяння: державний або громадський порядок, права й свободи громадян, усі форми власності, встановлений порядок управління. Можна сказати, що всі вказані ознаки об'єкта характеризують певні групи суспільних відносин, що складаються у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності органів державної влади й місцевого управління. При цьому необхідне істотне уточнення: об'єк-

том адміністративного правопорушення можуть бути тільки ті суспільні відносини, які в установленому порядку регулюються правовими нормами. За допомогою методів адміністративного права органи державної влади й місцевого самоврядування встановлюють правила належної або можливої поведінки. Але заходи адміністративної відповідальності за їх порушення встановлюються тільки органом законодавчої влади, тобто Верховною Радою України. Отже, тільки ці суспільні відносини можуть бути об'єктом адміністративного правопорушення.

Отже, об'єктом адміністративного правопорушення є суспільні відносини у сфері державного управління, що врегульовані нормами адміністративного права й охороняються заходами адміністративної відповідальності. При цьому важливо відмітити істотне уточнення Б.В. Росинського, в якому "суспільні відносини, що є об'єктом адміністративного правопорушення, регулюються не лише нормами адміністративного, але в ряді випадків і нормами конституційного, екологічного, трудового, земельного, фінансового й інших галузей права. Проте охороняються вони тільки нормами КпАП" [6, с. 12].

Об'єкти адміністративних правопорушень можна класифікувати за родовими об'єктами, наприклад, суспільні відносини, що охороняються законом, у сфері: охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини (гл. 7 КУпАП); захисту житлових прав громадян, житлово-комунального господарства й благоустрою (гл. 11 КУпАП); стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації (глава 13 КУпАП); громадського порядку й громадської безпеки (гл. 14 КУпАП).

У випадках, якщо виявлене протиправне діяння зазіхає на суспільні відносини, що не охороняються нормами КУпАП або інших законів про адміністративні правопорушення, то відсутній об'єкт адміністративного

правопорушення, а отже й склад проступку в цілому.

Другим елементом юридичного складу правопорушення є об'єктивна сторона – зовнішня характеристика, зовнішній прояв здійсненого протиправного діяння. Воно може здійснюватися у формі дії (дрібне хуліганство, ст. 173 КУпАП) або бездіяльності (несплата або несвоєчасна сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ст. 165¹ КУпАП). В обох варіантах слід мати на увазі, що як дія, так і бездіяльність мають бути заборонені чинним законодавством України.

Об'єктивна сторона правопорушення припускає наявність шкідливих наслідків вчиненого делікту. Більше того, крім указаних правових моментів законодавець передбачає також наявність третьої ознаки – причинно-наслідковому зв'язку між ними. Встановити такий зв'язок означає виявити обставини появи шкідливих наслідків, визначити, чи настали вони дійсно в результаті протиправного діяння або з інших причин, як це діяння вплинуло на характер цих наслідків.

Наявність шкідливих наслідків не завжди обов'язкові. У деяких деліктах законодавець передбачив лише факт здійснення передбаченого нормами права протиправного діяння без урахування можливих його наслідків, наприклад, управління транспортним засобом водієм, що знаходиться в стані сп'яніння (ч. 1 ст. 129 КУпАП допуск до керування транспортними засобами водіїв, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або у хворобливому стані, або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, або таких, що не пройшли у встановлений строк медичного огляду, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб, відповідальних за технічний стан, обслуговування, експлуатацію транспортних засобів, громадян – суб'єктів господарської діяльності від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). У цьому випадку має місце формальний склад адміністративного правопорушення.

З урахуванням конкретних обставин справи про адміністративне правопорушення наявність шкідливих наслідків може мати принципове значення в правозастосовній практиці. Здійсненням проступку потерпілій стороні може бути причинний майновий збиток, тобто адміністративне правопорушення може характеризуватися матеріальним складом. У цьому випадку встановлення причинного зв'язку обов'язкове, тільки при його наявності суддя, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, або суд у порядку цивільного судочинства

має право вирішити питання про відшкодування майнового збитку (ст. 40 КУпАП).

Шкідливі наслідки здійсненого протиправного діяння не повинні залишатися не поміченими для відповідних посадових осіб органів адміністративної юрисдикції. При подібному розвитку адміністративно-юрисдикційного процесу встановлений факт наявності причинного зв'язку між проступком і шкідливими наслідками має істотне правове значення. При цьому помітимо, що в цьому випадку йдеться про прямий зв'язок. Указані обставини можуть вплинути на вибір виду адміністративного покарання, особливо при його альтернативності.

У ряді елементів, що становлять об'єктивну сторону адміністративного правопорушення, слід визначати: власне протиправне діяння (дія або бездіяльність); шкода, заподіяна цим діянням для суспільних відносин; наявність причинно-наслідкових зв'язків між здійсненим правопорушенням і шкодою, що настала; час, місце й інші обставини, за яких було здійснено правопорушення; прийоми й засоби здійснення адміністративного правопорушення [2, с. 45].

Тільки своєчасне, всебічне й повне з'ясування вказаних питань у практичній діяльності дасть змогу встановити об'єктивну сторону виявленого делікту.

Третім елементом юридичного складу адміністративного правопорушення є суб'єкт вчиненого делікту. Цей елемент має важливе місце і принципове значення в системі елементів складу правопорушення. У спеціальній літературі саме цьому елементу присвячені праці вчених-адміністративістів, що підтверджує його процесуально-правове значення.

За чинним законодавством України суб'єктами адміністративного правопорушення визнаються фізичні й юридичні особи, що мають здатність і фактичну можливість нести юридичну відповідальність за вчинене протиправне діяння. Існує певна система суб'єктів адміністративних правопорушень.

До суб'єктів адміністративних правопорушень належать фізичні і юридичні особи, незалежно від організаційно-правових форм і форм власності. "Їх об'єднує те, що всі вони володіють особливою юридичною якістю – адміністративною правоздатністю, тобто здатністю отримувати відповідний комплекс юридичних прав і обов'язків адміністративно-правового характеру й нести відповідальність за їх реалізацію. Для того, щоб суб'єкт адміністративного права став учасником адміністративно-правових відносин, він повинен мати адміністративну деліктоздатність, тобто практичну здатність реалізувати свою адміністративну правоздатність у рамках конкретних адміністративно-правових відносин" [3, с. 87].

На думку А.Ю. Якимова, під суб'єктом правопорушення доцільно розуміти абстрактну особу (фізичну або юридичну), передбачену правовими нормами [9, с. 6]. Викладене уточнення має принципове значення. На нашу думку, в системі суб'єктів адміністративних правопорушень має бути присутньою чітка організація, яку покликано забезпечити згадані А.Ю. Якимовим правові норми. Статус суб'єкта, тобто сукупність прав і обов'язків на кожній окремо взятій стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення визначається правовими нормами.

У спеціальній юридичній літературі з пропонованого до вивчення питання можна відмітити фактичну відсутність у вчених-адміністративістів єдиного підходу за кількісно-якісною характеристикою суб'єктів адміністративних правопорушень.

Фізичних осіб як суб'єктів адміністративних правопорушень можна класифікувати за такою схемою: суб'єкти загальної адміністративної відповідальності, які в свою чергу поділяються на громадян України, іноземних громадян і осіб без громадянства, та суб'єкти спеціальної адміністративної відповідальності, які окрім загальних ознак (осудність і вік) мають спеціальні ознаки, зокрема ознаки посадової особи.

На думку Б.В. Росинського, в законодавстві розрізняються загальні суб'єкти – будь-які осудні особи, які досягли 16 років, спеціальні суб'єкти – посадовці, водії, неповнолітні та ін., а також особливі суб'єкти – військовослужбовці й інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про службу. Для одних з цих категорій суб'єктів законом встановлені додаткові підстави для адміністративної відповідальності, для інших – обмеження застосування заходів адміністративної відповідальності” [6, с. 9].

За загальним правилом, заходами адміністративної відповідальності можуть бути задіяні лише суб'єкти, що характеризуються осудністю. Ст. 17 КУпАП встановлює, що особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності. Відповідно до ст. 18 КУпАП не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожувала державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за таких обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода.

Дотримання цього правового припису може, з урахуванням конкретних обставин справи, викликати певні процесуальні проблеми. Для встановлення осудності або неосудності суб'єкта таких правовідносин може знадобитися проведення судово-психіатричної експертизи, а це, в свою чергу, призведе до того, що період з дня здійснення особою правопорушення до розгляду справи суддею має перевищити 2-місячний строк.

Законом визначений адміністративно-правовий статус цих суб'єктів на різних стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення. У зв'язку з цим повинні враховуватися деякі процесуальні особливості статусу суб'єкта адміністративних проступків.

Відповідно до ст. 268 КУпАП особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою й користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце й час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається за участю особи, відносно якої вона ведеться. Цей суб'єкт правопорушення, як правило, займає активну позицію, намагаючись уникнути відповідальності або отримати “м'якше” покарання. При цьому в порядку захисту своїх прав особа, що притягається до адміністративної відповідальності, має право обрати пасивну форму свого захисту. Ст. 62 Конституції України зафіксувала презумпцію невинуватості.

Приведені аргументи свідчать, що при ознайомленні з усіма матеріалами справи особа, яка притягається до відповідальності, звичайно ж, дізнається, за здійснення якого правопорушення вона притягається. Посадова особа органу адміністративної юрисдикції в повсякденній практичній діяльності має неухильно керуватися вимогою закону про розгляд справи про адміністративне правопорушення в присутності суб'єкта адміністративного правопорушен-

ня. У його відсутність покарання може бути застосоване лише у випадках, коли є дані про своєчасне його сповіщення про місце й час розгляду справи і якщо від нього не надходило клопотання про відкладення розгляду справи або таке клопотання залишено без задоволення. Законодавством не визначена форма клопотання.

У процесі застосування адміністративних покарань, на нашу думку, треба враховувати таку обставину, що особа, яка притягається до відповідальності, з урахуванням невизначення форми клопотання має право заявити його як в усній, так і в письмовій формі. При цьому представляється, що перевагу потрібно віддати письмовій формі. При певному розвитку адміністративно-деліктних відносин не можна унеможливити оскарження постанови про застосування адміністративного покарання. Залучене до матеріалів справи письмове клопотання зацікавленої особи сприятиме об'єктивному, повному й усебічному розгляду скарги.

Отже, хоча присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, й не є обов'язковою умовою розгляду справи, проте потрібне належне її сповіщення. В юридичній літературі зустрічаються помилкові думки про правові вимоги до порядку сповіщення особи. Наприклад, можна прочитати, що "сповіщення, особливо несудового органу, може бути вислане рекомендованим листом з повідомленням без яких-небудь судових відміток. У цьому випадку воно доставляється листоношею в поштову скриньку адресата з відміткою працівника пошти на повідомленні про доставку (розпис адресата в цьому випадку не передбачений). Таке повідомлення у справі може служити доказом доставки адресатові сповіщення" [8, с. 9]. У такому випадку відсутня головна складова процесу – кінцева спрямованість, досягнення бажаної мети цієї процесуальної дії.

Заслугує на увагу інша позиція, що полягає в цілеспрямованих, активних діях відповідних посадовців адміністративної юрисдикції, в тому числі й після відправки повістки, а найголовніше, при отриманні не врученої з яких-небудь причин повістки [4, с. 54].

Вивчення правозастосовної практики в ряді регіонів України, на жаль, не дає змогу стверджувати про подібний підхід при здійсненні провадження у справах про адміністративні правопорушення. Анкетування й інтерв'ювання посадових, а в ряді випадків і осіб, які притягаються до відповідальності, дає змогу виявляти формалізм у практичному аспекті адміністративно-юрисдикційної діяльності.

У матеріалах справи мають бути дані, що дають змогу достовірно судити про належне сповіщення особи, яка притягається до від-

повідальності, про час і місце розгляду справи про адміністративне правопорушення. Наявність тільки корінців спрямованих повісток без розпису особи про їх отримання є явно недостатнім. Ця обставина за відсутності відомостей про отримання повісток не означає належного повідомлення про час і місце розгляду справи.

Заочне застосування адміністративного покарання не бажане. Завдання юрисдикційного органу полягає не стільки в покаранні, скільки у вихованні й перевихованні суб'єкта адміністративного правопорушення, а це може бути досягнуто лише в разі особистої присутності винного при призначенні йому адміністративного покарання. Особливо важлива присутність порушника в разі застосування до нього таких заходів адміністративного впливу, як попередження.

Верховний Суд України неодноразово звертав увагу на необхідність присутності при розгляді справи особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. На думку вищої судової інстанції, несповіщення особи про місце й час розгляду справи, а також розгляд справи заочно без його згоди слід визначати як порушення порядку застосування адміністративного покарання, що є обов'язковим для органів і посадовців, які розглядають справу й застосовують покарання. Наприклад, відповідно до постанови в. о. Голови верховного суду України від 4 вересня 2002 року, розглянувши матеріали адміністративної справи в порядку нагляду, в. о. Голови Верховного Суду України визнав, що зазначені судові рішення є незаконними й підлягають скасуванню, а справа – закриттю з таких підстав. Згідно зі ст. 268 КпАП справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягується до адміністративної відповідальності. За відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про те, що її своєчасно повідомлено про місце й час розгляду, і від неї не надійшло клопотання про відкладення останнього. Ці вимоги закону суддею не додержано. У матеріалах справи немає будь-яких даних про те, що Д. було повідомлено про розгляд справи щодо нього в суді. Таким чином, суд порушив законні права Д., передбачені ч. 1 ст. 268 КпАП, а саме: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання, користуватись юридичною допомогою.

Принциповою новелою чинного законодавства України є віднесення до суб'єктів адміністративних правопорушень юридичних осіб. У Кодексі України про адміністративні правопорушення вживається термін "особа", але конкретизації щодо того, які саме особи (фізичні чи юридичні) є

суб'єктами адміністративних проступків, КУпАП не дає. Водночас, уважно проаналізувавши норми щодо віку, після досягнення якого настає відповідальність, обставин, які виключають адміністративну відповідальність неосудної особи, мети адміністративного стягнення тощо, можна дійти висновку, що КУпАП встановлює адміністративну відповідальність лише фізичних осіб. Такі норми містять закони України "Про зайнятість населення", "Про об'єднання громадян", "Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування", "Про виключну (морську) економічну зону", "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності", "Про відповідальність підприємств, установ та організацій за порушення законодавства про ветеринарну медицину", "Про електроенергетику", "Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними" та деякі інші. Досліджуючи приписи наведених вище законів, які встановлюють відповідальність юридичних осіб, можна дійти висновку, що частина законів включає позначення цієї відповідальності, не передбачаючи розміру штрафних санкцій, порядку провадження в справі тощо [2, с. 457].

У практичній правозастосовній діяльності встановлення елементів юридичного складу здійсненого юридичною особою адміністративного правопорушення викликає проблеми, в першу чергу, при встановленні суб'єктивної сторони правопорушень. Учені не досягли єдиного підходу щодо цього питання. Аналіз існуючих точок зору як прибічників, так і категоричних супротивників адміністративної відповідальності колективних утворень показує, що в кожній зі сторін свої аргументи й "бачення" відповідних правових норм. Ті й інші аргументовано відстоюють свої позиції.

У ряді випадків прибічники вини колективів дуже своєрідно переконують в її необхідності. Наприклад, стверджується, що "в адміністративному праві може існувати комплексне розуміння вини юридичної особи, що включає об'єктивний і суб'єктивний підходи. Об'єктивна вина – це вина організації з точки зору державного органу, що застосовує адміністративне покарання залежно від характеру конкретних дій або бездіяльності юридичної особи, що порушує встановлені правила; суб'єктивна вина – відношення організації в особі її колективу, адміністрації, посадових осіб до протиправного діяння" [1, с. 345].

Слід також відмітити, що при застосуванні адміністративної відповідальності відносно юридичних осіб дуже проблематичним видається дотримання найважливіших

принципів законності та індивідуалізації. У колективах працює певна кількість працівників, що характеризуються як позитивно, так і негативно. Не можна стверджувати про однакове відношення їх до здійсненого колективом проступку. Призначення в цьому випадку адміністративної відповідальності набуває характеру формальності у визначенні змісту й характеру вини.

"Адміністративна відповідальність юридичних осіб у вигляді штрафу свідомо асоціальна й за великим рахунком безглузда, оскільки по суті відводить від будь-якої відповідальності дійсно винних – посадових осіб і передусім керівників. Частіше така відповідальність перекладається на "рядових" працівників, які не можуть бути винними за своїм положенням в якому-небудь трудовому колективі і не стимулює винних керівників до вжиття заходів з покращення організаційної роботи, в тому числі для встановлення дійсно винних осіб" [7, с. 246].

Четвертий елемент – суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення вказує на психічний стан особи в момент здійснення нею адміністративного правопорушення. Зміст її складає одна з форм вини (намір або необережність) суб'єкта протиправного діяння, що є обов'язковою умовою притягнення його до адміністративної відповідальності.

Суб'єктивна сторона має декілька складових, до яких належать вина правопорушника, а також мета й мотив його діяльності. Визначальне місце при цьому займає вина як найважливіша суб'єктивна основа, без якої правова відповідальність не може мати місця.

Широке визначення вини дав І.А. Галаган: "Вина – це психічне відношення особи до здійснюваної нею протиправної дії або бездіяльності у формі наміру або необережності, а також і до їх наслідків" [5, с. 170].

Слід звернути увагу на наявність у структурі вини інтелектуального й вольового моментів. Чинне законодавство України передбачає дві форми вини: намір і необережність. У спеціальній юридичній літературі можна знайти, що "вина може бути умисною або необережною". У цьому випадку маються на увазі форми вини, що в повному обсязі відповідає положенням теорії права.

Перша форма вини поділяється, у свою чергу, на прямий і непрямий намір. Відмінність між вказаними формами вини полягає в особливостях інтелектуального й вольового моментів.

Прямий намір має місце у випадках, коли особа усвідомлює громадську небезпеку свого діяння, передбачає можливість або неминучість настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання (напри-

клад, перевищення встановленої швидкості руху транспортного засобу). Особа отримує необхідну інформацію про об'єкт протиправного посягання, формує на основі її аналізу мотиви, цілі, наміри і, нарешті, плани й варіанти здійснення своєї протиправної поведінки, які потім реалізує. Іншими словами, суб'єкт діє цілком усвідомлено, на основі всебічного знання зовнішніх умов і керуючи своєю поведінкою.

Непрямий намір має місце у випадках, коли особа усвідомлює громадську небезпеку свого діяння, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, не бажає, але свідомо допускає їх настання або відноситься до них байдуже.

Відмінність між прямим і непрямим наміром полягає в характері передбачення шкідливих наслідків і вольового відношення до них. Законодавець при конструюванні відповідних правових норм вказав лише на усвідомлення загрози громадській безпеці здійснюваних діянь. Зауважимо, що в цьому випадку відсутня правова установка на необхідність усвідомлення протиправності здійснюваних діянь, отже можна зробити остаточний висновок, що усвідомлення протиправності не включається в структуру наміру й не підлягає обов'язковому документуванню й доведенню.

Друга форма вини – необережність, що проявляється в легковажності або недбалості. Адміністративне правопорушення вважається здійсненим з легковажності у разі, якщо суб'єкт відповідного правопорушення передбачав можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але без достатніх до того підстав самовпевнено розраховував на їх уникнення. Вольовий момент легковажності спрямований на запобігання шкідливим наслідкам, а не на бажання їх настання або свідоме допущення, що має місце при прямому або непрямому намірі.

Другий різновид необережності – недбалість – полягає в тому, що суб'єкт проступку не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча за умов необхідної уважності й передбачливості повинен був і міг їх передбачати. Суть недбалості проявляється в особливому вольовому моменті, що характеризується критеріями: об'єктивний – “повинен був” і суб'єктивним – “міг передбачати”.

У спеціальній юридичній літературі відзначаються додаткові елементи суб'єктивної сторони – мети й мотивів адміністративного делікту. Але вони не завжди є обов'язковою умовою або основою застосування заходів адміністративної відповідальності.

Наприклад, допуск до керування транспортним засобом особи, яка не має права на керування транспортним засобом (ст. 129 КУпАП). Можна стверджувати, що наявність у діях винної особи мети й мотиву правопорушення є факультативною умовою.

IV. Висновки

В адміністративному праві існує розуміння вини юридичної особи як комплексного явища, що включає об'єктивний і суб'єктивний критерії. Об'єктивна вина – це вина організації з точки зору державного органу, що призначає адміністративне покарання залежно від характеру конкретних дій або бездіяльності юридичної особи, що порушують встановлені правила поведінки; суб'єктивна вина – відношення організації в особі її колективу, адміністрації, посадових осіб до протиправного діяння. Об'єктивне ставлення – дуже небезпечне явище, неприпустиме в правовій державі й суспільстві, оскільки на догоду “відомчому інтересу” ігноруються такі засадничі категорії, як вина, презумпція невинуватості, тягар доведення.

Список використаної літератури

1. Административное право / под ред. О.М. Козлова и Л.Л. Попова. – М. : Юрист, 2000. – 420 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 584 с.
3. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
4. Богатырев Н. Как обеспечить явку участников процесса на первое судебное заседание / Н. Богатырев // Российская юстиция. – 2002. – № 11. – С. 53–55.
5. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР (государственное и материально-правовое исследование): монография / И.А. Галаган. – Воронеж : 1970. – 256 с.
6. Россинский Б.В. Административная ответственность : курс лекций / Б.В. Россинский. – М. : Норма, 2004. – 280 с.
7. Солдатов А.П. Проблемы административной ответственности юридических лиц / А.П. Солдатов. – Краснодар : Краснодарский ЮИ МВД России, 1999. – 390 с.
8. Турусов А.А. Осторожно: КоАП – защитесь! (Административные правонарушения) / А.А. Турусов. – Ростов-на-Дону, 1999. – 220 с.
9. Якимов А.Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) / А.Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 5–8.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.

Беликова Е.В. Юридический состав административного правонарушения

В статье исследовано понятие субъекта, субъективной стороны, объекта и объективной стороны административного правонарушения, судебную практику в осуществлении дел об административных правонарушениях, особенности административной ответственности юридических лиц по действующему законодательству Украины.

Ключевые слова: административное правонарушение, административный деликт, юридическая ответственность, административная ответственность, административные взыскания, вина, органы государственной власти.

Belikova O. The legal composition of administrative crime

The article deals with the concept to the subject, subjective side, object and objective side of administrative crime, judicial practice in realization of businesses about administrative crimes, the features of administrative responsibility of legal entities on the current legislation of Ukraine.

The object of administrative crime are public relations in the field of public administration, that is well-regulated the norms of administrative law and guarded by the measures of administrative responsibility.

The second element of legal composition of offence is an objective side – external description, external display of realizable illegal act. It can come true in form an action or inactivity. The objective side of offence assumes the presence of harmful consequences of perfect delict.

The third element of legal composition of administrative crime is a subject of perfect delict. This element has an important place and fundamental value in the system of elements of composition of offence. On the current legislation of Ukraine physical and legal persons have ability and actual possibility to bear the legal responsibility for a perfect illegal act confess the subjects of administrative crime.

Fourth element – the subjective side of administrative crime specifies on the mental condition of person in the moment of realization by her administrative crime. The table of contents of its folds one of forms of guilt (intention or carelessness) of subject of illegal act that is the obligatory condition of bringing in of its to administrative responsibility.

There are additional elements of subjective side – aim and reasons of administrative delict. But they not always are an obligatory condition or basis of application of measures of administrative responsibility.

Key words: administrative crime, administrative delict, legal responsibility, administrative responsibility, administrative penalties, wines, public authorities.

УДК 651:004(095)

А.Г. Бойковстарший науковий співробітник
Державний науково-дослідний інститут МВС України**КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ
“ЄДИНЕ ВІКНО ПОДАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ЗВІТНОСТІ”: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

У статті проаналізовано положення Концепції створення та функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності”, визначено притаманні їй недоліки та окреслено шляхи їх подолання.

Ключові слова: автоматизована система, електронна звітність, електронний документообіг, концепція, мета, принципи, етапи реалізації.

I. Вступ

7 серпня 2013 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію створення та функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності” [1]. Поява цього документу, спрямованого на реалізацію положень Законів України “Про електронні документи та електронний документообіг” [2], “Про електронний цифровий підпис” [3], Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності [4] та Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” та автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності” [5], стало новим кроком для створення в Україні “Електронного уряду”, автоматизованої системи “Єдине вікно” та вдосконалення “електронного” документообігу, необхідність якого була вже давно доведена науковцями та практиками.

Проблеми інформаційно-комунікаційного забезпечення діяльності органів виконавчої влади за допомогою “електронного” документообігу зокрема стали предметом дослідження багатьох вітчизняних учених, таких, як Е.Е. Аблякимов, В.Б. Авер'янов, І.В. Арістова, К.І. Беляков, В.М. Брижко, О.В. Логінов, Н.Б. Новицька, О.А. Присяжнюк та інших видатних науковців України. Разом з тим, проблеми, пов'язані з розробкою та реалізацією Концепції створення та функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності”, ще не були предметом окремих наукових досліджень.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення проблем, пов'язаних із Концепцією створення та фун-

кціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності” та окреслення шляхів їх подолання.

III. Результати

Разом з тим, будь-які гарні починання, особливо пов'язані з необхідністю значної кількості користувачів відмовлятися від старих, малоефективних, проте звичних, шаблонів поведінки та засвоювати нові, мають бути дуже ретельно підготовлені. Інакше і так існуючий опір значної частини державних службовців, працівників підприємств установ та організацій усіх форм власності впровадженню інноваційних технологій, про що також вже неодноразово писали в наукових джерелах, буде підкріплений досить ваговими аргументами на кшталт: новий алгоритм роботи непродуманий і не працює, тому краще повернутися до перевіреного віками бюрократичної практики паперового документообігу. Основоположне значення має при цьому системна концепція впровадження певної інновації. На жаль, функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності” та Концепція її створення і функціонування не стало виключенням із загального правила: певні непродумані аспекти концепції, на нашу думку, не дають змогу досягти поставленої в ній мети. Вказане обумовлює актуальність та новизну запропонованого дослідження.

Почнемо із визначення мети створення означеної системи. У загальному розумінні мета означає те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; заздалегідь намічене завдання, замисел [6, с. 249]. У правових науках мета звичайно розуміється як уявна модель бажаного результату. Як справедливо зазначає А.В. Матіос, мета – це майбутній бажаний стан об'єкта впливу чи кінцевий бажаний результат процесу управління. Навіть найдосконаліше забезпечення й найкращі умови праці викличуть даремні витрати ресурсів і людських сил, якщо мета буде не-реальна, незаконна, помилкова [7, с. 31].

Мета – це кінцевий стан або результат, що державні органи прагнуть досягти й саме вони характеризують наміри та спрямованість політики, – вказує Д.В. Приймаченко [8, с. 164–165]. Саме як модель бажаного результату формулює К.І. Беляков основну мету інформатизації, якою, на його думку, є побудова інтелектуального суспільства, основою якого стануть знання та свідомо діяльність людини – людини як особистості, суб'єкта, члена суспільства [9, с. 362]. Однак, якщо звернутися до визначення мети створення автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності”, яка міститься у вказаній Концепції, то вона, на думку авторів цього документу, уявляє собою впорядкування механізму “електронної” взаємодії центральних органів виконавчої влади та суб'єктів подання звітності через впровадження уніфікованих стандартів подання, оброблення, використання та зберігання звітності, належне нормативно-правове, методологічне, організаційне й технологічне забезпечення учасників процесу подання “електронної” звітності. На нашу думку, дане формулювання є дуже далеким від визначення мети, оскільки уявляє собою перелік засобів та інструментів, за допомогою яких можна реалізувати певний задум, але в чому цей задум полягає – незрозуміло. Так, впорядкування може бути успішним, якщо існують певні критерії систематизації, об'єднані спільною метою, саме ж по собі впорядкування не має цілепокладального змісту. Механізм “електронної” взаємодії центральних органів виконавчої влади та суб'єктів подання звітності також є інструментом, призначення якого може варіюватися у досить широкому діапазоні. Однак механізм або його впорядкування не може бути метою, так само як і впровадження уніфікованих стандартів подання, оброблення, використання та зберігання звітності. На жаль, законодавець не визначає, якого ж результату він прагнув досягти. Мабуть, така мета мала бути визначена як удосконалення процесу звітності, забезпечення зручності суб'єктів подання звітності під час виконання їх обов'язків, пов'язаних зі звітуванням перед органами державної влади за максимальної економії державних коштів та зменшення рівня корупції.

Створення автоматизованої системи має здійснюватися відповідно до певних принципів, визначення яких у Концепції викликає низку запитань. Так, принцип централізації, на думку авторів Концепції, передбачає: уніфікованість застосування нормативно-правових актів, стандартів, технологій подання звітності, надання відповідних сервісів; достовірність та коректність (легітимність) процесів у рамках функціонування автоматизованої системи, а також інформа-

ційних потоків звітних даних та систем їх оброблення і зберігання; керованість автоматизованої системи, забезпечення її життєздатності, ефективну організацію контрольних функцій; впровадження єдиної системи комплексного захисту інформації та забезпечення необхідного рівня такого захисту; відсутність необхідності побудови автономних інформаційних систем, що дублюються, у центральних органах виконавчої влади. Централізація звичайно розуміється як зосередження управління чи керівництва в одному місці, в якомусь єдиному центрі, ієрархічну систему (вертикаль), об'єднану певним центром, від якого, виходять усі обов'язкові нормативи [10, с. 34]. З огляду на це, незрозуміло, як пов'язані централізованість з одного боку й достовірність і коректність (легітимність) процесів у рамках функціонування автоматизованої системи – з іншого? У централізованій системі за певних умов (некоректно обраних критеріїв оцінювання, наприклад) може мати місце накопичення недостовірних даних. Не зовсім коректним нам уявляється й використання терміну “недостовірність процесів”, оскільки процес як послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком, хід розвитку чого-небудь або існує [11, с. 347], або ні, а недостовірною може бути лише оцінка його параметрів. І зовсім незрозуміло, як співвідносяться між собою принцип уніфікації і стандартизації (як окремих принципів створення автоматизованої системи) та уніфікованість застосування нормативно-правових актів, стандартів, технологій подання звітності, надання відповідних сервісів (як складова частина принципу централізації)?

На нашу думку, принципи мають у створенні автоматизованої системи роль методологічних засад, якими мають керуватися її розробники під час вирішення різноманітних питань, пов'язаних з її функціонуванням. Якщо ж такі методологічні засади сповнені суперечностей, виникає бажання відмовитися від них та керуватися власним розсудом. Останнє також можливо, однак не у цьому випадку, коли мова йде про створення загальнодержавної автоматизованої системи.

Певні зауваження викликає зміст етапів реалізації Концепції створення та функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності”. Реалізація Концепції передбачена трьома етапами. На першому етапі передбачається уніфікація “електронної” звітності, що подається до центральних органів виконавчої влади, а також нормативно-правової бази з питань підготовки та подання “електронної” звітності, розроблення технічного завдання на створення комплексної системи захисту

інформації. На другому етапі передбачається впровадження єдиних стандартів формування і подання “електронної” звітності, створення та впровадження відповідно до вимог законодавства у сфері захисту інформації комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю. На третьому етапі передбачається впровадження автоматизованої системи в промислову експлуатацію з поетапним приєднанням до неї центральних органів виконавчої влади та забезпечення захисту інформації, що перебуває у володінні держави, і персональних даних відповідно до законодавства. По-перше, на нашу думку, етап впровадження єдиних стандартів формування і подання “електронної” звітності не може слідувати за етапом уніфікації “електронної” звітності, а має передувати йому, оскільки в іншому випадку незрозуміло: як можна уніфікувати, якщо відсутні стандарти такої уніфікації? У чинній же редакції Концепції порушено відповідну логічну послідовність.

Крім того, враховуючи великий суспільний резонанс, який викликали події у жовтні 2013 року, коли за фактом несанкціонованого втручання в роботу автоматизованих інформаційних систем та комп'ютерних мереж Державного підприємства “Інформаційний центр” Міністерства юстиції України було заблоковано роботу 12 державних і єдиних інформаційних реєстрів, особливу значущість набувають проблеми забезпечення захисту інформації у поєднанні з надійною правоохороною як майнових, так і немайнових авторських прав. На жаль, зі змісту Концепції незрозуміло, хто і на яких умовах має створювати та забезпечувати функціонування “Єдиного вікна подання електронної звітності” і яким чином мають захищатися права учасників правовідносин, що виникають з даного приводу.

І, наостаннє, хотілося б сказати про ваді термінології, яка вживається як у аналізованій нами Концепції, так і в інших правових документах. Ми приєднуємося до думки К. І. Беякова та інших науковців, що принциповою з методологічної точки зору сучасної філології та лінгвістики помилкою законодавця, яка переходить з однієї норми інформаційного законодавства до іншої, є використання та популяризація терміну “електронне” – електронна демократія, електронна економіка, електронний підпис, електронний уряд тощо [12]. Однак, підпис так само, як демократія чи уряд, ніяк не може складатися з транзисторів, конденсаторів та напівпровідників (що складає зміст терміну “електронний”), але може існувати в математичному, кодованому (цифровому) вигляді. Водночас у нашому випадку мова має йти не про електронну звітність, а про звітність у цифровому форматі, що має

знайти своє закріплення як в Концепції, так і в інших правових документах.

IV. Висновки

Ті зауваження до змісту Концепції, які було висловлено у цій статті, жодним чином не знижують її значущості. Ми цілком підтримуємо думку щодо доцільності й необхідності переходу на більш цивілізовані способи спілкування між громадянами й державою, які вже давно впроваджено в більш розвинутих країнах. Разом з тим, ми вважаємо, що позбавлення Концепції створення та функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності” внутрішніх суперечностей дозволило б отримати більш досконалий інструмент інформатизації нашої держави та побудови в Україні інформаційного суспільства.

Список використаної літератури

1. Про схвалення Концепції створення та функціонування автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 р. № 587-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 64. – Ст. 90.
2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
3. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
4. Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1452 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 123.
5. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” та автоматизованої системи “Єдине вікно подання електронної звітності”: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2012 р. № 236 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 23. – Ст. 28.
6. Великий тлумачний словник / [укл. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – С. 520.
7. Матіос А.В. Державне управління в умовах адміністративно-правової реформи / А.В. Матіос // Юридична Україна. – 2005. – № 4. – С. 30–33.
8. Приймаченко Д.В. Мета та завдання адміністративної діяльності митних ор-

- ганів / Д.В. Приймаченко // Наук. вісн. Нац. акад. ДПС України. – 2005. – № 4. – С. 164–170.
9. Беляков К.І. Інформатизація в Україні : проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення: монографія / К.І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2008. – 576 с.
10. Дембіцька С. Методологічні підходи у формуванні управлінських послуг органами державної влади і управління / С. Дембіцька // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2007. – № 1 (49). – С. 33–37.
11. Большой толковый словарь иностранных слов. – Т. 3. – Ростов-на-Дону, 1995. – 672 с.
12. Беляков К.І. Мова інформаційно-правових досліджень : проблеми формування / К.І. Беляков // Правова інформатика. – К. : НДІІП НАПрН України, 2012. – № 4 (36)/2012. – С. 3–9.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2013.

Бойков А.Г. Концепция создания и функционирования автоматизированной системы “единое окно представления электронной отчетности”: методологический анализ

В статье проанализированы положения Концепции создания и функционирования автоматизированной системы “Единое окно представления электронной отчетности”, определены присущие ему недостатки и намечены пути их преодоления.

Ключевые слова: автоматизированная система, электронная отчетность, электронный документооборот, концепция, цель, принципы, этапы реализации.

Boikov A. The Concept of the Creation and Functioning of the Computerized System “Uniform Box of the Electronic Reporting Representation”: Methodological Analysis

Several positions of the Concept of the creation and functioning of the automated system “Uniform Box of the Electronic Reporting Representation” are analyzed approved by the Order of the Cabinet of Ukraine dated August, 7th, 2013, № 587-p.

It is defined, that the perfection of a process of the reporting, insurance of the convenience of the subjects of the reporting representation while the performance of their duties related to the reporting before public authorities with maximum economy of public funds and the reduction of the corruption level should be the purpose of creation and functioning of the specified automated system.

The conclusion is drawn, that principles play in the creation of the automated system a role of methodological bases by which its developers should be guided, disposing the problems related to its functioning.

The attention is paid to the fact, that in the Concept it should be defined who and on what terms should create and provide functioning of “the uniform box of the electronic reporting representation” as well as the methods for the protection of the rights of the participants of legal relations, arising on the given occasion. The conclusion of the necessity of the completion of the text of the Concept of the creation and functioning of the automated system “Uniform Box of the Electronic Reporting Representation” is drawn.

Key words: automatic system, electronic reporting, electronic document circulation, conception, aim, principles, stages of realization.

УДК 342.9

Н.П. Капітаненкокандидат юридичних наук
ПВНЗ "Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій"**АЗАРТНІ ІГРИ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті проаналізовано та узагальнено наукові підходи щодо розуміння азартних ігор як суспільного явища.

Ключові слова: азартні ігри, суспільне явище, гральний бізнес, історико-правовий аспект, законодавство.

I. Вступ

Для сучасної України діяльність з організації та проведення азартних ігор достатньо нова й поява її обумовлена демократичними перетвореннями в політичній та економічній сферах українського суспільства початку 90-х рр. ХХ ст. Однак відсутність чітких механізмів нормативно-правового регулювання сфери азартних послуг у країні призвела до неконтрольованого розвитку галузі, значного збільшення кількості гральних закладів, зростання правопорушень та деформації громадської моралі. Прийняття та набуття чинності Закону України "Про заборону грального бізнесу в Україні" від 15 травня 2009 р., який встановив тотальну заборону на ведення грального бізнесу й участь в азартних іграх до прийняття спеціального законодавства для здійснення діяльності у спеціально створених гральних зонах, питання не вирішило, оскільки діяльність залишилася в "тіні" поза будь-яким контролем держави.

Чинне законодавство України визнає, що азартна гра – це будь-яка гра, обов'язковою умовою участі в якій є сплата гравцем грошей, у тому числі через систему електронних платежів, що дає змогу учаснику як отримати виграш (приз) у будь-якому вигляді, так і не отримати його залежно від випадковості [13]. З початку ХХ ст. діяльність з організації та проведення азартних ігор на міжнародному рівні почала набувати масового характеру й на сьогоднішній день у переважній більшості країн світу гральний бізнес легалізований. Ринок гральних послуг у кожній країні має свої особливості, обумовлені історичними, політичними, економічними й національними характеристиками. Дослідження дає можливість вивчити таке багатогранне й неоднозначне суспільне явище як азартні ігри, визначити й узагальнити концепції щодо їх розуміння для створення виваженого вітчизняного законодавства з врегулювання відносин у сфері грального бізнесу. За таких обставин зазначена про-

блема є актуальною та важливою для українського суспільства.

Правовідносини у сфері азартних ігор не так часто були об'єктом дослідження вчених-правників у радянські часи з причин їх заборони, однак з II пол. 80-х рр. ХХ ст., коли азартні ігри в нашій країні почали відроджуватися, а потім на початку 90-х рр. ХХ ст. були легалізовані, інтерес науковців до нового правового явища збільшився, про що свідчать наукові праці вітчизняних фахівців, зокрема Д.О. Гетманцева, В.М. Дорогих, Н.І. Майданик, Н.О. Петричко, а також російських правознавців: В.М. Берекета, М.І. Брагінського, В.Д. Леготкіна, О.В. Матіна, М.Ю. Неруша, Н.І. Сазанової. Стан наукової розробленості питання створює умови для продовження дослідження азартних ігор в історико-правовому контексті.

II. Постановка завдання

Мета статті полягає у здійсненні аналізу та узагальненні підходів щодо розуміння азартних ігор як суспільного явища на основі осмислення наукових праць, нормативно-правових актів та результатів правозастосовної практики.

III. Результати

Азартні ігри як суспільне явище виникло на певному етапі цивілізації, що сприяло формуванню цілого комплексу нерозривно пов'язаних між собою відносин певного характеру: пізнавального (зацікавленість в ознайомленні з новим явищем, яке не насаджується державою, а визначається особистим вільним вибором), емоційного (відчуття азарту, переживання в разі виграшу або програшу), психологічного (захоплення грою, бажання приймати участь у грі та виграти), економічного (зацікавленість у виграші, бажання мати кошти для участі у грі), політичного (здійснення державою політики сприяння чи заборони гри) та правового (потреба у врегулюванні відносин стосовно азартних ігор). На етапі зародження азартних ігор між учасниками виникали відносини, які не були врегульовані нормами права, але в подальшому на етапі становлення азартних ігор у суспільстві виникла потреба

в правовій регламентації відносин не лише між організаторами азартних ігор та учасниками-гравцями ігор, а й між державою й усіма учасниками зазначених правовідносин.

Шлях розвитку азартних ігор – це шлях дозволів і заборон, розквіту й занепаду. Стародавні Єгипет, Індія, Китай, Рим, Греція були знайомі з азартними іграми, про що свідчать пам'ятники культури, надані археологами, істориками, культурологами. Так, в останках матеріальної культури Стародавнього Єгипту ще за 3500 р. до н.е. археологи знайшли на камінні й кераміці малюнки людей, які кидають таранні кістки, хоча гравців переслідували, застосовуючи стягнення у вигляді тесання каміння для пірамід [6, с. 17]. Законодавство Стародавнього Риму базувалося на презумпції заборони азартних ігор з огляду на аморальність будь-якої гри на гроші. Так, перший відомий закон проти азартних ігор *Lex aleatoria*, введений у Римі в III ст. до н.е., забороняв більшість азартних ігор і дозволяв лише ті, які були засновані на доблесті, а саме: кидання списа, дротика, біг, стрибки або боротьба за умови ставки не більше одного соліда [4, с. 587]. До речі, в Стародавньому Римі мали дозвіл лише ті ігри, які були передбачені законом [11, с. 133–134]. Відтак з часів правового регулювання азартних ігор суспільство неоднозначно ставилося до азартних ігор, вбачаючи в них, крім виду розваг, ще й суспільне явище, яке несе певну загрозу для спільноти.

Період середньовіччя для азартних ігор став часом гонінь і заборон, хоча епоха Відродження інтересу до людини як найбільшої соціальної цінності суспільства вплинула також і на відношення держави й суспільства до азартних ігор. З XVII ст. у багатьох країнах Європи почали відбуватися суттєві економічні, політичні, соціальні перетворення, що сприяло поступовій легалізації азартних ігор. У подальшому відбулося розповсюдження азартних ігор серед усіх верств населення, що стало основою становлення ринку гральних послуг і послідовного формування відповідного законодавства з метою посилення державного контролю за діяльністю.

Азартні ігри завжди були об'єктом вивчення науковців різних сфер дослідження. Так, гра як явище являє собою одне із понять сучасних філософії, соціології, психології та культурології. В контексті цих наук гра розуміється як діяльність, зміст і цінність якої полягають у самому процесі гри [10, с. 77]. Найбільш поширеними соціально-філософськими теоріями ігор є такі.

Е. Берн вважає, що азартна гра є різновидом гри як соціального явища, з якого більшою частиною складається суспільне життя. Будь-яка гра є серією ходів, що міс-

тять пастку, певну хитрість (каверзу, підступ). Крім того, зауважує вчений, гра ґрунтується на індивідуальному плануванні й має своїм змістом послідовність трансакцій у вигляді соціальних контактів, що дають можливість отримати “винагороду” у вигляді задоволення, підтримання соматичної й психічної рівноваги [2, с. 16, 42].

З. Фрейд акцентує увагу на тому, що психологічним підґрунтям гри є не фізіологічне роздратування й певна рефлекторна схема, а саме психічне роздратування, яке діє зсередини та існує як потреба, що задовольняється шляхом зміни джерела внутрішнього роздратування [15, с. 20].

Й. Хейзинга, голандський історик культури, вивчає гру в декількох аспектах: як вид діяльності, як форму походження культури, як обов'язковий елемент усякої культурної активності та як рушійну силу розвитку культури. Вчений підкреслює естетичність гри, властиву їй гармонію й красу, які створюються вільним польотом фантазії й творчістю з одночасним дотриманням суворих правил дії та ігрової моралі. Також культуролог стверджує, що гра – це вільна діяльність, яка відбувається всередині навмисно обмеженого простору й часу, протікає впорядковано, за певними правилами й викликає до життя суспільні групи, які бажають оточувати себе таємницею або підкреслювати свою відмінність від іншого світу всіляким маскуванням [16].

Азартні ігри як соціальне явище знайшли своє відображення у працях вчених-правників. Зокрема, російський учений А.В. Лохвицький ще в середині XIX ст. обстоював позицію, що поширення в народі азартних ігор завжди призводило до зuboжіння й деморалізації, збільшення кількості злочинів, саме тому держава має право й обов'язок забороняти публічні азартні ігри [8].

Повернення до дослідження азартних ігор науковцями-правознавцями збігається з періодом переходу країни від планової економіки до ринкової на початку 90-х рр. XX ст., коли відбулася легалізація діяльності з організації та проведення азартних ігор [14]. Правники вивчали азартні ігри, в основному, в контексті інституту юридичної відповідальності. Так, В.Д. Леготкін, ґрунтовно дослідивши кримінальну відповідальність за організацію азартних ігор, запропонував визначити азартну гру як “продуктивну діяльність, пов'язану з перерозподілом матеріальних благ між учасниками та за якої несправедливий спосіб їх перерозподілу, заснований на випадку, разом з корисливим мотивом і відсутністю механізму, який би стримував емоційний стан гравців, є факторами втягнення в цю діяльність” [7, с. 12]. На думку В.М. Берекета, класифікація ігор

на азартні та інші не потрібна, тому що це сприяє плутанині, а прямолінійне визнання одних ігор призводить до появи інших: замість карт – доміно й шахи, замість шах – комп'ютерні ігри й автомати. Саме тому, вважає правник, у юриспруденції найбільш важливим є питання законності діяльності юридичних і фізичних осіб, пов'язаних з азартними іграми [1, с. 16–17].

В.М. Дорогих визнає ставлення держави до грального бізнесу як обережне з причин двоякості цього виду діяльності: з одного боку, наявність значного внеску від діяльності до бюджету держави й місцевого самоврядування, а з іншого – необхідність захисту суспільної моралі, психологічного й матеріально-фінансового добробуту громадян. Гральний бізнес заснований на поєднанні двох взаємозалежних задач – придбання матеріальних благ і задоволенні своїх потреб, що полягають у бажанні досягти певного стресового стану. Науковець приходить до висновку про те, що гральний бізнес є специфічним видом підприємницької діяльності в Україні [5, с. 14–15].

Н.І. Майданик стверджує, що формулювання концептуальних положень азартної гри має базуватися на положеннях цивільно-правової доктрини про загальнонародові риси й особливості окремих видів договорів ігрового ризику, їх співвідношення з усталеними в суспільстві уявленнями про мораль відносно азартної гри [9, с. 10].

Д.О. Гетманцев визнає наявність в українському суспільстві розгорнутої дискусії щодо питання визначення місця грального бізнесу в системі існуючих суспільно-економічних відносин. За таких умов, вважає науковець, важливим є науково-практичне осмислення правової природи грального бізнесу в Україні, який врегульовується нормами адміністративного, господарського, фінансового й цивільного права. Вчений приходить до висновку про необхідність формування в системі права України нового правового інституту фінансового права, який би врегульовував відносини в процесі організації та проведення азартних ігор в Україні [3, с. 14].

IV. Висновки

Виходячи із зазначеного, уявляється можливим визначити, що гра як явище виникла на певному етапі цивілізації. Тривалий час розвитку ігор призвів до їх урізноманітнення – появи нових та модифікації існуючих. Азартні ігри, як різновид ігор взагалі, спочатку були поодиноким явищем, яке викликало зацікавленість певних громадян спільноти, однак у подальшому суспільний інтерес до них значно виріс, що призвело до формування та становлення грального бізнесу як виду підприємницької діяльності з

відповідним правовим регулюванням діяльності.

Азартні ігри як соціальне явище були досліджені фахівцями різних сфер наукової діяльності, насамперед, з позицій юридичних наук, психології, філософії, соціології, культурології. Висвітлення суспільного явища, зокрема азартних ігор, в історико-правовому контексті сприяє пізнанню сучасності в причинно-наслідкових зв'язках. Результати дослідження дають можливість визнати, що сфера азартних ігор являє собою складне суспільне явище, яке потребує належного державного контролю на основі виваженого сталого законодавства.

Висновки правників і світовий досвід свідчать, що за умови жорсткого регулювання та системного контролю галузі азартних ігор, податкові надходження від діяльності стають суттєвим джерелом поповнення державного бюджету й бюджету органів місцевого самоврядування, хоча регулювання певної сфери суспільних відносин не можна звужувати лише до фіскальної політики.

Заборона діяльності з організації та проведення азартних ігор не вирішує проблему, а лише консервує її. За таких обставин варто ставити питання щодо соціальної ціни заборони грального бізнесу. По-перше, ринок азартних ігор продовжує нелегально функціонувати в Україні, незважаючи на заборону здійснення зазначеного виду діяльності, збільшуючи кількість залежних від азартних ігор осіб. До речі, Міжнародний класифікатор хвороб містить хворобу "Патологічна схильність до азартних ігор", яка має об'єктивні прояви, що можуть бути діагностовані лікарями-психіатрами. До законодавства України були внесені зміни про можливість суду обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає азартними іграми [12]. По-друге, неможливість держави вирішити проблему шляхом забезпечення виконання закону про тимчасову заборону діяльності з організації і проведення азартних ігор та розроблення і прийняття спеціального законодавства для здійснення діяльності в гральних зонах посилюють недовіру суспільства до держави. Однак і суспільство має нести відповідальність за бездіяльність органів державної влади, які наділені правом і зобов'язані сприйняти вирішення питання.

Відтак, в Україні існує нагальна потреба в системному врегулюванні сфери азартних ігор спеціальним законом, який повинен, з одного боку, легалізувати діяльність, яка на сьогодні знаходиться в тіні, і повністю заборонити яку практично неможливо, а з іншого – захистити населення від шкідливого впливу азартних ігор й обмежити доступ до них широким верствам населення. Вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері

грального бізнесу, на наш погляд, можливе шляхом прийняття єдиного комплексного законодавчого акту про азартні ігри, який має наблизити українське законодавство до загальноєвропейських стандартів.

Список використаної літератури

1. Берекет В.М. Административно-правовое регулирование игорного бизнеса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.М. Берекет. – СПб., 1998. – 250 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы : пер. с англ. / Э.Берн. – М. : Фаир-Пресс, 2002. – 480 с.
3. Гетманцев Д.О. Азартна гра в Україні та за кордоном. Нарис сучасної теорії правового регулювання ігор на гроші : монографія / Д.О. Гетманцев. – К. : СЕЕМ Принт, 2008. – 209 с.
4. Дигесты Юстиниана : пер. с лат. / отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – Т. II. Книга одиннадцатая. Титул V. – 589 с.
5. Дорогих В.М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В.М. Дорогих. – Ірпінь, 2004. – 197 с.
6. Игровой бизнес : пер. с англ. и фр. / ред.-сост. А.В. Пурник. – М. : НВЦ “БиблиоМаркет”, 1994. – 208 с.
7. Леготкин В.Д. Уголовная ответственность за организацию азартных игр и предупреждение преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.Д. Леготкин. – Свердловск, 1993. – 20 с.
8. Лохвицкий А.В. Курс русского уголовного права / А.В. Лохвицкий. – СПб., 1867. – 435 с.
9. Майданик Н.І. Договори азартної гри в цивільному праві України : монографія / Н.І. Майданик. – К. : Юстиніан, 2007. – 264 с. – (Серія “Аномалії цивільного права”).
10. Матин О.В. Гражданско-правовое регулирование игр и пари : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.В. Матин. – М., 2006. – 205 с.
11. Павлюкова Т. Бизнес казино / Т. Павлюкова // Крупье. – Ростов н / Дону : Феникс, 2000. – С. 133–134. – (Серия “Учебный курс”).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження цивільної дієздатності осіб, які зловживають азартними іграми: Закон України від 22 лютого 2012 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 2012. – № 42. – Ст. 522.
13. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15 травня 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.
14. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
15. Фрейд З. Влечения и судьбы влечений / З. Фрейд // Психоанализ. – 2003. – № 1. – С. 20–21.
16. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / пер., сост. и вступ. ст. Д.В. Сильвестрова ; коммент. Д.Э. Харитоновича – М. : Прогресс–Традиция, 1997. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2013.

Капитаненко Н.П. Азартные игры как общественное явление: историко-правовой аспект

В статье проанализированы и обобщены научные подходы относительно понимания азартных игр как общественного явления.

Ключевые слова: азартные игры, общественное явление, игорный бизнес, историко-правовой аспект, законодательство.

Капитаненко N. Gambling as a social phenomenon: historical and legal aspects

This article is dedicated to the study of scientific approaches to understanding gambling as a social phenomenon that has provided an opportunity to explore the multifaceted and ambiguous social phenomenon as gambling, to define and summarize the concept for their understanding to create a balanced national legislation on the regulation of relations in the field of gambling.

Relationships of gambling not often been the subject of legal scholars research in Soviet times because of their ban, but from the second half of 80's of the twentieth century, when gambling in our country began to revive, and then in the early 90s was legalized, the interest of researchers for a new legal phenomenon grew, as evidenced by scientific work of national experts.

The result revealed that the game as a phenomenon occurred at a certain stage of civilization. Gambling is a kind of game at all, had a narrow range of interests, but further public interest in them has increased significantly, leading to the formation and establishment of gambling as a form of business with the appropriate legal regulation of activity.

Scientific findings and international experience shows that if strict regulation and system control area gambling tax revenues are an important source of replenishment of the state budget and local

government budgets. Prohibition of the organization and conduct of gambling does not solve the problem, but only perpetuates the phenomenon, increasing the number of people dependent on gambling and enhancing public confidence in the government.

Thus, in Ukraine there is an urgent need for systemic regulation of gambling by a special law that would, on the one hand, legalize activities which today is in the shade and completely deny that almost impossible, on the other hand – to protect people from the harmful effects of gambling and limited access to the general population. Improvement of national legislation on gambling, in our opinion, is possible by adopting a single comprehensive piece of legislation on gambling, that would approach Ukrainian legislation to European standards.

Key words: *gambling, social phenomenon, gambling, historical and legal aspects, legislation.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Поряд з державними органами, що вирішують поточні й перспективні питання з будівництва, культури, науки, освіти, обороноздатності тощо, є й такі, що створюються для охорони й захисту прав людини й громадянина, тобто для здійснення діяльності, яка одержала назву "правоохоронна".

У статті визначено актуальні проблеми адміністративно-правових основ мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців. Висвітлено окремі підходи щодо визначення видів і форм мотивації проходження служби в державних структурах, оскільки мова йде саме про діяльність спеціальних категорій державних службовців. При цьому особливу увагу зосереджено на характеристиці питання щодо вдосконалення організаційно-нормативної бази, подальшого поліпшення мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, спеціальні категорії державних службовців, формування мотивації, управлінські відносини, кадрова політика, підбір персоналу, службовий ризик.

I. Вступ

Входження України в світовий правовий простір, розвиток і вдосконалення національного права вимагають відповідної орієнтації частини громадян на здійснення професійної правоохоронної діяльності, на забезпечення належного правопорядку в державі.

Серед найважливіших функцій правоохоронної діяльності є забезпечення громадського порядку, охорона особливо важливих державних об'єктів, розшук і затримання правопорушників, особливо небезпечних і озброєних злочинців, припинення групових і масових порушень громадського порядку в населених пунктах тощо. Подібна службово-бойова діяльність правоохоронців проходить не просто в складних, а переважно в екстремальних умовах і вимагає від особистості високого рівня розвитку психологічної готовності, стійкості, сформованості спеціальних здібностей, якостей і властивостей. Спеціальні категорії державних службовців виконують службово-бойові завдання, що постійно пов'язані з ризиком для життя, із застосуванням зброї й ураженням нею іншої людини, характеризуються раптовістю, неочікуваністю, масштабністю, що як об'єктивно, так і суб'єктивно, є джерелом психічної напруженості, і вимагають від особистості досить високого рівня розвитку мотиваційної, когнітивної й емоційно-вольової сфер.

Для реалізації цих завдань необхідні знання про закономірності адміністративно-правового регулювання мотивації діяльності спеціальних категорій державних служ-

бовців, формування соціальних систем у цілому. Передусім виникає інтерес до вивчення видів і форм мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, ролі керівника у формуванні такої мотивації, службового етикету як засобу впливу на формування мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців.

II. Постановка завдання

Мета статті – висвітлення питань щодо правових основ мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців; визначення й характеристика видів і форм мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців; розкриття й характеристика ролі керівника у формуванні позитивної мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців.

III. Результати

Мотиваційна готовність спеціальних категорій державних службовців характеризується складною системою мотивів, які скеровують, посилюють і зумовлюють активність індивіда щодо зазначеної діяльності. Загальна професійна готовність характеризується рівнем розвитку професійних знань, навичок і вмінь, що необхідні молодому спеціалісту на початковому етапі професійної діяльності, та сформованістю його психічних пізнавальних процесів, які сприяють результативності діяльності спеціальних категорій державних службовців. Емоційно-вольова готовність до мотиваційної діяльності характеризується здатністю особистості до свідомої регуляції своєї поведінки, дій у будь-яких ситуаціях

зазначеної діяльності відповідно до законів і вимог суспільства [1, с. 7].

Регулювання правового становища мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, що працюють в апараті органів прокуратури, судів, дипломатичної служби, митного контролю, служби безпеки, внутрішніх справ та інших, здійснюється відповідно до Закону України "Про державну службу" [2], якщо інше не передбачено законами України. Державні службовці мають право: користуватися правами і свободами, які гарантують громадянам України Конституція і закони України; вимагати затвердження керівником чітко визначеного обсягу службових повноважень за посадою службовця; на оплату праці залежно від займаної посади, присвоєного рангу, якості, досвіду та стажу роботи; безперешкодно ознайомлюватись з матеріалами, що стосуються проходження державної служби, в необхідних випадках давати особисті пояснення; на просування службовими сходами з урахуванням кваліфікації та здібностей, сумлінного виконання службових обов'язків і на умовах участі в конкурсах на заміщення посад вищої категорії; вимагати службового розслідування з метою зняття безпідставних, на думку службовця, звинувачень або підозри; на здорові, безпечні й належні для високопродуктивної роботи умови праці; на соціальний і правовий захист відповідно до його статусу; захищати свої законні права й інтереси у вищих державних органах і в судовому порядку [3, с. 207–208].

Досить цікавим і таким, що заслуговує на увагу, є твердження І.В. Платонова, який при проведенні дослідження питання мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців пропонує ієрархічну структуру мотивації особистості до правоохоронної діяльності, в якій виділяє десять груп мотивів, а саме: 1) соціально значущі мотиви діяльності; 2) мрії про юридичну професію, ідеали людини правоохоронця; 3) професійні інтереси, прагнення; 4) мотиви розвитку й самовдосконалення особистості у правоохоронній діяльності; 5) мотиви, що зумовлені змістом правоохоронної діяльності, служби в органах внутрішніх справ; 6) мотиви, що сформовані в умовах попередньої життєдіяльності особистості (під час служби у ВВ, Збройних силах України, роботи, навчання тощо); 7) мотиви матеріального характеру; 8) соціальні гарантії й пільги як мотиви вибору професії правоохоронця; 9) мотиви престижності професії; 10) мотиви утилітарного характеру [4, с. 122–127].

Водночас В.Л. Васильєв пропонує свою класифікацію професійної мотивації особистості спеціальних категорій державних

службовців. Зокрема, він виділяє такі мотиви: адекватний, який характеризується тим, що ціннісні орієнтації та пов'язані з ними професійні мотиви повністю узгоджуються з реальною, суспільно значущою поведінкою особистості, яка відповідає вимогам професійного й етичного характеру, що висуває професія; ситуаційний, при якому вирішальний вплив на вибір професії мають зовнішні фактори: матеріально-побутова зацікавленість, зовнішній престиж професії, її романтична привабливість; конформістський. У цьому випадку вибір професії відбувається під впливом референтної, суб'єктивно високо значущої групи: батьки, родичі, друзі й інші, норми якої для людини є головним регулятором поведінки); компенсаторний. Ця мотивація зустрічається в осіб, що обирають професію державного службовця як галузь діяльності, в якій є можливість подолати свої слабкі риси характеру (невпевненість, тривожність, замкнутість, переживання особистої неповноцінності, некоммунікбельність тощо) завдяки оволодінню професією, що вимагає прояву мужності, самостійності, рішучості й тому подібних якостей); кримінальний, який характеризується неявною антисоціальною спрямованістю, що, як правило, маскується правильним поясненням. Ці люди прагнуть використати професію у своїх цілях, які не відповідають вимогам, що стоять перед професіоналом. Для них характерні нечесність, безпринципність, схильність до авантюри, стереотипність у відповідях на запитання, ознайомлення тільки із зовнішніми сторонами правоохоронної діяльності [5, с. 98].

Отже, за своїм змістом ці класифікації професійної мотивації особистості спеціальних категорій державних службовців у чомусь між собою збігаються, але в жодній з них немає відповідальності спеціальних категорій державних службовців за неналежне виконання своїх службових обов'язків. На наш погляд, при дослідженні адміністративно-правових основ мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців необхідно включити як вид мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців підстави відповідальності за неналежне виконання службових обов'язків. Порядок відповідальності спеціальних категорій державних службовців у сфері службових відносин має бути врегульований Дисциплінарним кодексом, який би регламентував порядок накладення дисциплінарних стягнень на всіх без винятку спеціальних категорій державних службовців.

Виявлення професійної мотивації і мотивів прагнення особистості до правоохоронної діяльності дає змогу: зарахувати до спеціальних категорій державних служ-

бовців кандидатів зі стійкою професійною мотивацією та зменшити тим самим матеріальні витрати на їх підготовку й, що не менш важливо, зменшити, якщо не виключити зовсім, пов'язані з цим моральні витрати; підвищити ефективність професійної підготовки й навчання, що є особливо важливим у зв'язку з постійним збільшенням обсягу необхідних знань та для скорішого включення в професійну діяльність; забезпечити скоріше становлення спеціаліста, керівника, організатора; значною мірою забезпечити самостійне засвоєння людиною знань як протягом навчання в навчальному закладі, так і після його закінчення [6, с. 66].

На думку О.М. Бандурки, особливості дій спеціальних категорій державних службовців при виконанні конкретних завдань зумовлюють, у свою чергу, необхідність відповідного створення міліцейського апарату із залученням до нього підрозділів спеціалістів, що здатні виконувати ці завдання. Для вирішення цих практичних завдань у системі Міністерства внутрішніх справ створюються відповідні підрозділи, як правило, "згори вниз". Але їх функції вдосконалюються, й одночасно змінюються й повноваження [7, с. 87]. Разом з тим, чинне в Україні законодавство не сприяє підвищенню мотивації праці, що ставить перед менеджерами завдання вироблення нових методів стимулювання персоналу, нових методів роботи з ним [8, с. 318].

Кадрова політика є дійсно вузловим питанням при реформуванні міліції. Від того, хто буде працювати в системі МВС, залежить і успіх реформ, а також досягнення основної мети, що ставиться реформою, – досягнення якісно нового рівня діяльності системи МВС [9]. У зв'язку з цим, в умовах демократизації суспільства виняткову значущість мають соціально-психологічні механізми мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців. З огляду на це, на сьогодні існує необхідність дослідження феномену адміністративно-правових основ мотивації проходження служби спеціальними категоріями державних службовців. Очевидно, що персональна спрямованість, заснована на загальнолюдських принципах гуманізації соціальних систем, необхідна в діяльності спеціальних категорій державних службовців, які внаслідок об'єктивних причин відчувають найбільш руйнівний вплив деперсоналізації управлінських відносин, у тому числі у сфері морально-правових і службово-ціннісних орієнтирів і установок. З огляду на це, на сьогодні проблема гуманізації управлінських відносин для спеціальних категорій державних службовців є, на нашу думку, так само важливою, як і питання фінансування

або матеріально-технічного забезпечення діяльності.

Першим кроком щодо прийняття ряду нормативно-правових актів, спрямованих на вирішення вказаних завдань, стало прийняття указів Президента України "Про стратегію реформування системи державної служби" й "Про Комплексну програму підготовки державних службовців", постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження наукової програми розвитку державної служби та вдосконалення державного управління". Аналіз названих нормативних актів свідчить про необхідність проведення таких заходів: забезпечення випереджального характеру змісту навчання з урахуванням перспектив розвитку держави, вдосконалення завдань і функцій її органів; запровадження навчання на основі дотримання державних освітніх стандартів, гнучкості застосування всіх видів, форм і методів навчання, досягнення інтенсифікації й оптимізації навчального процесу; вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації кадрового резерву й новопризначених державних службовців; розширення підготовки й перепідготовки державних службовців за спеціалізаціями з економіки, права, а також соціальної, гуманітарної й кадрової політики; оптимізація мережі навчальних закладів різних форм власності, які здійснюють підготовку спеціалістів для державної служби; запровадження дистанційного навчання, що дає можливість розширити коло державних службовців, які професійно підвищують кваліфікацію без відриву від роботи; забезпечення єдиного навчально-методичного управління діяльністю всіх структурних елементів системи [10, с. 2].

Оскільки мова йде про види й форми мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, є необхідність окреслити систему принципів, які й зумовлюють створення й функціонування цієї системи. В юридичній науці питанням основних видів і форм мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців приділено надзвичайно мало уваги.

Попри це, узагальнюючи існуючі погляди на це питання, можна вважати, що таку систему складають принципи: системності; єдності; загальності; диференційованості; обов'язковості й безперервності навчання; випереджального характеру навчання; встановлення взаємних прав, обов'язків і відповідальності; встановлення правових наслідків; забезпечення високої якості й ефективності навчання; державного управління й координації діяльності всіх елементів тощо [11].

З цього приводу слушно зауважував В.Г. Лукашевич. Він зазначив, що квалі-

фікаційна характеристика є документом, який визначає: по-перше, професійне призначення, кваліфікацію, сфери й умови використання фахівця з вищою освітою за спеціальністю “Правоохоронна діяльність”; по-друге, загальні вимоги до освітнього рівня випускника; по-третє, кваліфікаційні вимоги до спеціаліста у вигляді системи професійних і соціально-професійних завдань з визначенням рівня сформованості вмінь щодо їх вирішення; по-четверте, спеціальні вимоги й вимоги з дисциплін, які охоплюють атестаційну характеристику випускника. Кваліфікаційна характеристика призначена для: органів відомчого управління освітою ГУК МВС України; навчальних закладів, які здійснюють підготовку спеціалістів-юристів; органів, підрозділів і установ Міністерства внутрішніх справ, де використовуються випускники відомчих навчальних закладів. Кваліфікаційна характеристика є складовою Державного стандарту освіти й основою для визначення: потреб у спеціалістах відповідної спеціальності; професійної орієнтації молоді; професійної орієнтації абітурієнтів; моделі й змісту підготовки фахівців; розробки освітньо-професійної програми навчання; первинних посад для випускників вищих навчальних закладів; підвищення кваліфікації спеціаліста [12, с. 51].

Досліджуючи питання мотиву й мотивації особистості спеціальних категорій державних службовців, не можна залишити поза увагою види мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, які відіграють важливу роль у формуванні мотивації кожного державного службовця.

На наш погляд, до видів мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців доцільно включити таке: по-перше, до мотивації проходження служби спеціальних категорій державних службовців, у тому числі й в органах внутрішніх справ, включити адміністративні стимули й підбір кандидатів на службу до правоохоронних органів; по-друге, до мотивації під час служби включити матеріальне стимулювання, присвоєння звань, пільги, просування службовими сходами, нагороди, заохочення.

В.Г. Лукашевич вважає, що спеціаліст-юрист має бути підготовлений до активної творчої професійної й соціальної діяльності, яка сприятиме прогресу суспільного розвитку, вміти самостійно здобувати нові знання, контролювати й корегувати зроблене [12, с. 52].

Поняття “професія” характеризується багатьма ознаками. З соціально-економічних позицій, наприклад, можуть досліджуватися історія професії, її престиж, поширеність тощо. Існують також виробничо-технічний,

медично-гігієнічний, психологічний та інший опис професій. Різними є й визначення сутності цього поняття, які, разом з тим, у своїх загальних рисах не суперечать одне одному. З цього приводу наведемо декілька прикладів. Професія – це “рід занять або трудової діяльності людини, що потребує певної підготовки та є джерелом існування” [13, с. 12]. Вибір професії є надзвичайно відповідальною і складною справою. Її значущість для долі кожної людини дуже вдало визначив автор праці “Роздуми юнака при виборі професії”: “Можливість такого вибору є величезною перевагою людини... але разом з тим вибір цей є такою дією, яка може звести все життя людини, розладити її плани і зробити її нещасною. Уважно зважити цей вибір – такий, отже, перший обов’язок юнака, що починає свій життєвий шлях і не бажає полишити на випадок найбільш важливі свої справи” [14, с. 12]. Однак проблема відповідності людини обраній професії – це проблема не тільки самої людини, але й тієї організації, де вона працює.

Досліджуючи питання видів і форм мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, необхідно звернути увагу на проблему конфліктних ситуацій, які виникають у сфері службової діяльності в структурних підрозділах спеціальних категорій державних службовців під час виконання ними службових обов’язків. На думку О.С. Доценко, причиною конфліктних ситуацій може бути й неналежне знання працівниками своїх функціональних обов’язків. Нерідко значний за обсягом перелік обов’язків, необхідність швидкого вирішення різних завдань, що постають перед підрозділом, сприяють протистоянню різних поглядів на поведінку керівника, а також працівників щодо виконання їх обов’язків, і спричиняють виникнення конфлікту. Водночас ці недоліки не завжди породжують різкі загострення відносин між працівником і начальником. У багатьох випадках їх поведінка контролюється відповідно до наказів, інструкцій, етичних норм, але це не означає, що конфлікти абсолютно відсутні. Нерідко конфліктні ситуації зумовлює матеріальний чинник. У працівника виникає суперечність між самооцінкою часу й праці та матеріальною винагородою, яку він за це отримує.

Безпосередній пошук кандидатів на службу як спеціальних категорій державних службовців здійснюється керівниками підрозділів, де є потреба або планується заміщення вакантних посад, та спеціальними категоріями державних службовців. Він передбачає цілеспрямовану роботу з відбору кандидатів у середніх і вищих навчальних закладах Міністерства освіти та

науки України, військових частинах і військових комісаріатах, трудових колективах, центрах зайнятості населення; публікацію оголошень про вакантні посади рядового й начальницького складу в конкретному органі чи підрозділі внутрішніх справ; направлення запитів у навчальні заклади середньої й вищої професійної освіти, у молодіжні й спортивні організації (товариства), командування військових частин (підрозділів) щодо кандидатів для заміщення вакантних посад в органах, підрозділах внутрішніх справ [15]. Неуважність до проблем професійного добору призводить до негативних наслідків. Вони виявляються насамперед у низькій ефективності праці працівників, зайнятих "не своєю справою", повільному опануванні ними професії, незадоволенні роботою і як наслідок – у плинності персоналу. Конкурсний порядок заміщення посад встановлюється вищим органом, а не на розсуд керівника. Особливим методом вивчення працівників є з'ясування думок про них інших працівників. З цією метою використовуються різноманітні форми: особиста бесіда, анкетне опитування. Одним із методів вивчення персоналу є ознайомлення з відповідними документами: анкетами, характеристиками тощо. В органах внутрішніх справ конкурсний порядок цілком можливий при заміщенні посад дільничних інспекторів міліції, начальників міських і районних відділів внутрішніх справ. З цього погляду потрібно проводити реальну, а не фіктивну атестацію перед призначенням на посаду (просування службовими сходами). Кожен працівник, що призначається на нову посаду, має бути проєкзаменованим атестаційною комісією, яка встановить, чи володіє він знаннями, необхідними для виконання нових службових обов'язків [16, с. 79].

Не залишається поза увагою подане в Положенні про матеріальну відповідальність поняття "службовий ризик", на думку В.М. Бесчастного [17, с. 94], необхідно зосереджувати увагу на двох суттєвих обставинах: а) ризик є ймовірним у будь-якій сфері професійної діяльності, в тому числі в процесі мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців; б) право на такий ризик має не будь-яка особа, а тільки та, яка професійно здійснює відповідну діяльність і здатна забезпечити дотримання специфічних ознак (критеріїв, меж) правомірності. Отже, до головних ознак виправданого (правомірного) ризику в науці зараховують такі: право на ризик має виключно особа, яка професійно здійснює відповідну функцію в суспільстві та має відповідну компетенцію (ризик застосовується для досягнення суспільно корисної мети); вчинена дія відповідає сучасним науково-технічним знанням і досвіду; по-

ставлена мета не могла бути досягнута без пов'язаних із ризиком дій; особа, яка допустила ризик, ужила всіх можливих заходів для запобігання шкоді правоохоронним інтересам. Порушення хоча б однієї із цих умов (ексцес ризику) зумовлює можливість притягнення особи до юридичної відповідальності, в тому числі адміністративної.

Основними учасниками кар'єрного процесу в системі державної служби є службовці та їх керівники. У процесі їх взаємодії формуються відносини (по вертикалі та горизонталі), в основі яких – спосіб стимулювання ефективнішого виконання службових обов'язків [18, с. 101]. Ключовим чинником кар'єрного механізму є взаємозв'язок власних інтересів службовця (задоволення власних людських потреб) і організації (оптимальне виконання функцій і завдань державного управління). У зоні перетину цих інтересів перебувають кар'єрні цілі людини. Крім того, енергія кар'єрного процесу забезпечується двома видами факторів: внутрішніми (спадковість, індивідуально-психологічні особливості, інтереси, мотиви тощо) й зовнішніми (потреби й інтереси суспільства, сьогочасні реалії та перспективи розвитку його інститутів). Тобто під поняттям кар'єри розуміється не тільки досягнення вищого посадового статусу, можливість отримання вищої оплати праці, а й забезпечення можливостей самореалізації у відповідній професійній сфері, отримання більш змістовної й адекватної професійним інтересам роботи та формування структури неформальних відносин у відповідній сфері й системі влади.

IV. Висновки

Таким чином, досліджуючи види й форми мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, автор підкреслює, що під видами цієї діяльності розуміється система комплексних заходів організаційного характеру, що спрямовані на регулювання адміністративно-правових основ мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців.

На сьогодні чинним законодавством не врегульоване питання відповідальності за неналежне виконання службових обов'язків, спеціальними категоріями державних службовців. Тому порядок відповідальності спеціальних категорій державних службовців у сфері службових відносин має бути врегульований Дисциплінарним кодексом, який би регламентував порядок накладення дисциплінарних стягнень на всіх без винятку спеціальних категорій державних службовців.

Аналізуючи види діяльності спеціальної категорії державних службовців, можна дійти висновку, що державна служба залежно від гілок влади поділяється на такі

види: в апараті єдиного органу законодавчої влади; в органах виконавчої влади; в судових органах та органах прокуратури. Що стосується форми мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, то вона поділяється на: цивільну та мілітаризовану. Цивільна служба, у свою чергу, поділяється на: цивільну загальну службу – здійснення загальних, стандартних функцій, що характерні для будь-якого виду державної служби, яка не відрізняється галузевою специфікою; цивільну спеціальну службу – її реалізація встановлюється особливими правовими актами, за якими державні службовці обіймають певні посади в державних органах конкретної, спеціальної компетенції, що позначається на практичній діяльності персоналу. Для мілітаризованої служби є характерними захист життя і здоров'я людей, забезпечення безпеки громадян, порядку управління, основних прав громадян.

Список використаної літератури

- Платонов І.В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... канд. психолог. наук : спец. 20.02.02 / І.В. Платонов; Нац. акад. прикордон. військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2001. – 17 с.
- Закон України “Про державну службу” від 16.12.1993 р. № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
- Ортинський В.Л. Управління в органах виконавчої влади : навч. посіб. / В.Л. Ортинський, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів. – К. : Центр учбової літератури, 2006. – 296 с.
- Платонов І.В. Особливості мотиваційної готовності майбутніх офіцерів до правоохоронної діяльності / І.В. Платонов // Філософія, соціологія, психологія : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. 6.– Ч. 1. – С. 122–127.
- Васильєв В.Л. Юридическая психология : учебник для вузов / В.Л. Васильєв. – М. : Юридическая литература, 1991. – 461 с.
- Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція : науково-практичний посібник / А.П. Москаленко, Д.О. Кобзін, А.А. Стародубцев ; [відп. ред. проф. В.О. Соболев]. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1999. – 98 с.
- Адміністративна діяльність. Частина особлива : підручник / [за заг. ред. проф. О.М. Бандурки]. – Х. : Вид-во ун-ту внутр. справ “Еспада”, 2000. – 368 с.
- Загальна теорія держави і права : навч. посібник / [під ред. В.В. Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
- Корниенко М. Реформа миліції. Попытка номер три / М. Корниенко // Зеркало недели. – 2006. – № 11(590). – 5–31 марта.
- Стратегія реформування системи державної служби в Україні: затверджена Указом Президента України від 14.04.2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2000. – 19 квітня. – С. 2.
- Комплексна програма підготовки державних службовців: затверджена Указом Президента України від 09.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
- Лукашевич В.Г. Правоохоронна діяльність органів внутрішніх справ. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / В.Г. Лукашевич. – Запоріжжя : Юрид ін.-т МВС України, 1998. – 276 с.
- Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М. : Политиздат, 1957. – 773 с.
- Поляков В.А. Технология карьеры / В.А. Поляков. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 128 с.
- Інструкція з організації та порядку здійснення професійної орієнтації населення і професійно-психологічного відбору на службу в органах внутрішніх справ України, навчання у відомчих навчальних закладах та кандидатів для участі в миротворчих місіях: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24.11.2004 р. № 1460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mvs.gov.ua.
- Крылов С.М. Задачи органов внутренних дел по совершенствованию организации управления и труда в свете решений декабрьского (1969 г.) Пленума ЦК КПСС / С.М. Крылов // Совершенствование деятельности органов внутренних дел по укреплению социалистической законности и правопорядка на современном этапе. – М. : МВД СССР, 1971. – Вып. 1. – С. 79–81.
- Бесчастний В.М. Сучасний понятійний апарат спеціального законодавства України про державну службу в органах внутрішніх справ: концептуально-теоретичні та методологічні засади його вдосконалення / В.М. Бесчастний // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2007. – № 3. – 341 с.
- Серьогін С. Організація кар'єри державного службовця як засіб попередження і запобігання корупції / С. Серьогін, В. Хлуткова // Вісник УАДУ. – 1999. – № 4. – С. 100–105.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2013.

Слабко С.Н. Правовое регулирование специальных категорий государственных служащих

Рядом с государственными органами, которые решают текущие и перспективные вопросы строительства, культуры, науки, образования, обороноспособности и др., есть и такие, которые создаются для охраны и защиты прав человека и гражданина, то есть для осуществления деятельности, которая получила название "правоохранительная". В статье отражены актуальные проблемы административно-правовых основ мотивации деятельности специальных категорий государственных служащих. Рассмотрены отдельные подходы относительно определения видов и форм мотивации прохождения службы в государственных структурах, поскольку речь идет именно о деятельности специальных категорий государственных служащих. При этом особенное внимание сосредоточено на характеристике вопроса относительно усовершенствования организационно-нормативной базы, последующего улучшения мотивации деятельности специальных категорий государственных служащих.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, специальные категории государственных служащих, формирования мотивации, управленческие отношения, кадровая политика, подбор персонала, служебный риск.

Slabco S. Legal regulation of special categories of civil servants

Along with state agencies that solve current and future issues in building, culture, science, education, defense, etc. There are others that are created to safeguard and protect human and civil rights, that is, to carry out activities, known as "law enforcement".

The entry of Ukraine into the global legal space, development and improvement of national law require appropriate orientation of citizens to engage in professional law enforcement, to ensure proper law and order in the country.

Among the most important functions of law enforcement is to ensure public order, protection of critical public facilities, search and detention of offenders, especially dangerous and armed criminals, stopping group or mass violations of public order in towns and so on. This service and military police activities is not just difficult, but mainly in extreme conditions and demands on the individual level of psychological maturity, stability, formation of special abilities, qualities and properties. Special categories of civil servants perform service and combat missions, constantly associated with life-threatening with weapons and defeat of another person, characterized by suddenness, unexpectedness, the magnitude of which is objectively and subjectively, there is source of mental tension, and require the individual rather high level of motivation, cognitive and emotional-volitional.

To achievement of these objectives is required knowledge of the laws of administrative and legal regulation of motivation of special categories of civil servants, the formation of social systems as a whole. First, there is interest in learning motivation types and forms of special categories of civil servants, as the head of the formation of such a motivation, service etiquette as a means of motivating influence of special categories of civil servants.

The article deals with current issues of administrative and legal framework motivation of special categories of civil servants. Several specific approaches to determine the types and forms of motivation of service in government because we are talking about the activities of special categories of civil servants. Thus, special attention is focused on the characteristics of the issue of improving organizational and regulatory framework, further improving the motivation of special categories of civil servants.

Key words: law-enforcement activity, special classes of civil servants, forming of motivation, administrative relations, skilled policy, selection of personnel, official risk.

ФІНАНСОВЕ ТА БІНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73

О.О. Ковальаспірант
Класичний приватний університет**НЕРУХОМЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті висвітлено основні засади оподаткування нерухомого майна в Україні. Здійснено дослідження нерухомого майна як об'єкта оподаткування, зокрема, визначено особливості правового регулювання об'єктів оподаткування окремих податків на нерухомість: плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Ключові слова: податкова система, оподаткування, нерухоме майно, плата за землю, податок на нерухоме майно.

I. Вступ

На сьогодні одним з пріоритетних напрямів реформування вітчизняної податкової системи, яке було розпочато з прийняттям Податкового кодексу України, є запровадження нових видів податків. Цей процес має на меті розбудову в Україні сучасної податкової системи, яка б відповідала світовим тенденціям розвитку податкових систем, а також формування додаткових джерел надходжень до бюджетів. Одним з таких напрямів реформування податкової системи є вдосконалення механізму оподаткування нерухомого майна в Україні. Суттєвим нововведенням до Податкового кодексу України є доповнення переліку місцевих податків і зборів податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Нерухоме майно є об'єктом оподаткування в більшості розвинутих країн світу, зокрема, податок на нерухоме майно є традиційним податком для більше ніж 130 країн і забезпечує значну частину надходжень до місцевих бюджетів (в Австрії та Нідерландах вони становлять більше ніж 90% надходжень, у Канаді – до 80%, в США – до 75%) [1, с. 159]. Оподаткування нерухомого майна у світі запроваджується з метою виконання стимулюючої та фіскальної функцій податків. Зважаючи на це, введення до податкової системи України податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, відповідає сучасним світовим тенденціям у сфері правового регулювання оподаткування нерухомого майна. Удосконалення механізму оподаткування нерухомого майна має відбуватися на підставі врахування як зарубіжного досвіду, так і ґрунтовних наукових досліджень цього питання.

Окремих аспектів оподаткування нерухомого майна у своїх дослідженнях торкалися М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницький, А.С. Кравчун та ін. При цьому необхідно зазначити, що на сьогодні у вітчизняній науці фінансового права відсутні комплексні наукові дослідження нерухомого майна як об'єкта оподаткування. Нерухоме майно зазвичай розглядають у цивільно-правовому аспекті. Визначення нерухомого майна в контексті податкових правовідносин потребує більш детального його дослідження з урахуванням специфічних аспектів його правового регулювання як об'єкта окремих податків на нерухомість в Україні, якими є плата за землю та податок на нерухомість, відмінну від земельної ділянки.

II. Постановка завдання

Мета статті – здійснення дослідження нерухомого майна як об'єкта оподаткування, зокрема, висвітлення особливостей правового регулювання об'єктів оподаткування окремих податків на нерухомість: плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

III. Результати

У науці фінансового права об'єкт оподаткування зазвичай визначають як юридичний факт, який зумовлює виникнення обов'язку зі сплати податків та зборів [2, с. 47; 3, с. 8]. Статтею 22 Податкового кодексу України (далі – ПК України) визначено, що об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення в платника податкового обов'язку [4]. Нерухоме майно в Україні є об'єктом оподаткування таких податків, як податок на нерухоме майно, від-

мінне від земельної ділянки, та плата за землю.

Плата за землю є загальнодержавним податком, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності (пп. 14.1.147 п. 147.1, ст. 1447 ПК України [4]). Відповідно до ст. 270 ПК України об'єктом оподаткування земельного податку є земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні, а також земельні частки (паї), що перебувають у власності. Об'єктом оподаткування орендної плати відповідно до п. 288.3 ст. 288 ПК України, є земельна ділянка, надана в оренду. Земельні ділянки є природними ресурсами, проте значною їх відмінністю від інших природних ресурсів є те, що земельні ділянки можуть надаватися в приватну власність, а не лише в користування.

Деякі питання викликає віднесення орендної плати за земельні ділянки до податкових платежів, адже орендну плату зазвичай розглядають як цивільно-правову категорію. Виходячи з положень ч. 1 ст. 21 Закону України "Про оренду землі", орендною платою є платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою [5]. У ч. 2 цієї самої статті здійснено розмежування цивільно-правових та публічно-правових відносин з приводу оренди землі. Так, зазначено, що розмір, форма й строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди (крім строків внесення орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, які встановлюються відповідно до ПК України). Розмір орендної плати, відповідно до ст. 288 ПК України, встановлюється в договорі оренди між орендодавцем і орендарем. Цією статтею передбачено нижню та вищу граничну межу розміру орендної плати, що визначається залежно від категорії земель, до яких належить земельна ділянка, що надається в користування.

Виходячи з цього, бачимо, що земля як об'єкт оподаткування підлягає диференціації залежно від своїх якісних характеристик. Загальним об'єктом виступає чітко визначена земельна ділянка. Диференціація загального об'єкта оподаткування земельного податку та орендної плати відбувається залежно від того, до категорії яких земель належить конкретна земельна ділянка.

Оподаткуванню в Україні відповідно до положень податкового законодавства підлягає й нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Об'єктом оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, відповідно до пп. 265.2.1 п. 265.2, ст. 265 ПК України, є об'єкт житлової нерухомості, у тому числі його частка. У

пп. 14.1.129 п. 14.1 ст. 14 ПК України визначено, що об'єктами житлової нерухомості є будівлі, віднесені, відповідно до законодавства, до житлового фонду, дачні та садові будинки. У пп. 265.2.2 п. 2165.2, ст. 265 ПК України визначено, що не є об'єктом оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: об'єкти житлової нерухомості, які перебувають у власності держави або територіальних громад; нерухомість, що розташована у зоні відчуження або безумовного відселення; будівлі дитячих будинків сімейного типу; садовий або дачний будинок, але не більше одного такого об'єкта на платника податку; гуртожитки; об'єкти житлової нерухомості, які належать багатодітним та прийомним сім'ям, у яких виховується троє та більше дітей, але не більше одного такого об'єкта на сім'ю.

Виходячи з положень ст. 265 ПК України до об'єктів оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, належать лише об'єкти житлової нерухомості. Як базу оподаткування використовують житлову площу об'єкта житлової нерухомості, що зумовлює направленість податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, на власників об'єктів житлової нерухомості великої площі або кількох об'єктів житлової нерухомості.

Об'єкти нежитлової нерухомості не включено до переліку об'єктів оподаткування нерухомого майна, що свідчить про застосування критерію цільового призначення майна при визначенні об'єкта оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Оскільки основним завданням податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є наповнення місцевих бюджетів, віднесення до об'єктів оподаткування цього податку лише об'єктів житлової нерухомості є економічно необґрунтованим.

Об'єкти нежитлової нерухомості зазвичай використовуються власники використовують у підприємницькій діяльності з метою отримання прибутку. Відповідно до абз. 6 пп. 265.4.1 п. 265.4 ст. 265 ПК України пільги, зі сплати податку на нерухоме майно не надаються на об'єкти оподаткування, що використовуються їх власниками з метою одержання доходів (здаються в оренду, лізинг, використовуються в підприємницькій діяльності). Виходячи із цього, невключення об'єктів нежитлової нерухомості до переліку об'єктів оподаткування податку на нерухомість видається нелогічним, адже одним з найбільш поширених видів підприємницької діяльності власників об'єктів нежитлової нерухомості є здавання їх в оренду. Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то, наприклад, у Великобританії встановлено єдиний податок на майно, що використову-

ється у здійсненні підприємницької діяльності, базою якого є передбачувана річна орендна плата [6]. У Канаді справляється податок як з житлової, так і не житлової нерухомості, платниками якого є як фізичні особи (незалежно від резидентського статусу, індивідуальні підприємці), так і юридичні. Об'єктами оподаткування є: житло, фермерське господарство, багатоквартирні будинки, майно комерційних організацій, промислове майно, трубопроводи, оброблювані землі [2, с. 128; 7, с. 35].

Податковим кодексом Грузії замість податку на нерухомість передбачено справляння податку на майно підприємств, де об'єктом оподаткування є майно, що значиться на балансі як основні засоби, які використовуються для економічної діяльності, та податку на майно для фізичних осіб, де об'єктом оподаткування є нерухоме (будівлі, споруди, земельні ділянки) та рухоме майно (легкові автомобілі, яхти, катери, літаки) (ст. 272 ПК Грузії [8]). Тобто досвід Грузії показує, що податком на майно оподатковується як рухоме, так і нерухоме майно, натомість немає податку з власників транспортних засобів та земельного податку, оскільки вони є складовою податку на майно і врегульовуються однією главою Податкового кодексу [2, с. 130].

Виходячи із цього на нашу думку, є доцільним віднести до об'єкта оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, й об'єкти нежитлової нерухомості.

Слід зазначити, що на сьогодні немає комплексних наукових досліджень нерухомого майна як об'єкта оподаткування. Нерухоме майно у вітчизняній юридичній науці зазвичай вивчають у цивільно-правовому аспекті. За основу визначення нерухомого майна, як правило, беруть положення ст. 181 Цивільного кодексу України, де зазначено, що до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [9].

Основним критерієм віднесення майна до нерухомості є його нерозривний зв'язок із земельною ділянкою. Зазначений критерій віднесення речей до нерухомого майна простежується й у зарубіжному цивільному законодавстві. Зокрема, у Цивільному кодексі Португалії вказано, що нерухомістю окремі види майна будуть у разі нерозривного зв'язку із землею. Подібний критерій закладений при визначенні майна нерухомим і в цивільному законодавстві Куби, Бразилії, Філіппін та інших країн. Законодавство США визначає, що нерухомим майном є будь-яке майнове право на землю або майно, яке

знаходиться на землі, незалежно від того, чи є воно матеріальним чи нематеріальним, умовним чи безумовним, знаходиться воно в Федерації чи в будь-якому іншому місці, включаючи орендне право, строкові права й визначені аналогічним чином майнові права [10, с. 144].

Виходячи із цивільно-правового розуміння нерухомості або нерухомого майна, деякі вітчизняні вчені пропонують ввести єдиний податок на нерухоме майно, який поєднав би в собі як плату за землю, так і податок на нерухоме майно. Так, І.Є. Криницький зазначає, що об'єктом оподаткування податку на нерухомість може стати єдиний комплекс, що складається із землі та розташованих на ній і тісно пов'язаних з нею будівель, будов, споруд [11, с. 250].

Ця позиція на сьогодні підкріплюється існуючим досвідом та тенденціями реформування правового регулювання оподаткування нерухомого майна у світі. У цьому аспекті слід зазначити, що реформування оподаткування нерухомого майна, сутність якого полягає в заміні існуючого земельного податку та податку на майно фізичних осіб і організацій на єдиний місцевий податок на нерухоме майно, планується в Російській Федерації (далі – РФ). В основних напрямках податкової політики РФ на 2013 р. і на плановий період 2014 та 2015 рр. Міністерство Фінансів РФ планує введення місцевого податку на нерухомість [12]. Міністерство Фінансів РФ здійснює розробку законопроекту, що стосується запровадження єдиного податку на нерухомість, об'єктом оподаткування якого мають стати як земельні ділянки, так і інші об'єкти нерухомості, які розташовані на них.

Подібна концепція віднесення земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості, що знаходяться на них, до об'єкта оподаткування єдиного податку на нерухоме майно зазнала критики з боку деяких учених – фахівців у галузі вітчизняного податкового права. Зокрема, А.С. Кравчун зазначає, що в цілях оподаткування земельні ділянки та будинки є різними видами нерухомого майна й не можуть становити єдиний об'єкт оподаткування, оскільки їм притаманні якісно різні ознаки, облік цих об'єктів ведеться різними кадастрами та реєстрами [11, с. 250].

Дійсно, земельні ділянки та інші види нерухомого майна наділені якісно різними характеристиками. Так, земля є природним ресурсом, тому підлягає особливому режиму правового регулювання, інші об'єкти нерухомого майна є штучно створеними і не можуть через свій нерозривний зв'язок із земельною ділянкою до неї прирівнюватися. Проте, незважаючи на це, світовий досвід правового регулювання оподаткування не-

рухомого майна показує, що в багатьох розвинутих країнах нерухоме майно (і земельні ділянки, і об'єкти нерухомого майна, що на них розташовані) належить до об'єкта оподаткування єдиного податку на нерухоме майно. При цьому базою оподаткування цього податку визнається ринкова вартість цього нерухомого майна.

Передумовою для можливості віднесення як земельних ділянок, так і інших об'єктів нерухомості, що на них розташовані, до об'єкта оподаткування єдиного податку на нерухомість є запровадження з 1 січня 2013 р. нової системи реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, яка передбачена новою редакцією Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" [13]. Сутність нововведень полягає в тому, щоб поєднати в одному уніфікованому реєстрі інформацію про всі існуючі права й обтяження стосовно об'єкта нерухомості (права власності, права користування (оренди), заставу/іпотеку/арешт такого об'єкта тощо) та стосовно земельної ділянки під таким об'єктом нерухомості. До того ж, набули чинності нові правила оцінки нерухомого й рухомого майна. Таку оцінку зможуть проводити лише спеціалізовані суб'єкти оціночної діяльності.

Виходячи із цього, правові передумови для введення єдиного податку на нерухоме майно, на нашу думку, існують, проте таке нововведення може стати ефективним лише за умови врахування успішного зарубіжного досвіду оподаткування нерухомого майна й реформування підходів до визначення бази оподаткування та ставки такого податку.

IV. Висновки

Нерухоме майно в Україні є об'єктом оподаткування таких податків, як податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, і плата за землю. Земля як об'єкт оподаткування підлягає диференціації залежно від своїх якісних характеристик. Загальним об'єктом є чітко визначена земельна ділянка. Диференціація загального об'єкта оподаткування земельного податку та орендної плати відбувається залежно від того, до категорії яких земель належить конкретна земельна ділянка.

До об'єктів оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, належать лише об'єкти житлової нерухомості. Об'єкти нежитлової нерухомості не включено до переліку об'єктів оподаткування нерухомого майна, що свідчить про застосування критерію цільового призначення майна при визначенні об'єкта оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Враховуючи світовий досвід правового регулювання оподатку-

вання нерухомого майна, доцільно віднести до об'єкта оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, й об'єкти нежитлової нерухомості.

Зараз існують правові передумови для введення єдиного податку на нерухоме майно, проте таке нововведення може стати ефективним лише за умови врахування успішного зарубіжного досвіду оподаткування нерухомого майна та реформування підходів до визначення бази оподаткування та ставки такого податку.

Список використаної літератури

1. Зима О.Г. Удосконалення оподаткування нерухомого майна з урахуванням зарубіжного досвіду / О.Г. Зима, І.С. Єршова // Бізнесінформ. – 2012. – № 6. – С. 159–161.
2. Покатаєва О.В. Теоретичні засади правового регулювання справляння загальнодержавних податків та зборів в Україні / О.В. Покатаєва. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 300 с.
3. Чуркин А.В. Понятие объекта налогообложения и проблемы его определения в законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 "Административное право; финансовое право; информационное право" / А.В. Чуркин ; РАН. Институт государства и права. – М., 2002. – 26 с.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Закон України "Про оренду землі" від 06.10.1998 р. № 161-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
6. Покладна О.В. Податок на нерухомість в Україні / О.В. Покладна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1744>.
7. Деловая Канада [Электронный ресурс]. – М., 2009. – Т. XV–XVI. – XVII–XVIII. – 292 с. – Режим доступа: <http://polpred.com/?ns=2&detail=36>.
8. Налоговый кодекс Республики Грузия [Электронный ресурс]. – Ст. 272. – Режим доступа: <http://www.grbc.ge/Rus/nalog.doc>.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
10. Дьоміна О.О. До питання визначення поняття нерухомого майна в законодавстві зарубіжних країн / О.О. Дьоміна, І.С. Капуш // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 4(7). – С. 142–149.
11. Кравчун А.С. Правове регулювання оподаткування нерухомого майна в Україні /

- А.С. Кравчун // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". – 2012. – № 2(9). – С. 248–257.
12. Основные направления налоговой политики РФ на 2013 год и на плановый период 2014 и 2015 годов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2012/04/ONNP_2013-2015.pdf.
13. Закон України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" від 01.07.2004 р. № 1952-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2013.

Коваль А.А. Недвижимое имущество как объект налогообложения в Украине: правовой аспект

В статье рассмотрены основные положения налогообложения недвижимого имущества в Украине. Исследовано недвижимое имущество как объект налогообложения, в частности рассмотрены особенности правового регулирования объектов налогообложения отдельных налогов на недвижимость: платы за землю и налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка.

Ключевые слова: налоговая система, налогообложение, недвижимое имущество, плата за землю, налог на недвижимое имущество.

Koval A. Immovable property as an object of taxation in Ukraine: legal aspects

The article deals with a problem of the immovable property as an object of taxation in Ukraine. The main direction of the tax reform today in Ukraine is the adoption new effective taxes. One of such taxes is tax on immovable property other than land. The Tax Code of Ukraine provides two kinds of taxes on immovable property: payment for land (land tax and rent) and tax on immovable property other than land.

Immovable property is an object of taxation in most development countries. In Ukraine immovable property considered as category of civil law. In national science of financial law the studies of immovable property as an object of taxation in public law aspect is absent. Found that criterion of determination that the property is immovable is the connection of object with land.

The object of taxation of the land tax is the land. The object of taxation of the land rent is the land, which sent for rent. Land is a special national nature resource which transmitted to using or possession. The rent connects the private law and public law relations.

The object of taxation of tax on immovable property other than land is objects of living real estate. The objects of commercial real estate doesn't relevant to object of taxation of tax on immovable property. In most development countries of the world commercial real estate is an object of taxation. The importance of addition the objects of tax on immovable property by commercial real estate have been justified by author.

The possibility of connection the tax on land and tax on immovable property other than land have been discovered by author. The single tax on immovable property used in many countries. The reformation of taxes on immovable property also planed in Russian Federation. On opinion of author of article adoption of single tax on immovable property in Ukraine is possible provided with changing the calculation of rate of tax on immovable property. In most countries the basis for calculation of tax on immovable property is the cost of immovable property.

The introduction of the single tax on immovable property in Ukraine on opinion of author may be possible on the basis of experience of the development countries.

Key words: tax system, taxation, immovable property, payment for land, tax on immovable property.

УДК 347.734

А.І. Сиротакандидат юридичних наук, доцент
Бердянський університет менеджменту і бізнесу**БАНК РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

У статті обґрунтовано необхідність створення в Україні банку розвитку – спеціалізованого інвестиційно-фінансового інституту, ефективного інструмента для забезпечення вирішення завдань перебудови й модернізації національної економіки, надано пропозиції щодо напрямів організації його функціонування.

Ключові слова: модернізація економіки, банк розвитку, функції банку розвитку.

I. Вступ

Світова економічна криза негативно позначилася на соціально-економічному становищі України. За період 2007–2010 рр. вона призвела до падіння ВВП, наростання від'ємного сальдо зовнішнього торговельного балансу, скорочення золотовалютних резервів, зростання рівня безробіття й рівня інфляції, зниження рівня життя широких верств населення. У посткризовому періоді перед Україною постає необхідність "...масштабної модернізації всіх сфер життя – реформування існуючих та створення нових політичних, правових, економічних та суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинутих демократичних країн" [1].

Досвід розвинутих країн свідчить про те, що для вирішення завдань модернізації в економічній сфері держава повинна створювати інститути розвитку, серед яких найбільш поширеними є банки розвитку, які здійснюють перерозподіл державних коштів на користь базових секторів економіки, дають змогу розвиватися тим проектам, які вважаються потрібними суспільству, але через низьку рентабельність, ризики й великі масштаби не приваблюють приватних інвесторів.

На сьогодні банки розвитку створені й діють як інструмент державної економічної політики держави більш ніж у 30 країнах світу, в тому числі Німеччині, Іспанії, Швеції, США, Японії, Південній Кореї, Китаї, Індії, Бразилії, Мексиці, Чехії. Такі банки засновані в Росії та Білорусії. До банків розвитку можна віднести й міжнародні багатосторонні фінансові інститути (Світовий банк, Азіатський банк розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжамериканський банк розвитку, Африканський банк розвитку) [2, с. 11].

Незважаючи на те, що банки розвитку є особливо необхідними й ефективні саме в

умовах відновлення, перебудови, модернізації економіки. Саме в таких умовах знаходиться наша країна, однак в Україні такого банку немає, існують тільки наміри й спроби його створити. Так, 8 квітня 2009 р. Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 439-р створив комісію з питань утворення банку сприяння розвитку на базі ВАТ "Український банк реконструкції та розвитку", але через рік комісія була ліквідована постановою Кабінету Міністрів від 2 червня 2010 р. № 397. Отже, необхідність теоретичних розробок щодо створення банку розвитку в Україні обумовлюється об'єктивними потребами сьогодення.

Значний внесок у вирішення проблем правового регулювання створення й удосконалення банківської системи України здійснили українські вчені-юристи: Л.К. Воронова, І.Б. Заверуха, С.Т. Кадькаленко, Є.Б. Карманов, Г.А. Нечай, Н.Ю. Пришва, А.О. Селіванов та багато інших.

Вагомим у дослідженні створення інституціональних інструментів з метою прискорення економічного зростання є праці вітчизняних вчених-економістів, а саме: О.Г. Білоруса, В.М. Геєця, В.С. Будкіна, А.А. Чухно та інших.

Організації і діяльності банків розвитку присвячено праці вчених світових економістів, професорів Гарвардського університету Рикардо Хаусманна й Дені Родрика, які обґрунтували важливість діяльності таких інститутів в умовах дисбалансу інвестиційних потоків у країнах, що розвиваються.

На сьогодні розробка теоретичних і практичних основ організації й діяльності банку розвитку в Україні знаходиться на початковій стадії, що потребує подальших досліджень концептуальних основ створення й функціонування цього інструмента модернізації економіки країни.

II. Постановка завдання

Метою статті є обґрунтування необхідності створення банку розвитку в Україні, розробка пропозицій і рекомендацій щодо використання світового досвіду у створенні й

організації діяльності такої специфічної банківської установи в Україні.

III. Результати

Ключовим фактором у розв'язанні проблем, отриманих унаслідок економічної кризи, є відновлення економічного зростання шляхом реорганізації й модернізації базових галузей економіки. Для виконання цих завдань Програма економічних реформ на 2010–2014 рр., розроблена Комітетом з економічних реформ при Президентові України, передбачає модернізацію інфраструктури й базових секторів економіки шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і житлово-комунальному господарстві, а також розвитку транспортної інфраструктури [3].

Для вирішення поставлених завдань необхідні додаткові фінансові ресурси, введення в практику нових механізмів кредитування, що потребує створення спеціальних фінансово-кредитних інститутів – банків розвитку. Започаткована після набуття Україною незалежності фінансово-кредитна система забезпечила реформування економічних відносин на ринковій основі, перехід до ринкових відносин, але вона не змогла сконцентрувати фінансові ресурси на пріоритетних напрямках розвитку реальної економіки, оскільки була орієнтована на обслуговування попиту на короткострокові кредити для торговельно-посередницької діяльності.

Досвід розвинутих країн і країн, що розвиваються, свідчить, що виконання завдань реформування економіки забезпечують державні банки розвитку – спеціалізовані інвестиційні фінансово-кредитні інститути, які здійснюють довгострокове фінансування масштабних загальнодержавних інвестиційних проектів, що сприяють економічному зростанню, розвитку економіки країни й вирішенню соціальних завдань.

Головна мета, стратегічний напрямок діяльності банків розвитку – реалізація урядової соціально-економічної політики шляхом середньо- і довгострокового кредитування урядових проектів, загальнонаціональних і регіональних програм структурних перетворень в економіці. Завдяки тому, що держава є основним акціонером будь-якого національного банку розвитку й гарантує всі його зобов'язання, останні мають можливість довгостроково вкладати фінансові ресурси в галузі економіки з низькою рентабельністю й високими ризиками, надавати кредитні ресурси під відсоток, як правило, нижчий за аналогічні кредити у звичайних комерційних фінансових структурах. Інвестиції займають основне місце у використанні капіталу цих банків і переважно служать реалізації макроекономічних цілей, тим са-

мим сприяючи поступальному розвитку національної економіки.

До основних функцій національних банків розвитку вчені відносять:

- кредитування середньо- і довгострокових інвестиційних проектів пріоритетних галузей економіки, а також проектів, пов'язаних із вирішенням соціальних завдань та екологічних проблем;
- кредитування експортних операцій з метою стимулювання експорту продукції національних виробників;
- фінансування проектів, спрямованих на вирівнювання рівня розвитку різних регіонів країни;
- кредитування розвитку сектора малого й середнього бізнесу;
- виконання функцій агента з обслуговування інвестиційних проектів розвитку;
- запозичення коштів на зовнішньому й внутрішньому ринку для фінансування проектів, спрямованих на цілі розвитку;
- андеррайтинг і проведення операцій з цінними паперами, включаючи операції з портфельного інвестування підприємств, що здійснюють реалізацію великомасштабних проектів розвитку;
- надання гарантій;
- здійснення консалтингової й інформаційної підтримки комерційних банків країни з питань проектного фінансування та управління ризиками [4].

Банки розвитку мають ряд відмінностей від комерційних банків, а саме:

по-перше, банки розвитку використовують специфічний механізм мобілізації кредитних ресурсів, вони, як правило, не здійснюють депозитні операції, оскільки джерелом їх фінансування, головним чином, є кошти державного бюджету, частково – урядові кредити, отримані урядом від міжнародних фінансових організацій. Це основна відмінність банків розвитку від комерційних банків та інших фінансових організацій;

по-друге, банки розвитку в своїй діяльності керуються загальнодержавними інтересами соціально-економічного розвитку країни, вони не мають на меті отримання прибутку. Однією з найважливіших операцій банків розвитку, крім ірефінансування інших банків, є надання гарантій фінансовим структурам щодо повернення їм наданих кредитів. Безумовно, банки розвитку реалізують і комерційні принципи, прагнучи до беззбиткової діяльності, але при виникненні збитків їх покриття здійснюється за рахунок державного фінансування;

по-третє, банки розвитку не створюють конкуренції комерційним банкам, оскільки мають свої сфери діяльності – кредитування й інвестування об'єктів розвитку базових галузей народного господарства, які мають тривалий термін окупності й високий ризик;

по-четверте, операції банків розвитку в якості довіреного агента виконують комерційні банки [2, с. 13].

Національні банки розвитку можна класифікувати за різними критеріями, а саме: принципом організації роботи, напрямками діяльності, спеціалізацією, порядком формування структури статутного капіталу тощо. Так, залежно від напрямів діяльності розрізняють: експортно-імпортні, власне банки розвитку й банки змішаного типу.

Експортно-імпортні банки розвитку займаються виключно забезпеченням гарантій по оплаті поставок національної продукції за кордон.

Власне банки розвитку – розвитком внутрішнього ринку шляхом як рефінансування банків, так і прямого кредитування.

Змішаний тип банків розвитку займається як експортно-імпортними операціями, так і кредитуванням проектів розвитку національної економіки.

У контексті перспективи створення банку розвитку в Україні заслуговує уваги діяльність саме банків розвитку змішаного типу. Їх особливість полягає в тому, що в їх структурі створюється дочірня структура, яка займається комерційною діяльністю, що дає змогу материнській організації використовувати, крім державних, комерційні джерела коштів для фінансування проектів розвитку економіки. В якості прикладу таких банків можна назвати Бразильський банк розвитку, Корейський промисловий банк, Німецький банк розвитку, Французький банк розвитку.

В якості найбільш успішного й надійного банку розвитку сучасності більшість експертів називають німецьке спеціальне кредитне відомство "Kreditanstalt für Wiederaufbau" (скор. KfW), яке не тільки фінансово забезпечує економічне зростання й зайнятість у своїй країні, фінансує інвестиційні проекти й надає фінансові та консультативні послуги країнам, що розвиваються, а й нарощує свою капіталізацію. У кінці 2012 р., за версією ділового американського видання "Global Finance", KfW визнаний самим надійним банком у світі згідно щорічній оцінці 50 найнадійніших банків світу й посів перше місце в рейтингу надійності світових фінансових установ [5]. Саме тому більшість банків розвитку зараз поступово переходить на його модель. З метою використання передового світового досвіду, вивчимо більш детальніше функції і структуру німецького KfW.

KfW створений у 1948 р. і функціонує на основі спеціального закону (Закон про KfW) як корпорація публічного права. Напрями діяльності KfW визначаються загальними завданнями щодо сприяння економічному зростанню й зайнятості в країні, фінансуванню експорту та міжнародним співробітництвом у сфері розвитку, основними серед

яких є:

- стимулювання розвитку економіки;
- сприяння розвитку малого й середнього підприємництва;
- фінансова підтримка експортоорієнтованих підприємств;
- надання фінансової підтримки країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою для реалізації спільних інвестиційних проектів;
- фінансування будівництва, купівля й модернізація житла;
- фінансова підтримка містам і громадам у фінансуванні інфраструктурних проектів [6, с. 14].

У зв'язку з правовим статусом KfW як корпорації публічного права, вона звільнена від оподаткування, що дає змогу їй надавати кредити для цілей, встановлених законом, за нижчими ставками, ніж у комерційних банків.

У сучасних умовах банківська група KfW складається з трьох структурних бізнес-одиниць – KfW Förderbank, KfW Mittelstandsbank, KfW Entwicklungsbank, з різними функціями, а також кількох дочірніх компаній, найбільшими серед яких є KfW IPEX-Bank і DEG [7]. Визначимо їх основні напрями діяльності.

KfW Förderbank (KfW банк розвитку) – найбільший структурний підрозділ у банківській групі, основні сфери діяльності: будівництво енергоефективного житла, інфраструктура (громадський транспорт), послуги соціальної освіти (студентські позики) й охорона навколишнього середовища (поновлювані джерела енергії) [8].

KfW Mittelstandsbank (KfW банк малих і середніх підприємств, банків) пропонує програми розвитку для підприємців, малих і середніх компаній, банків. Займається довгостроковим кредитуванням програм розвитку, реалізацією інноваційних програм названих суб'єктів, їх консультуванням [9].

KfW Entwicklungsbank (KfW Development Bank) – банк розвитку, який у рамках банківської групи відповідає за фінансове співробітництво з країнами, що розвиваються, і країнами з перехідними економіками. Банк надає інвестиційні послуги, займає, сприяє інвестиціям в інфраструктуру, фінансові системи та охорону навколишнього середовища країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою [10].

Дочірня компанія KfW – IPEX-Bank веде міжнародні проекти й експортне фінансування – бере активну участь у фінансуванні проектів у ключових секторах економік різних країн по всьому світу, середньостроковому й довгостроковому кредитуванні експортерів у Німеччині й за кордоном, таким чином стимулюючи експортну економіку й сприяючи іноземним інвестиціям у Німеччи-

ні. На відміну від інших учасників банківської групи KfW, KfW IPEX-Bank знаходиться в прямій конкуренції з комерційними банками, оскільки спеціалізується на комерційному кредитуванні. Тому, у відповідь на заклопотаність Європейської комісії про можливу недобросовісну конкуренцію, у 2008 році KfW IPEX-Bank став юридично й фінансово незалежним [11, с. 4].

Інша дочірня компанія банківської групи KfW – DEG (Німецька компанія інвестицій та розвитку) надає кредити приватним компаніям, що інвестують у країни. Основні сфери діяльності DEG є банківська, агро-бізнесу, поновлюваних джерел енергії, телекомунікацій та виробництва [12]. DEG працює за бізнес-моделлю, багато в чому аналогічною з бізнес-моделлю Міжнародної фінансової корпорації групи Світового банку, яка кредитує приватні компанії на ринкових умовах, здійснює прибутково-орієнтовані інвестиції в акціонерний капітал приватних підприємств, тобто фінансує лише проекти, перспективні з погляду одержання прибутку.

У контексті створення банку розвитку в Україні заслуговує на увагу те, що не тільки банківська група KfW має дочірні компанії, які займаються комерційною діяльністю. Так, французький банк розвитку CDC (Caisse des Depots et Consignations) надає капітал комерційній компанії зі страхування життя – CNP (Caisse Nationale de Prevoyance). Крім того, французький банк розвитку CDC разом з комерційним банком Caisse d'Épargne створив компанію CDCIXIS для здійснення комерційних інвестицій. Широко практикується така система організації банків розвитку в Мексиці, Бразилії, Чилі та ряді інших країн.

IV. Висновки

Реалізація економічних реформ, спрямованих на модернізацію економіки України, може бути забезпечена тільки за рахунок заходів, апробованих міжнародною практикою, серед яких є створення банку розвитку. Банк розвитку – це спеціалізований інвестиційний фінансово-кредитний інститут, заснований на державній формі власності, метою діяльності якого є забезпечення довгострокового фінансування масштабних проектів, довгострокове вкладення ресурсів у галузі з низькою рентабельністю й високими ризиками, що сприяє розвитку економіки країни й вирішенню соціальних завдань.

У контексті створення банку розвитку в Україні заслуговує уваги дослідження діяльності банків розвитку змішаного типу, які займаються як експортно-імпортними операціями, так і кредитуванням проектів розвитку національної економіки. Особливістю змішаних банків розвитку є створення в їх структурі дочірніх підрозділів, що займають-

ся комерційною діяльністю, таким чином даючи змогу материнській організації використовувати, крім державних, комерційні джерела коштів для фінансування проектів розвитку економіки.

Перспективним є вивчення досвіду організації і функціонування німецької банківської групи KfW, правовий статус якої регулюється окремим законом, що виключає конкуренцію з комерційними банками, і яка складається з трьох структурних підрозділів (фінансують промислову політику держави, експорт-імпортні операції і загальнонаціональні проекти), а також кількох дочірніх компаній (займаються комерційною діяльністю на ринкових умовах). Сферою діяльності банків розвитку, що працюють за моделлю KfW, є інвестування коштів в окремі проекти та ідеї, які максимально ефективно впливатимуть на економіку, усуваючи відставання в економічному розвитку регіонів і тим самим сприяючи поступальному, здоровому розвитку економіки.

Список використаної літератури

1. Бураковський І. Модернізація України: пріоритети реформ / І. Бураковський, Є. Бистрицький та ін. // Дзеркало тижня. – 2010. – № 14.
2. Емельянов Ю.С. Банки развития и государство в современной архитектуре мирового развития / Ю.С. Емельянов // Экономика и политика. – 2009. – № 5(54). – С. 11–18.
3. Програми економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf.
4. Банк развития и его взаимодействие с системой коммерческих банков (аналитические материалы). К заседанию Комитета ассоциации российских банков по денежно-кредитной политике и банковскому надзору [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://arb.ru/b2b/docs/411549/>.
5. Акционер “Мегабанк” – немецкий банк KfW – признан самым надежным банком в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dengi.ua/clauses/105029_Akcioner_Megabanka_nemeckij_bank_KfW_priznan_samym_nadezhnym_bankom_v_mire.html.
6. Роль институтов развития в модернизации экономики // Финансовые институты – основа структурной модернизации экономик государств – участников СНГ: 3-я международная конференция. – Баку: Внешэкономбанк, 2010. – 58 с.
7. KfW [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/KfW>.
8. KfW Förderbank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalhand>.

- org/en/browse/global_issues/8/all/organisation/22295.
9. KfW Mittelstandsbank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bund.de/DE/Behoerden/K/Kreditanstalt-fuer-Wiederaufbau-Bankengruppe/KfW-Mittelstandsbank/KfW-Mittelstandsbank.html>.
 10. KfW Entwicklungsbank (KfW development bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bmz.de/en/service/glossary/K/kfw.html>.
 11. Банк KfW IPEX – Ваш партнер в сфере международных проектов и экспорта. – Новосибирск, 2013. – 34 с.
 12. Секьюритизация банковских активов. Ипотечные ценные бумаги. Секьюритизация кредитного портфеля предприятий малого и среднего бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bankir.ru/obuchenie/>.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.

Сирота А.И. Банк развития как инструмент модернизации экономики Украины

В статье обосновывается необходимость создания в Украине банка развития – специализированного инвестиционно-финансового института, эффективного инструмента для обеспечения решения задач перестройки и модернизации национальной экономики, высказываются предложения по направлениям организации его функционирования.

Ключевые слова: модернизация экономики, банк развития, функции банка развития.

Syrota A. Development Bank as an instrument of modernization of economy of Ukraine

The article explains the need for a development bank in Ukraine – specialized investment financial institution, an effective tool for solving problems of the reform and modernization of the national economy.

The author focuses on the features of the state economic policy of Ukraine in the post-crisis period, the main purpose of which – the modernization of all spheres of the economy, reform of existing and creation of new economic institutions that meet the standards of the developed democratic countries. The experience of these countries shows that the solutions to the problems of modernization of the economy the state should create development institutions, among which the most common are the development banks. The above financial institutions redistribute national resources in favor of the basic sectors of the economy, given the opportunity to develop projects that are considered necessary to society, but because of low profitability, risk, and do not attract large-scale private investors.

Development banks are particularly necessary and effective in an environment which is Ukraine. Due to the fact that the state is the majority shareholder of any national development bank and ensures all its obligations, the latter have the opportunity to invest for the long term financial resources in the areas of economy with low profitability and high risks, to provide loans at interest rates tend to be lower than that of similar loans under normal commercial financial institutions.

In Ukraine, such a bank, there are only intentions and attempts to create it, so in the article, the author gives suggestions for areas of the organization of its establishment and operation. According to the author, in the context of the prospects for a development bank in Ukraine noteworthy experience of the development banks of mixed type, a feature of which is that their structure is created subsidiary, which is engaged in commercial activity, allows the parent to use, except for government and commercial sources funding for economic development projects.

The author believes that Ukraine is promising to study the experience of the organization and functioning of the German Development Bank – banking group KfW, the legal status of which is regulated by a separate law to avoid competition with commercial banks.

Key words: modernization of the economy, Development Bank, Development Bank functions.

УДК 347.73:336.761 (477)

Р.І. Фричприватний нотаріус
Іванофранківський міський нотаріальний округ**ВИДИ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ**

У статті досліджено поняття фінансових правовідносин бюджетних установ, їх класифікацію на регулятивні й охоронні, поняття фінансової відповідальності, матеріальні й процесуальні фінансові правовідносини, види підлеглості сторін у фінансовому правовідношенні.

Ключові слова: фінансування, бюджетні установи, фінансові правовідносини, фонди коштів, бюджет, фінансове право, бюджетне право.

I. Вступ

Фінансові правовідносини, в тому числі й за участю бюджетних установ, відрізняються тим, що виникають у процесі фінансової діяльності; одним з суб'єктів у цих правовідносинах завжди є уповноважена установа держави; вони завжди виникають з приводу формування, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів. Ці відмінні риси, що визначаються в сукупності, виділяють фінансові правовідносини бюджетних установ серед інших видів правовідносин.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження видів фінансових правовідносин за участю бюджетних установ.

III. Результати

Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові здобутки таких вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, як Д.А. Бекерська, С.М. Братусь, Л.К. Воронова, О.М. Горбунова, І.Б. Заверуха, М.В. Карасьова, Ю.О. Крохіна, М.П. Кучерявенко, А.О. Монаєнко, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришва, Л.А. Савченко, В.Д. Чернадчук, Н.І. Хімичева.

Класифікація фінансових правовідносин за участю бюджетних установ будується на загальноправових началах класифікації правовідносин. У той же час у фінансовому праві, в силу його галузевої специфіки, можуть бути виділені й специфічні критерії класифікації правовідносин.

Якнайповніше й докладно із загальноправових позицій досліджувала класифікацію фінансових правовідносин М.В. Карасьова [2, с. 254].

Виходячи з основних функцій права, фінансові правовідносини бюджетних установ так само, як і загальні, можна класифікувати на регулятивні й охоронні. Права й обов'язки бюджетних установ у фінансовому правовідношенні багато в чому залежать від того, до якого виду правовідносин воно відноситься – регулятивного або охоронного,

адже регулятивні й охоронні правовідносини відрізняються один від одного.

Регулятивні правовідносини забезпечують реалізацію регулятивної функції права. У зв'язку з тим, що фінансове право покликане регулювати певну групу суспільних відносин, тобто закріплювати їх, упорядковувати діяльність суб'єктів у цих відносинах тощо, основна частина фінансово-правових відносин носить регулятивний характер. Так, Закон України "Про джерела фінансування дорожнього господарства України" від 16 грудня 1997 року № 724/97-ВР визначає правову основу забезпечення фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування України.

Іншим прикладом є Закон України "Про джерела фінансування органів державної влади" від 30 червня 1999 року № 783-XIV, предметом регулювання якого є фінансове забезпечення діяльності системи органів виконавчої влади (Кабінету Міністрів України, міністерств, комітетів, агентств, служб, адміністрацій, департаментів, комісій, управлінь, палат, фондів, інспекцій, бюро й інших центральних органів виконавчої влади й місцевих державних адміністрацій), Верховної Ради України та її апарату, Рахункової палати, Президента України, його адміністрації та інших консультативних і дорадчих органів Президента України, судів України, органів прокуратури України, а також інших органів державної влади.

І, нарешті, яскравим прикладом регулятивних фінансових правовідносин виступає Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI, який регулює відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного й місцевого боргу, а та-

кож чинний Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права й обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження й обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Охоронні правовідносини за участю фінансових правовідносин бюджетних установ забезпечують реалізацію охоронної функції права. У фінансовому праві ці правовідносини виконують допоміжну роль відносно регулятивних, тому в системі фінансових правовідносин вони похідні від регулятивних і їх питома вага відносно невелика, хоча останніми роками у зв'язку з бурхливим розвитком підгалузі податкового, валютного права вони стали займати вагоміше місце в системі фінансових правовідносин. Наприклад, положення про валютний контроль, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 08 лютого 2000 року № 49. Положення про валютний контроль визначає основні засади здійснення Національним банком функцій головного органу валютного контролю згідно з повноваженнями, наданими йому за статтями 7, 44 Закону України "Про Національний банк України". Ще одним прикладом охоронного фінансового правовідношення є Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15–93 "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", що встановлює режим здійснення валютних операцій на території України, визначає загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства. Проте здебільшого цей Декрет встановлює фінансові санкції за порушення валютного законодавства України.

Фінансові охоронні правовідносини за участю бюджетних установ виникають у зв'язку з порушенням фінансово-правової норми на основі санкції фінансово-правової норми. Його потрібно відрізнити від інших охоронних правовідносин, зокрема, адміністративних охоронних правовідносин, що виникають іноді у зв'язку з порушенням фінансово-правової норми, але на основі адміністративно-правової санкції.

Відповідно до фінансового законодавства України поняття фінансової відповідальності існує. Так, відповідно до ст. 14 Подат-

кового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI штрафна санкція (фінансова санкція, штраф) – плата у вигляді фіксованої суми та/або відсотків, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства й іншого законодавства, контроль за дотриманням яких покладено на контрольні органи, а також штрафні санкції за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Усі інші правовідносини, що виникають на основі норм фінансового права, є регулятивними. Регулятивні фінансові правовідносини поділяються в теорії права на абсолютні й відносні. Така класифікація базується на особливостях способу індивідуалізації суб'єктів. Відносні правовідносини – це такі, в яких уповноваженій особі протистоїть певний суб'єкт. Основна маса фінансових правовідносин – відносні правовідносини, що визначені методом владних приписів. До таких належать міжбюджетні правовідносини, правовідносини зі сплати до бюджету й державних позабюджетних фондів податків і зборів, неподаткових платежів, відносини з формування фінансових фондів бюджетної установи, відносини зі складання, розгляду й затвердження кошторису доходів і видатків. У більшості випадків у відносних фінансових правовідносинах уповноважена особа має право вимоги, якій кореспондує обов'язок конкретного підпорядкованого суб'єкта.

За характером фінансово-правових норм фінансові правовідносини за участю бюджетних установ можна поділити на матеріальні й процесуальні. Матеріальні фінансові правовідносини виникають на основі матеріальних норм фінансового права, процесуальні – на основі процесуальних фінансово-правових норм [1, с. 105].

До матеріальних фінансових правовідносин належать правовідносини, змістом яких, відповідно до аналізу чинного фінансового законодавства України, є таке: обов'язок платника податків – сплачувати податок, а право бюджетної установи податкового органу – вимагати його сплати; право бюджетної установи звертатися до головного розпорядника бюджетних коштів для подачі бюджетного запиту й обов'язок головного розпорядника бюджетних коштів розглянути звернення й прийняти по ньому рішення тощо. До процесуальних фінансових правовідносин належать такі правовідносини: з бюджетного процесу; в процесі провадження у справах про податкові правопорушення; що виникають у процесі надання податкових пільг тощо. Процесуальні фінансові правовідносини за участю бюджетних установ вторинні відносно до матеріальних, служать гарантією реалізації останніх.

У цілому фінансові правовідносини диференціюються за видами фінансово-правових інститутів. Така класифікація актуальна завжди, оскільки дає змогу охопити всі види відносин, що становлять предмет фінансового права.

За цим критерієм фінансові правовідносини за участю бюджетних установ поділяються на відносини: а) фінансово-контрольні; б) бюджетні; в) з формування й виконання бюджетів державних і позабюджетних фондів; г) податкові; д) за неподатковими платежами; е) з кошторисно-бюджетного фінансування; ж) з державного страхування; з) з грошового обігу й розрахунків; і) з валютного регулювання.

Багато видів правовідносин за участю бюджетних установ у цій класифікації відповідають традиційним інститутам фінансового права: бюджетному праву, податковому праву, неподатковим доходам, державному кредиту, кошторисно-бюджетному фінансуванню тощо.

Кожен з цих видів фінансових правовідносин за участю бюджетних установ має свої особливості. Визначимо ці особливості на прикладі податкових правовідносин.

Податкові правовідносини можна класифікувати за їх правовою регламентацією. З точки зору законодавчої техніки й законопроектної практики вони поділяються: 1) на "оптимально врегульовані" (наприклад, податок на доходи фізичних осіб – 15%), 2) надмірно зарегламентовані (податок на прибуток, ПДВ); 3) неврегульовані взагалі (туристичний збір); 4) врегульовані тільки міжнародним правом (міждержавні угоди уникнення подвійного оподаткування); 5) врегульовані без концептуального обґрунтування (єдиний соціальний внесок); 6) врегульовані на основі економічного обґрунтування (єдиний податок).

Структура правових регуляторів податкових відносин показує, що вони складаються з комплексу відносин: 1) з майнових (грошових); 2) конституційних (спільна компетенція держави й органів місцевого самоврядування зі встановлення державних і місцевих податків і зборів); 3) процесуальних (процедурних); 4) управлінських (плановобюджетних, владних); 5) інформаційних (постановка на податковий облік, бухгалтерський облік і звітність); 6) фінансових (оподаткування як частина інструментарію фінансового регулювання).

Особливості податкових відносин полягають у тому, що вони, будучи по суті процесом формування владними методами публічної власності (податкових доходів бюджетів різного рівня) і відображенням методу владних приписів у сфері податкової діяльності, витікають:

з фінансових відносин: 1) щодо забезпечення єдиної податкової системи й єдиної податкової політики (єдиних ставок і тари-

фів); 2) єдиних принципів фінансової дисципліни, фінансового контролю й відповідальності; 3) щодо забезпечення єдиного економічного простору і його складових частин – бюджетно-податкового регулювання, митного й валютного регулювання, кредитно-розрахункового регулювання тощо;

з конституційних відносин: 1) щодо розмежування конституційних повноважень у бюджетній і податковій сферах на всіх рівнях влади; 2) щодо реалізації скоординованої податкової політики; 3) щодо захисту підприємницьких інтересів і власності; 4) щодо забезпечення соціальних гарантій і стабільності бюджетної системи;

з майнових відносин: 1) щодо створення доходів (прибутків) власником; 2) у сфері майнового (фінансового) обороту власності й прав власності; 3) щодо консолідації (інвестування) капіталу власниками; 4) щодо використання нерухомості власником; 5) у сфері трудових відносин; 6) у сфері експортно-імпорتنних операцій; 7) у сфері обороту фондових цінностей; 8) щодо страхування життя й здоров'я фізичної особи, з інших майнових відносин;

з адміністративних відносин: 1) щодо встановлення контрольних-регулятивних функцій фінансових органів у сфері оподаткування; 2) щодо встановлення плановобюджетних функцій держави, оскільки процес формування публічної власності повинен проходити в порядку, обґрунтованому бюджетними потребами держави і майновими можливостями й інтересами платників податків; 3) щодо забезпеченню бюджетних потреб соціальної сфери, охорони здоров'я, оборони, науки, культури, освіти, забезпечення громадського порядку, громадян природним середовищем і забезпечення раціонального природокористування;

з адміністративно-процесуальних, господарсько-процесуальних, цивільно-процесуальних відносин по розгляду спорів платників податків і податкових органів;

з інформаційних відносин: 1) щодо надання учасникам фінансових відносин (як платникам податків, так і податковим органам) необхідної фінансової й іншої інформації в процесі оподаткування; 2) відомостей у рамках бухгалтерського обліку й звітності; 3) відомостей про фінансово-економічні підстави встановлення податку і збору; 4) відомостей про бюджетну забезпеченість податками у формуванні проекту державного бюджету на рік та ін.

Фінансові правовідносини бюджетних установ можуть бути поділені за критерієм їх об'єкту на майнові й немайнові. Об'єктом майнових фінансових правовідносин служить грошова субстанція: податок, грошовий фонд, трансферт тощо. Об'єктом немайнових фінансових правовідносин є проект

бюджету, кошторис бюджетної установи як індивідуальний фінансовий плановий акт, діяльність із здійснення фінансового контролю тощо.

До майнових фінансових правовідносин за участю бюджетних установ можна віднести відносини: зі сплати податків і зборів до бюджету й державних позабюджетних фондів; по бюджетному й позабюджетному фінансуванню; по сплаті неподаткових платежів та ін. До немайнових фінансових правовідносин у цьому випадку відносяться відносини: по бюджетному й кошторисному процесу; по державному фінансовому контролю; по отриманню податкових пільг тощо.

Фінансові правовідносини за участю бюджетних установ можна класифікувати й за структурою їх юридичного змісту. У зв'язку з цим вони поділяються на прості і складні. Прості фінансові правовідносини характеризуються тим, що їх зміст складається з одного права й одного обов'язку бюджетної установи. У складних фінансових правовідносинах зміст складається з декількох взаємозв'язаних суб'єктивних прав і обов'язків бюджетних установ.

Прості фінансові правовідносини за участю бюджетних установ у чистому вигляді, тобто не як елемент складних фінансових правовідносин, зустрічаються у фінансовому праві, як і в інших галузях права, порівняно рідко. Наприклад, простими фінансовими правовідносинами є правовідносини зі встановлення податків, у яких праву держави в особі представницького органу влади на встановлення податку кореспондує обов'язок не перешкоджати його здійсненню.

Складні фінансові правовідносини переважають у фінансовому праві, серед них: міжбюджетні правовідносини, правовідносини за бюджетним процесом, за кошторисним процесом, податкові правовідносини. У будь-яких структурно складних фінансових правовідносинах за участю бюджетних установ може бути виділене основні фінансові правовідносини й похідні.

Основні фінансові правовідносини створюють конструкцію, на якій базуються всі інші, похідні фінансові правовідносини за участю бюджетних установ. У рамках основних фінансових правовідносин у системі складних правовідносин, передусім, здійснюється безпосередній рух грошових коштів, тобто збирання, розподіл, перерозподіл і використання їх бюджетною установою. До них відносяться: в податкових правовідносинах – правовідносини щодо сплати податків до бюджету й державних позабюджетних фондів; у міжбюджетних правовідносинах – правовідносини з виділення й отримання трансфертів, дотацій тощо.

У податкових правовідносинах за участю бюджетних установ у якості похідних можуть

бути визнані правовідносини за поданням податкової відстрочки, правовідносини зі здійснення камеральної податкової перевірки тощо, адже весь сенс податкового контролю полягає в тому, щоб забезпечити реалізацію податкового обов'язку в певний термін і в необхідному обсязі.

Що стосується складних процесуальних правовідносин, то основними правовідносинами може вважатися те, на чому будується вся структура (чи частина) фінансового процесу. Наприклад, у бюджетно-процесуальних правовідносинах в якості основних можуть бути виділені декілька правовідносин на різних стадіях бюджетного процесу, які "зв'язують" усі інші правовідносини, що виникають на цих стадіях.

Фінансові правовідносини за участю бюджетних установ так само, як і адміністративно-правові, можуть класифікуватися за юридичним характером взаємодії їх учасників на вертикальні й горизонтальні. Як відомо, вертикальні фінансово-правові відносини існують між супідрядними сторонами фінансових правовідносин, а горизонтальні – між несупідрядними.

Значна частина фінансових правовідносин за участю бюджетних установ – це вертикальні. Підлеглість сторін у фінансових правовідносинах за участю бюджетних установ має різний характер. Так, вона може виражатися: а) в праві бюджетних установ в особі представницького органу влади як однієї сторони правовідносин видавати нормативно-правові акти, обов'язкові для виконання організаційно невідчужливою йому іншій стороні фінансових правовідносин; б) у праві представницького органу влади як однієї сторони фінансових правовідносин приймати нормативно-правові акти, обов'язкові для виконання бюджетними установами в особі виконавчих органів державної влади як підзвітній йому стороні фінансових правовідносин; в) у праві бюджетних установ в особі представницьких і виконавчих органів державної влади здійснювати фінансовий контроль відносно організаційно невідчужливою об'єктів контролю; г) у праві суб'єктів виконавчої влади адресувати свої юридично владні приписи іншій, організаційно невідчужливою стороні фінансових правовідносин; д) у праві суб'єкта виконавчої влади адресувати своє юридично владне волевиявлення іншій стороні фінансових правовідносин, що знаходиться в організаційному підпорядкуванні.

Таким чином, можна виділити деякі види підлеглості сторін у фінансових правовідносинах:

– бюджетні установи в особі представницького органу державної влади мають право ухвалювати фінансові закони (наприклад, встановлювати податок), обов'язкові для

виконання всіма тими суб'єктами, життєдіяльність яких він стосується. Так, відповідно до ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належать: 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції; 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 цієї Конституції; 3) прийняття законів; 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

– представницький орган влади (Верховна Рада України) ухвалює закон про бюджет на майбутній фінансовий рік, який має виконати Кабінет Міністрів України як підзвітний йому орган влади. Так, відповідно до ст. 20 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI Кабінет Міністрів України розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

– бюджетні установи в особі органів Міністерства доходів і зборів України здійснюють контроль за сплатою податків підприємствами, установами, організаціями. Так, відповідно до п. 4 Положення про Міністерство доходів і зборів України, затвердженого Указом Президента України від 18 березня 2013 року № 141/2013, Міністерство доходів і зборів здійснює контроль за додержанням податкового й митного законодавства, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску.

У фінансовому праві мають місце й багатосторонні правовідносини. Так, тристоронні фінансовими правовідносинами за участю бюджетних установ є правовідносини з бюджетного фінансування. Однією стороною таких правовідносин виступає Державна казначейська служба, яка виділяє бюджетні асигнування, іншою стороною – головний розпорядник бюджетних коштів (орган державної влади, бюджетна установа), якому виділяються бюджетні кошти, третьою стороною – установа банку, через який безпосередньо фінансується розпорядник бюджетних коштів у рамках виділеної йому асигнувань з бюджету. Воля кожної сторони правовідносин абсолютно індивідуальна, спрямована на дії, що відрізняються від дій іншої зі сторін правовідносин.

Професор А.О. Монаєнко зазначає, що у видаткових відносинах беруть участь щонайменше три суб'єкти. Владною стороною виступають Міністерство фінансів України, яке складає розподіл видатків, і Державне

казначейство, яке дає змогу користуватися бюджетними призначеннями (асигнуваннями). Останнє може поновлювати або припиняти фінансування бюджетних установ залежно від стану додержання фінансової дисципліни [3, с. 503].

Посередником виступає уповноважений банк, у якому відкрито єдиний казначейський, особовий і реєстраційний рахунок бюджетної установи. Банк здійснює контроль за витрачанням готівки, порядком сплати податків і обов'язкових зборів, порядком списання коштів з рахунку. Третім учасником видаткових правовідносин є або розпорядник бюджетних коштів, або безпосередній отримувач бюджетних коштів. Жоден із суб'єктів не має права оперативної самостійності [3, с. 504].

Відмічаючи існування у фінансовому праві багатосторонніх фінансових правовідносин, дуже важливо розрізняти такі поняття, як сторони фінансових правовідносин і суб'єкти фінансових правовідносин.

IV. Висновки

Фінансові правовідносини бюджетних установ можуть бути поділені за критерієм їх об'єкту на майнові й немайнові. Об'єктом майнових фінансових правовідносин служить грошова субстанція: податок, грошовий фонд, трансферт тощо. Об'єктом немайнових фінансових правовідносин є проект бюджету, кошторис бюджетної установи як індивідуальний фінансовий плановий акт, діяльність зі здійснення фінансового контролю тощо.

До майнових фінансових правовідносин за участю бюджетних установ можна віднести відносини: зі сплати податків і зборів до бюджету й державних позабюджетних фондів; з бюджетного фінансування; зі сплати неподаткових платежів. До немайнових фінансових правовідносин у цьому разі відносяться відносини: з бюджетного й кошторисного процесу; з державного фінансового контролю; з отримання податкових пільг тощо.

Фінансові правовідносини за участю бюджетних установ класифіковано й за структурою їх юридичного змісту. У зв'язку з цим вони поділяються на прості й складні. Прості фінансові правовідносини характеризуються тим, що їх зміст складається з одного права й одного обов'язку бюджетної установи. У складних фінансових правовідносинах зміст складається з декількох взаємопов'язаних суб'єктивних прав і обов'язків бюджетних установ. Наприклад, простими фінансовими правовідносинами є правовідношення зі встановлення податків, у яких праву держави в особі представницького органу влади на встановлення податку кореспондує обов'язок не перешкоджати його здійсненню. Складні фінансові правовідносини пе-

реважають у фінансовому праві, серед них: міжбюджетні правовідносини, правовідносини за бюджетним процесом, за кошторисним процесом, податкові правовідносини.

Класифіковано фінансові правовідносини за участю бюджетних установ за формою їх вираження на двосторонні й багатосторонні. Двосторонні фінансові правовідносини реалізуються на підставі волевиявлення двох сторін фінансових правовідносин. У багатосторонніх фінансових правовідносинах беруть участь більше двох сторін, кожна з яких виражає індивідуальну волю. Більшість фінансових правовідносин за участю бюджетних установ – двосторонні. До них відносяться такі правовідносини: з фінансового контролю, надання фінансових відстрочок, встановлення податків і зборів; розгляду проекту бюджету тощо. Багатосторонніми фінансовими правовідносинами за участю бюджетних установ є правовідносини з бюджетного фінансування. Однією стороною таких правовідносин виступає Державна

казначейська служба, яка виділяє бюджетні асигнування, іншою стороною – головний розпорядник бюджетних коштів (орган державної влади, бюджетна установа), якому виділяються бюджетні кошти, третьою стороною – установа банку, через який безпосередньо фінансується розпорядник бюджетних коштів у рамках виділених йому асигнувань з бюджету.

Список використаної літератури

1. Горбунова О.Н. Финансовое право и финансовый мониторинг в современной России / О.Н. Горбунова. – М.: ООО “Профобразование”, 2003. – С. 105.
2. Карасева М.В. Финансовое правоотношение. / М.В. Карасева – М.: НОРМА, 2001. – С. 254–271.
3. Монаєнко А.О. Класифікація видатків на освіту та науку / А.О. Монаєнко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 38. – С. 502–508.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

Фрыч Р.И. Виды финансовых правоотношений при участии бюджетных учреждений

В статье исследовано понятие финансовых правоотношений бюджетных учреждений, их классификацию на регулятивные и охранные, понятие финансовой ответственности, материальные и процессуальные финансовые правоотношения, виды подчиненности сторон в финансовом правоотношении.

Ключевые слова: финансирование, бюджетные учреждения, финансовые правоотношения, фонды средств, бюджет, финансовое право, бюджетное право.

Frych R. Types of financial legal relationships after participation of budgetary establishments

The author classifies in the article the financial legal relationships of budgetary establishments on regulational and guard. Regulational legal relationships provide realization of regulational function of law. In connection with that a financial law is called to regulate the certain group of public relations, id est to fasten them, put in order activity of subjects in these relations and others like that, the bulk of financially-legal relations carries regulational character. Guard legal relationships with participation of financial legal relationships of budgetary establishments provide realization of guard function of law. In a financial law these legal relationships carry out an auxiliary role in relation to regulational, that is why in the system of financial legal relationships they are derivatives from regulational and them specific gravity relatively small, although the last years in connection with rapid development of subindustry of tax, currency law they began to occupy more noticeable place in the system of financial legal relationships.

The financial guard legal relationship with participation of budgetary establishments arises up in connection with violation of financially-legal norm on the basis of approval of financially-legal norm.

By the nature of financially-legal norms financial legal relationships with participation of budgetary establishments can be divided into material and judicial. Legal relationships by maintenance of that belong to the material financial legal relationships, in accordance with the analysis of current financial legislation of Ukraine, following: duty of taxpayer to pay a tax, and right for budgetary establishment of tax organ – to require its inpayment; right for budgetary establishment to call to the main manager of budgetary facilities for lodging a budgetary request and duty of main manager of budgetary money to consider an appeal and make decision on it and others like that. To the judicial financial legal relationships such legal relationships belong: from a budgetary process; in the process of realization in matters about tax offences; what arise up in the process of grant of tax deductions and others like that. Judicial financial legal relationships with participation of budgetary establishments are secondary in relation to material, serve as the guarantee of realization of the last.

On the whole financial legal relationships are differentiated after the types of financially-legal institutes. Such classification is actual always, as allows to overcome all types of relations that present the article of financial law.

On this criterion financial legal relationships with participation of budgetary establishments are divided into relations: a) financially-control; b) budgetary; c) from forming and implementation of budgets of state and off-budget funds; d) to the tax; e) on non tax payments; f) from the estimate-budgetary financing; g) from state insurance; i) from to turnover and calculations; j) from the currency regulation.

Many types of legal relationships with participation of budgetary establishments in this classification answer the traditional institutes of financial law: to the budgetary law, tax law, state credit, to the estimate-budgetary financing and others like that.

Key words: *financing, budgetary establishments, financial legal relationships, funds of money, budget, financial law, budgetary law.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.121

О.В. Криловакандидат юридичних наук
Класичний приватний університет

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

У статті на прикладах судової практики доведено необхідність створення в Україні ефективної системи охорони та захисту авторського права й суміжних прав. Незалежною країна не може бути без економічного розвитку, а розвинута незалежна економічна структура держави неможлива без політики захисту авторського й суміжних прав. Проаналізовано судову практику розгляду спорів, пов'язаних із захистом авторського права, виявлено прогалини чинного законодавства й доведено необхідність подальших наукових розробок цієї теми.

Ключові слова: авторське право, суміжні права, судовий захист, твір, плагіат.

I. Вступ

Питанням захисту авторського права приділялася певна увага в наукових працях: М.В. Вачевського, В.П. Грибанова, І.І. Дахно, О.В. Дзери, І.О. Дзера, А.С. Довгерта, В.В. Луця, В.П. Маслова, О.А. Підпригори, О.О. Підпригори, І.В. Порало, О.А. Пушкіна, Т.В. Рудник, Є.О. Харитонова, О.І. Харитоновой, Я.М. Шевченко, Л.С. Явича та ін.

Разом з тим, порівняно невелика кількість публікацій, у яких висвітлювалися питання судового захисту авторського права й суміжних прав, не охоплює й не вирішує багатьох теоретичних і практичних проблем, викликаних, у першу чергу, відсутністю узгодженого між собою, досконалого законодавства, яке ще не повною мірою відповідає міжнародним стандартам. Відповідного узгодження та науково-теоретичного аналізу забезпечення творця необхідними гарантіями захисту прав поки що в Україні не здійснювалося. Натомість питання судового захисту прав інтелектуальної власності взагалі й авторського права зокрема потребують ретельного наукового дослідження, це стосується як законодавства, так і практики його застосування.

II. Постановка завдання

У наш час авторські доробки складають більшу частину людського життя, вони стають вигідним товаром, тому що їх можна на певних умовах передавати для використання чи навіть продавати. Це часто призводить до виникнення правопорушень у сфері авторського права, яка потребує охорони та захисту. Все це приводить до висновку про необхідність комплексного підходу в дослі-

дженні проблем судового захисту прав інтелектуальної власності.

III. Результати

Тема судового захисту авторського права різнопланова й багатоманітна, тому зупинимось на деяких його суттєвих аспектах. Об'єкти авторського права, що підлягають правовій охороні, визначені ст. 8 Закону України "Про авторське право і суміжні права". Відповідно до ст. 9 названого Закону частина твору, яка може використовуватися самостійно, в тому числі й оригінальна назва твору, визначається як твір і охороняється відповідно до цього Закону. Таким чином, назва твору підлягає охороні як об'єкт авторського права тільки в тому випадку, коли вона є результатом творчої діяльності автора (є оригінальною) й може використовуватися самостійно. Вирішення питання щодо можливості самостійного використання частини твору потребує спеціальних знань, тому з цією метою судами, як правило, призначається відповідна судова експертиза.

Але є загальні положення, які дають можливість без призначення експертизи оцінити деякі об'єкти як такі, що не становлять об'єкт охорони й захисту. Так, розклад телерадіопередач як такий не є об'єктом авторського права, якщо він підпадає під ознаки, визначені пунктом "е" ст. 10 Закону України "Про авторське право і суміжні права".

Якщо упорядкування розкладу телерадіопередач є результатом творчої праці й такий розклад відповідає критеріям оригінальності, зокрема, містить авторські коментарі, анотації, художнє оформлення тощо, то його може бути визнано об'єктом авторського права. В такому випадку правовому захисту підлягає право на твір у цілому й на відпові-

дні його елементи, які містять ознаки оригінальності, що не перешкоджає використанню за відсутності дозволу автора розкладу телерадіопередач як такого без зазначених елементів.

Згідно зі ст. 18 Закону України “Про авторське право і суміжні права” та частиною четвертою ст. 433 Цивільного кодексу комп’ютерні програми охороняються як літературні твори.

Відповідно до ст. 4 Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності (1996) про авторське право, комп’ютерні програми охороняються як літературні твори в розумінні ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. Така охорона застосовується до комп’ютерних програм незалежно від способу або форми їх вираження.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України “Про авторське право і суміжні права”, виключні права на використання друкованого засобу масової інформації в цілому належать видавцеві, а не редакції газети. Згідно зі ст. 7 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” редакція має право виступати засновником (співзасновником), видавцем, розповсюдjuвачем. Таким чином, у спорах з приводу того, хто є носієм майнових прав, що впливають з авторського права на складений твір, фактичні дані про особу видавця друкованого засобу масової інформації входять до предмету доказування, а саме підлягає з’ясуванню, чи виступає редакція друкованого засобу масової інформації одночасно його видавцем.

Оскільки інститут авторського договору може передбачати передачу різних видів майнових прав, у вирішенні відповідних спорів слід враховувати, що деякі з цих прав можуть передаватися як виключні, інші – як невиключні. При цьому права на використання твору, що передаються за авторським договором, вважаються невиключними, якщо в договорі не передбачено передачі виключних прав на використання твору (ч. 6 ст. 32 Закону України “Про авторське право і суміжні права”).

Включення до договору про передачу виключних прав умов, що обмежують права особи, якій вони передаються, стосовно їх захисту, суперечить законодавству. Особа не може бути позбавлена права на звернення до суду, оскільки угода про відмову від права на звернення до господарського суду є недійсною (ч. 3 ст. 1 ГПК).

Разом з тим, майнові права на художні й літературні твори, комп’ютерні програми, компіляції даних (бази даних) можуть передаватися згідно з нормами гл. 75 Цивільного кодексу.

Договір про передачу прав на використання творів вважається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов (строку дії договору; способу використання твору; території, на яку поширюється право, що передається; інших умов, щодо яких за вимогою однієї зі сторін має бути досягнута згода).

Під способом використання твору розуміють конкретні права, що передаються за авторським договором, тобто умова щодо обсягу прав, які передаються, складає сутність договору. Обсяг відповідних прав має визначитися з урахуванням вимог ч. 3 ст. 15 Закону України “Про авторське право і суміжні права”.

Таким чином, у вирішенні спорів, пов’язаних з передачею авторських прав, важливим є необхідність всебічно й повно досліджувати обставини щодо обсягу прав, які передано за авторським договором, строку дії авторського договору тощо. У разі, коли з матеріалів справи вбачається, що мала місце неодноразова передача авторських прав на твір, необхідно з’ясувати всі обставини, пов’язані зі встановленням суб’єктів авторського права на твір і передачею (відчуженням) повністю чи частково прав таких суб’єктів. Зокрема, підлягають з’ясуванню питання про те, який саме обсяг авторських прав передано та стосовно якого періоду часу й чи дотримано при цьому вимоги Закону щодо авторського договору; яким у зв’язку з цим є обсяг авторського права відповідної особи тощо.

Згідно з ч. 2 ст. 1107 Цивільного кодексу договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності на твір укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми такий договір є незначним.

У практиці продажу примірників комп’ютерних програм застосовується декілька видів ліцензій і ліцензійних договорів для надання користувачам цих програм певного обсягу прав щодо їх використання. Такі договори, за загальним правилом, є договорами приєднання (ст. 634 Цивільного кодексу), тобто договорами, умови яких встановлені однією зі сторін у стандартних формах, які можуть бути укладені лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Інша сторона не може запропонувати свої умови договору. Договір приєднання може бути змінений або розірваний на вимогу сторони, яка приєдналася, лише на підставах, передбачених законом.

Таким чином, у практиці роздрібного продажу примірників комп’ютерних програм пропозиція укласти ліцензійний договір, як правило, надходить від суб’єкта авторського права. Це, зокрема, означає, що коли в цьому договорі не зазначене місце його

укладення і він є зовнішньоекономічним, до його форми підлягає застосуванню право країни місця проживання суб'єкта авторського права – фізичної особи або право країни місцезнаходження суб'єкта авторського права – юридичної особи.

Розміщення творів у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання, є їх відтворенням у розумінні ст. 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права”, і тому на таке розміщення творів поширюється дія ст. 15 цього Закону. Якщо у зв'язку з таким розміщенням порушуються майнові права суб'єкта авторського права, визначені ст. 15 названого Закону, то це дає підстави для судового захисту авторського права (пункт “а” ст. 50 Закону України “Про авторське право і суміжні права”).

У вирішенні відповідних спорів важливо встановити, чи перебуває веб-сайт і розміщена на ньому інформація в розпорядженні особи, до якої пред'явлено позовні вимоги, а також чим підтверджується факт порушення нею авторського права.

Відповідно до пункту “б” ч. 1 ст. 50 Закону України “Про авторське право і суміжні права” розповсюдження контрафактних примірників творів є порушенням авторського права, що дає підстави для судового захисту. Стаття перша названого Закону дає визначення контрафактного примірника твору, яким є примірник твору, відтворений, опублікований і (або) розповсюджуваний з порушенням авторського права й (або) суміжних прав.

Особа, яка розповсюджує об'єкти авторського права без дозволу суб'єкта такого права, несе відповідальність за порушення виключних прав на цей твір і в тому випадку, коли контрафактну продукцію нею отримано за договорами з третіми особами.

Згідно з пунктом “г” частини першої ст. 52 Закону України “Про авторське право і суміжні права” суб'єкт авторського права й (або) суміжних прав вправі подавати позови про відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником унаслідок порушення ним авторського права й (або) суміжних прав, або виплату компенсацій.

При вирішенні питання про можливість стягнення упущеної вигоди доцільно виходити з п. 2 ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу, за яким упущеною вигодою є доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Таким чином, у визначенні розміру збитків у частині упущеної вигоди можна виходити з показників, які звичайно характеризують доходи суб'єкта авторського права й (або) суміжних прав. Ними можуть бути: роздрібна ринкова ціна примірників творів і об'єктів

суміжних прав; плата за відповідні види використання творів і об'єктів суміжних прав, яка звичайно застосовується; інші подібні показники.

Але в будь-якому разі за приписами ч. 3 ст. 22 ЦК, якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

Крім відшкодування збитків як загального способу захисту порушених прав, відповідно до пункту “г” ч. 1 ст. 52 Закону України “Про авторське право і суміжні права” суб'єкт авторського права й (або) суміжних прав може вимагати виплати компенсації замість відшкодування збитків або стягнення доходу. Компенсація підлягає виплаті в разі доведення факту порушення майнових прав суб'єкта авторського права й (або) суміжних прав, а не розміру заподіяних збитків. Таким чином, для задоволення вимоги про виплату компенсації достатньо наявності доказів вчинення особою дій, які визнаються порушенням авторського права й (або) суміжних прав.

Стягнення зазначеної компенсації є одним з видів відповідальності за порушення авторського права, який застосовується як альтернативний захід у випадку неможливості точного обчислення завданих у зв'язку з правопорушенням збитків і розміру отриманого порушником доходу.

У визначенні розміру такої компенсації суд виходитиме з конкретних обставин справи й загальних засад цивільного законодавства, встановлених ст. 3 Цивільного кодексу, зокрема, справедливості, добросовісності й розумності. Також розмір компенсації визначається судом у межах заявлених вимог залежно від характеру порушення, ступеню вини відповідача й інших обставин. Зокрема, враховується: тривалість порушення та його обсяг (одно- або багаторазове використання об'єкта авторського права); передбачуваний розмір збитків потерпілої особи; розмір доходу, отриманого внаслідок правопорушення; кількість потерпілих осіб; наміри відповідача; можливість відновлення попереднього стану й необхідні для цього зусилля тощо. Відповідні мотиви визначення розміру компенсації мають бути наведені в судовому рішенні.

Захищаючи порушене право, суд відповідно до ч. 4 ст. 52 Закону України “Про авторське право і суміжні права” може постановити рішення про вилучення чи конфіскацію всіх контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких встановлено, що вони були виготовлені або розповсюджені з порушенням авторського права й (або) суміжних прав. За

рішенням суду вилучені контрафактні примірники творів, фонограм, відеограм, програм мовлення підлягають знищенню за винятком випадків їх передачі суб'єкту авторського права й (або) суміжних прав, права якого порушено, на його вимогу.

Як вбачається зі змісту названої норми, суду надано право прийняти рішення про вилучення чи конфіскацію контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення незалежно від наявності відповідного клопотання позивача.

Але існують і випадки порушення авторського права, які мають позадоговірний характер. У таких справах є певні особливості процесу доказування. За авторсько-правовою системою охорони об'єктів цих прав захист авторам та іншим суб'єктам авторського права надається лише проти будь-якого свідомого несанкціонованого використання іншою особою охоронюваного об'єкту (крім передбачених законом випадків вільного використання творів). Тому факт позадоговірного порушення авторських прав вважається встановленим лише в разі доведення автором чи іншою особою, якій належить авторське право, відомостей про копіювання або запозичення іншою особою істотних рис або цілого твору, що був раніше введений автором у цивільний оборот. Таке незаконне запозичення всього твору або його частини називають плагіатом. Більш емне поняття плагіату надає О.Д. Святоцький, який визначає плагіат як недозволене запозичення, відтворення чужого літературного, художнього або наукового твору (чи його частини) під своїм іменем або псевдонімом, не сумісне як з творчою діяльністю, так і з нормами моралі й закону, що охороняє авторське право [2, с. 157].

Звертаючись до тлумачного словника сучасної української мови, можна для більш точного розуміння наведеного визначення з'ясувати сутність понять “недозволене”, “запозичення”, “відтворення”. За зазначеним словником “недозволене” тлумачиться як таке, що не можна дозволити, схвалити, яке заслуговує на осуд і є недопустимим [1, с. 756]. “Запозиченням” є переймання чогось, засвоювання, привласнення з метою зробити своїм надбанням. “Відтворенням” же за О.Д. Святоцьким, є виготовлення одного або більше примірників твору [2, с. 68].

Цікавим у правозастосовній практиці є питання про використання авторського твору. Так, наприклад, наочним прикладом підтвердження того, що використання зображення твору є одним з видів його використання є успішний захист у суді авторського права на скульптуру “Засновники Києва” [3, с. 23–24]. Зображення скульптури “Засновники Києва” було здійснено на обкладинці

книги “Тлумачний словник української мови”, на етикетках харчових продуктів. У кожному випадку в цих справах були різні відповідачі, але суд, задовольняючи позови осіб, яким автор скульптури передав за авторським договором майнові права на твір, стягував на їх користь грошову компенсацію за порушення авторських прав.

В іншій справі автор скульптурної постаті Либіді в м. Києві заявив позов про захист порушених авторських прав та відшкодування моральної шкоди у зв'язку з тим, що зображення скульптури було здійснено без його згоди на грошових банкнотах. При цьому позивач просив, крім стягнення з відповідачів (Національного банку України, Державного казначейства України) компенсації моральної шкоди, вилучити з обігу всі примірники банкнот номіналом 200 грн зразка 2001 року, в яких вміщено з порушенням авторських особистих немайнових і майнових прав позивача та без зазначення імені позивача як автора скульптури й здійснити публікацію в пресі про порушення його авторських прав.

Суд частково задовольнив вимоги, стягнув на користь позивача грошову компенсацію моральної шкоди, але відмовив у задоволенні позову в частині вилучення грошових банкнот. При цьому суд виходив з того, що вимоги позивача щодо вилучення з обігу купюр номіналом 200 грн зразка 2001 року й зобов'язання здійснити відповідні публікації в пресі задоволенню не підлягають з урахуванням достатньої сатисфакції, застосованої судом у виді стягнення компенсації за порушення авторського права й присудженого розміру моральної шкоди. Одночасно суд зазначив, що відповідно до п. 6. ст. 489 ЦК України 1963 року, яка діяла на час правопорушення, відтворення творів образотворчого мистецтва допускалось без згоди автора і без сплати авторської винагороди тільки за умови обов'язкового зазначення прізвища автора та джерела запозичення, що об'єктивно відсутнє на грошових купюрах. На підставі ст. 1173 ЦК шкода, завдана фізичній особі незаконними дією чи бездіяльністю органів державної влади при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від вини цих органів. За цією нормою завдана авторові шкода була стягнута з держави.

IV. Висновки

Таким чином, висвітлення лише кількох судових справ дає змогу зробити висновок про необхідність більш ретельного вивчення проблем дієвості чинного законодавства. Незважаючи на те, що пропонувалися шляхи розв'язання проблем цивільно-правового захисту й охорони авторського права, але досі ця проблематика в Україні є невирішеною, оскільки спроможність забезпечити

належний захист авторського права є сьогодні одним з основних показників цивілізованості суспільства, гарантією економічного й соціального розвитку будь-якої країни та необхідною умовою для того, щоб зайняти належне місце у світовому співтоваристві. Цільної системи захисту авторського права, як і інших прав інтелектуальної власності, в Україні не створено. Проте забезпечення такого захисту можливе лише за наявності відповідної нормативно-правової бази, що адекватно відображала б існуючі реалії як в економічному, так і в суспільному житті держави.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Інтелектуальна власність : словник-довідник у 2 т. : за заг. ред. О.Д. Святоцького. Т. 1: Авторське право і суміжні права. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – 356 с.
3. Коноваленко В. Судова практика стосовно об’єктів авторського права / Володимир Коноваленко // Інтелектуальна власність. – 2011. – № 1. – С. 23–26.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2013

Крылова Е.В. Некоторые аспекты судебной защиты авторского права и смежных прав

В статье на примерах судебной практики доказана необходимость создания в Украине эффективной системы охраны и защиты авторского права и смежных прав. Государство не может быть независимым без экономического развития, а развитая независимая экономическая структура государства невозможна без политики защиты авторского права и смежных прав. Проанализована судебная практика рассмотрения споров, связанных с защитой авторского права, что позволяет выявить пробелы действующего законодательства и доказывает необходимость дальнейших научных разработок этой темы.

Ключевые слова: авторское право, смежные права, судебная защита, произведение, плагиат.

Krylova E. Some aspects of judicial protection of copyright and related rights

The need to creation effective system of protection of copyright and related rights in Ukraine is caused by the requirement of the time. The country can not be independent without economic development, and developed an independent economic structure of the state can not exist without political protection of copyright and related rights. Litigation disputes related to the protection of copyright rights reveals gaps and demonstrates the need for future development of this topic. The questions of compensation for damage what caused of violation of copyright are the object of research of this article. Author thinks that the compensation for damage must be greater than the benefits received by the infringer of the copyright. It is proposed to create enactments for the regulation of copyright. The author proposed to create a unified system of protection of copyright and other intellectual property rights.

Copyright objects listed in the copyright law. The copyright belongs to the author. The author may transfer his copyrights by the contract. Confines of using copyright must be written in the contract.

Agreement on the transfer of copyright is made in writing. The author has the right on claim for compensation.

For this, the author can go to court. The Court will determine the amount of compensation and damages subject according to the rules of good faith and fairness.

The court takes into account the duration of the infringement, its size, and also takes into account the behavior of the offender.

The court may decide to confiscate counterfeit goods. Illegal use of another's work is called plagiarism. The court decides to sufficient satisfaction.

The author has the right to demand satisfaction, if, someone will use his work without his offer.

An offense is any use of the work without the author's consent. This rule applies not only to literary works but also to works of art. Law avoid to reproduce or copy, make photo copy's of artwork and other authors works in the business aims (pictures, sculptures).

There is example of violation and protection of copyright in the article. This example about situation which was happened because violation of copyright on sculptures. Photos of sculptures of this author were printed on the paper money on packs and sweets

Key words: copyright, related rights, judicial protection, work, plagiarism.

ПРЕКЛЮЗИВНІ СТРОКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено питання ролі присічних строків у цивільному праві України. Запропоновано визначення поняття присічного строку, проаналізовано судову практику, сформульовано основні ознаки присічного строку, а також ознаки, які відмежовують його від строків позовної давності.

Ключові слова: строк, присічний строк, строк позовної давності, суб'єктивне право.

I. Вступ

У давньоримському праві строком (або терміном) називалась майбутня й неминуча подія, від настання якої залежав початок чи кінець дії або будь-якого правового акту. Іншими словами, строк представляв собою часовий проміжок, який відокремлював момент укладення договору від моменту початку чи від моменту закінчення його дії. Саме тому строки зазначались у договорі для визначення або початку, або закінчення взятих зобов'язань. Строки, які визначали момент, відколи повинно було початись зобов'язання, називались відкладальними чи суспензивними, а строки, які визначали момент їх закінчення, – скасовувальними чи резолютивними [13, с. 234]. У римському праві чинність договору могла залежати від настання певного строку. Умови й строки були подібні між собою. Відмінність полягала лише в тому, що умова може настати або не настати, а строк завжди настане, хоч може бути невідомим. Договори, не обтяжені умовами й строками, називалися чистими [9, с. 381].

Виділялися також договірні строки як договірні періоди чи моменти часу, визначені сторонами за їх взаємною угодою. Тому у відновленні такого підходу простежується прояв наступництва, що підкреслює високий рівень досягнень тогочасної цивілістики [18, с. 174]. Говорячи про строк, ми використовуємо це слово в подвійному значенні: як проміжок часу календарний день, від якого обчислюється визначений проміжок часу, чи у який виникають, змінюються чи припиняються правовідносини [1, с. 147].

Строки та терміни, як надзвичайно вагома юридична категорія, закріплюються нормами цивільного законодавства з метою врегулювання темпоральних показників цивільних правовідносин. Законодавче закріплення строків та термінів викликає багато проблем у їх практичному застосуванні, теоретичному визначенні, а також у процесі

обчислення. Зокрема, у контексті змін, які внесені до Господарсько-процесуального кодексу (далі – ГПК України). Питанню строків і термінів у цивільному праві присвячені праці Т.В. Вахонєвої, В.П. Грибанова, М.О. Гурвича, О.С. Іоффе, О.О. Красавчикова, Л.А. Лунца, В.В. Луця, З.В. Ромовської, Р.О. Халфіної, Н.П. Фрідман, О.В. Шовкової. Дослідження зазначених учених стосувались строків у цивільному праві як загальної темпоральної категорії.

II. Постановка завдання

Ця стаття присвячена присічним строкам та їх особливостям, тому визначені такі завдання, які необхідно з'ясувати: сформулювати визначення присічного строку; сформулювати ознаки присічних строків; проаналізувати судову практику; визначити наслідки впливу присічного строку; визначити місце присічного строку у класифікації строків у цивільному праві.

III. Результати

Стаття 251 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) містить визначення строку й терміну, підкреслено їх принципова різниця. Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язано дію чи подія, яка має юридичне значення. Визначення терміну взагалі можна назвати новим для цивільного права, тому що традиційно воно не виділялося окремо, а висвітлювалося як складова частина строку [20, с. 215].

Цивільно-правові строки численні й різноманітні. Відповідно й призначення строків є різним. Як зазначав В.П. Грибанов, одні з них визначають виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, інші – передбачають часові межі їх здійснення, треті – надають учасникам цивільних правовідносин необхідний час для захисту їх порушених прав [3, с. 247]. Значна кількість строків закріплена в кодексах, законах, підзаконних нормативних актах. Поняття “строк” має подвійний зміст і використову-

ється в багатьох значеннях. Час як фундаментальне поняття здавна приваблювало увагу філософів, соціологів, психологів, юристів та представників інших наук. Однак, незважаючи на це, природа часу в загальнофілософському змісті залишається спірною.

Різноманітність строків, які регулюються нормами цивільного права, зумовлює потребу в їх класифікації. З.В. Ромовська класифікує строки залежно від того, ким вони встановлені, зокрема: на законні; договірні; загальні; внутрішні; окремі; гарантійні строки; строки придатності; перетинальні [14, с. 486, 487, 488]. В.О. Процевський, О.В. Гаврилюк види строків класифікують за: ступенем визначеності – на імперативні й диспозитивні; відповідно до правових наслідків – правовстановлюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі; абсолютно визначені (встановлюються вказівкою на календарну дату); відносно визначені (встановлюються вказівкою на подію, що повинна відбутися або визначенням строку оціночним поняттям “негайно”, у “розумний строк”) й невизначені (коли строк взагалі не встановлюється) [12, с. 87].

Серед правил, які регулюють строки здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, розрізняють дві основні категорії: позовну давність і присічні строки. Доводиться між тим визнати, що цивілістична теорія не дає роз'яснень, за якими можна було б розрізнити два вказаних строки [4, с. 3, 4]. Р.Б. Шиска правоприпиняючі (строки здійснення цивільних прав) ототожнює з преклюзивними (погашуючими) строками [17, с. 634]. Вважаємо, що таке ототожнення не є можливим, адже зі спливом правоприпиняючого строку стороні, яка прострочила виконання або виконала його частково, може бути наданий пільговий строк для його виконання, на відміну від присічного строку, який не може бути зупиненим, зміненим (продовженим), перерваним. Закінчення присічного строку призводить до припинення суб'єктивних прав і обов'язків.

На сьогодні, хоча законодавець не користується терміном “присічні строки”, він широко вживається в цивільно-правовій науці. Аналіз судової практики свідчить про використання терміну “присічний строк”, а не термінів “преклюзивний” чи “присікальний”.

Так, колегія суддів констатує, що ч. 2 ст. 93 ГПК України містить обмеження строку, протягом якого може бути відновлено пропущений процесуальний строк на стадії перегляду судових рішень в апеляційному порядку. Відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги або внесення апеляційного подання можливе лише протягом трьох місяців з дня прийняття рішення місцевим господарським судом. Зазначений

тримісячний строк є присічним і відновленню не підлягає [10].

Зауважимо, що на сьогодні, згідно зі змінами, які були внесені до ст. 93 ГПК України, апеляційна скарга подається на рішення місцевого господарського суду – протягом десяти днів, а на ухвалу місцевого господарського суду – протягом п'яти днів з дня їх оголошення місцевим господарським судом. Апеляційна скарга, яка подана після закінчення встановлених строків, залишається без розгляду, якщо апеляційний господарський суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для відновлення строку, про що приймається ухвала. Отже, такий строк не є присічним, оскільки може бути відновленим.

Так, апелянтом оскаржується ухвала господарського суду Львівської області від 16.11.2009 р. Апеляційна скарга на цю ухвалу подана 11.10.2011 р., тобто більше ніж через півтора роки після її винесення та набуття нею законної сили. ГПК України в редакції закону, чинного на той час, передбачав присічний тримісячний термін з дня прийняття рішення місцевим господарським судом на відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги. Відповідно до п. 2 Перехідних положень Закону України “Про судоустрій та статус суддів” від 07.07.2010 р. судові рішення, прийняті судами першої інстанції до набрання чинності цим Законом, набирають законної сили й можуть бути оскаржені в апеляційному порядку протягом строків, що діяли до набрання чинності цим Законом. Згідно зі ст. 58 Конституції України закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Тому апеляційний суд вважає, що ухвала господарського суду Львівської області від 16.11.2009 р. повинна переглядатись за правилами процесуального закону в редакції, що діяла до 30.07.2010 р., згідно якого пропущений термін є присічним і поновленню не підлягає. Аналогічної правової позиції дотримується Вищий Господарський Суд України в постанові від 09.11.2010 р. по справі № 4/32–497 [5].

Наведемо інший приклад. Так, відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”, заява про визнання угод недійсними подається будь-яким з учасників аукціону, конкурсу або органом приватизації в місячний строк з дати проведення аукціону, завершення конкурсу. Оскільки встановлений місячний строк є присічним і до нього не можуть застосовуватись правила перебігу й відновлення строків позовної давності та враховуючи, що позивач звернувся в лютому 2005 р. з позовною вимогою про визнання договору купівлі-продажу від 24.12.2004 р. недійсним, тобто з пропуском

місячного строку від дати завершення конкурсу, судова колегія погоджується з висновком суду першої інстанції в цьому випадку про відмову в задоволенні позову й у цій частині [11].

З.В. Ромовська вважає цей термін, походження якого пов'язано із російським словом “пресекательный”, невдалим і пропонує як аналог використовувати назву “перетинальний” [14, с. 488]. Також у літературі вживається словосполучення “присічні строки” [8, с. 424]. Термін “присічні строки” походить від більш точного терміну “преклюзивні строки”, який походить від латинського *praeccludere*, що в перекладі означає чинити опір, перетинати. До присічних строків можуть бути віднесені такі строки, значення яких полягає в тому, щоб припинити дію за певних обставин. В.П. Грибанов вважав, що присічні строки в цивільному праві – це не звичайні строки здійснення суб'єктивних цивільних прав, а особливі строки, зі впливом яких перетинається шлях, присікається існування суб'єктивного цивільного права [3, с. 258–259]. Н.П. Фрідман на підставі аналізу законодавства зробила висновок про те, що в цивільному праві відсутня норма, яка б визначала загальні правила використання, обчислення присічних строків і їх тривалості. Вони встановлюються нормами права, які регулюють окремі види суспільних відносин. За змістом норми права, в якій називається присічний строк, зрозумілі наслідки його спливу. Вони завжди мають правоприпиняючий характер [16, с. 25].

Суттєвою ознакою присічного строку є встановлення відповідної межі існування та здійснення суб'єктивного права (обов'язку) в часі, яка розрахована на тривалість вимоги, яка обслуговується. Присічні строки в багатьох випадках встановлюються за домовленістю сторін, а у випадках, коли вони встановлюються нормою права, остання, як правило, має диспозитивний характер [4, с. 41]. Присічними строками називають строки, які є не лише строками для здійснення права, але й строками існування самого права [1, с. 159].

На наш погляд, можна було б сформулювати таке визначення присічного строку. Отже, присічний строк – це строк, який встановлюється законом або договором як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, зі впливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок.

Р.А. Майданик відзначає, що юридична сутність (природа) правових аномалій полягає в існуванні відхилення від загального правила у змісті, суб'єктному складі, будь-якому іншому елементі правовідносин [7, с. 51]. Водночас можна стверджувати, що на відміну від строків позовної давності, присічні строки – це строки існування прав і

обов'язків, на які не поширюються загальні правила щодо зупинення, перерви чи поновлення строків позовної давності. У літературі пропонується така класифікація присічних строків: 1) строки, протягом яких виконання обов'язку веде до припинення суб'єктивного права; 2) строки, в які невиконання обов'язку є перешкодою для виникнення суб'єктивного права; 3) строки, в які нездійснення права викликає припинення цього права; 4) строки, протягом яких право припиняється на певний час, а потім продовжує своє існування [6, с. 89].

У літературі існує думка, що від строків здійснення суб'єктивних прав слід відрізнити присічні строки. Вони також надають правомочній особі чітко відведений час для реалізації свого права. Однак, якщо строки здійснення прав визначають нормальний перебіг цих прав, то присічні строки мають на меті дострокове припинення суб'єктивних прав у випадку їх невиконання чи неналежного виконання [15, с. 305]. Аналогічну позицію підтримує Н.В. Черногор. На її думку, присічні строки мають своє призначення в достроковому припиненні суб'єктивних прав у разі їх нездійснення чи неналежного здійснення [21, с. 9].

На наш погляд, присічні строки не мають на меті дострокове припинення суб'єктивних прав у разі їх невиконання чи неналежного виконання. Лише із закінченням присічного строку, який встановлений законом або договором, одна зі сторін втрачає право на пред'явлення вимог, які вона могла б пред'явити в межах встановленого строку. У сучасних законодавчих та нормативно-правових актах присічні строки встановлені в поодиноких нормах, тобто не мають широкого застосування, наприклад, у ст. 1281 ЦК, абз. 1 ч. 3 ст. 680 ЦК.

Наведемо такий приклад. Якщо протягом шести місяців від дня опублікування оголошення власник або інша особа, яка має право вимагати повернення транспортного засобу, не будуть виявлені або не заявлять про свої права на транспортний засіб, міліція має право продати його, а суму виторгу внести на спеціальний рахунок банку. Якщо протягом трьох років колишній власник транспортного засобу не вимагатиме передання йому суми виторгу, ця сума переходить у власність територіальної громади, на території якої було знайдено транспортний засіб (ч. 3 ст. 338 ЦК). Ця норма ілюструє не лише присічні строки, коли закінчення присічного строку припиняє існування самого права, а й правозмінюючі строки, коли із закінченням одного строку – виникає інший. В одному випадку особа позбавляється права власності на річ, а в іншому – суми виторгу від реалізації транспортного засобу.

У результаті викладеного доходимо до таких висновків: під присічним строком слід розуміти строк, який встановлюється законом або договором як межа існування та здійснення суб'єктивного права або обов'язку в часі, зі спливом якого припиняється суб'єктивне право чи суб'єктивний обов'язок; головною ознакою досліджуваного строку є те, що він не може бути зупиненим, зміненим (продовженим), перерваним; присічний строк відноситься до строків існування та здійснення цивільного права; наслідком спливу присічного строку є припинення суб'єктивного права чи суб'єктивного обов'язку сторін у цивільних правовідносинах і відповідно на такі строки не поширюються строки позовної давності; динамічні зміни, які відбуваються в національному законодавстві дають змогу дійти висновку, що процесуальні строки, які визначались як присічні в контексті ст. 93 ГПК України відповідно до внесених змін до зазначеної статті на сьогодні такими вже не являються.

Список використаної літератури

1. Агарков М.М. Гражданское право / М.М. Агарков. – М., 1938. – Ч. 1. – 279 с.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
4. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве / М.А. Гурвич. – М., 1961. – 79 с.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18832134>. – Назва з екрана.
6. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах : конспекти лекцій з спец. курсу : для студ. юрид. фак. / В.В. Луць. – Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка, 1992. – 107 с.
7. Майданик Р.А. Цивільно-правові аномалії: поняття, природа, класифікація / Р.А. Майданик ; за ред. В.В. Луця // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – 300 с.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / [В.В. Луць та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – 3-є вид., перероб. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. 1. – 832 с.
9. Підпригора О.А. Римське право : підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
10. Постанова Вищого Господарського суду України. Справа № 3/319-08 15 липня 2010 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Вищого Господарського Суду України. – Режим доступу: http://arbitr.gov.ua/docs/28_2877943.html // – Назва з екрана.
11. Постанова Вищого Господарського суду України. Справа № 20-12/077 19 січня 2006 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Вищого Господарського Суду України. – Режим доступу: http://arbitr.gov.ua/docs/28_1162075.html // – Назва з екрана.
12. Процевський В.О. Цивільне право України : навч. посіб. : у 2 т. / В.О. Процевський, О.В. Гаврилук. – Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2007. – Т. 1. – 292 с.
13. Пухан Иво. Римское право (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская Мирьяна ; пер. с македон. В.А. Томсинова, Ю.В. Филиппова. – М. : ИКД “ЗЕРКАЛО-М”, 2003. – 448 с.
14. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: академ. курс : підручник / З.В. Ромовська. – 2-ге вид., доповн. – К. : Алерта, 2009. – 594 с.
15. Сергеев А.П. Гражданское право : учебник / А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – 5-е изд., перераб. и доповн. – М. : ПБОЮЛ Л.В. Рожников, 2000. – Т. 2. – 720 с.
16. Фридман Н.П. Сроки в гражданском праве / Н.П. Фридман. – М., 1986. – 67 с.
17. Шишка Р.Б. Цивільне право України : курс лекцій: у 6 т. / [Р.Б. Шишка, О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін ; за ред. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора]. – 2-е вид., випр. та доповн. – Харків : Еспада, 2008. – Т. 1. – 680 с.
18. Шовкова О.В. Строки і терміни як категорії цивільного права / О.В. Шовкова ; відп. ред. В.Я. Тацій // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2005. – Вип. 74. – С. 171–176.
19. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–4. – Ст. 356.
20. Цивільний кодекс України: Коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Одеса : Юридична література, 2004. – 1112 с.
21. Черногор Н.В. Строки та терміни у спадковому праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н.В. Черногор. – Одеса, 2011. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013.

Мариц Д.А. Преклюзивные сроки в гражданском праве

Гражданско-правовые сроки весьма разнообразны. Они могут классифицироваться по способам исчисления, основаниям установления, характеру определения, по назначению. Статья посвящается преклюзивным (пресекательным) срокам. Пресекательные (преклюзивные) сроки – это сроки, которые устанавливают пределы существования субъективных гражданских прав. Они предоставляют уполномоченным лицам строго определенное время для их реализации под угрозой прекращения этих прав.

В статье предложено определение понятия преклюзивного срока, проанализована судебная практика, сформулированы основные признаки преклюзивного срока, а также признаки отличающие от сроков исковой давности.

Ключевые слова: срок, преклюзивный срок, срок исковой давности, субъективное право.

Maritz D. Preclusive terms in civil law

There were many attempts in literature to define the place of terms within the system of the law facts. The problem lays in the complexity of subjective-objective nature of terms: voluntary definition of terms and according to the physics laws unregulated flow of time.

Civil law settings of terms may vary. They are classified according to the way of calculation, setting, character of estimation, and purpose. The article is devoted to preclusive (suppression) terms, which can be defined as time periods during which subjective civil rights are valid. The term "prescription" is derived from the more precise term "preclusive term" which in turn is derived from Latin verb "praecludere" which is translated as "to hinder". The term "prescription" is referred to the laws which social meaning is to stop some law processes under certain circumstances. The term "prescription" is related to the limits of subjective civil law and is defined as a definite period of time that is allocated for an authorized person to execute his or her right (law interest) under threat of the loss of that right (loss of the interest). The law consequences as premature loss of right depict prescription term as a sanction for not exercising certain rights as well as a stimulus for an authorized person.

Strictly defined period of time is allowed to authorized persons for realization of these rights. For example, claims relating to quality and quantity of goods delivered. If a specified by law period is related to a right connected to other rights of setting, protection or change of other rights, it is a preclusive term rather than term of limitation. This may be notification or other action.

Preclusive term thus differs from term of limitation due to its aim. While after term of limitation ending the right itself still exists, though not applicable, after preclusive term ending there is no relevant right at all. Preclusive term cannot be extended, changed or terminated. After 6 months which are allowed for inheritance the right to inherit is disabled. These terms are, in fact, sanctions for improper realization or unfulfillment of the rights, which, as a rule, terminate the subjective right itself. It is rarely encountered exception, which should not be confused with terms of civil rights with other purposes. Application of both preclusive term and term of limitation is impossible.

This article defines preclusive term, analyses court practices, formulates main features of preclusive term, also shows the difference between preclusive term and term of limitation.

Key words: period, preclusive term, subjective right.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3:364.048.6

Є.Ю. Соболев

кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Класичний приватний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ

У статті проаналізовано питання правового регулювання реабілітації інвалідів, а також юридичного забезпечення прав інвалідів у сфері реабілітації. Задоволення потреб та інтересів інвалідів висвітлено з позиції основних прав і обов'язків усіх громадян України, окреслено правовий статус інвалідів як сукупність загальних, спеціальних і індивідуальних прав і обов'язків осіб з обмеженими функціональними можливостями.

Визначено види й характерні риси сучасної системи реабілітації інвалідів, в основі яких – відновлення соціального статусу інвалідів; проаналізовано законодавство про реабілітацію інвалідів. З'ясовано принципи реабілітації інвалідів стосовно сучасних процесів реформування національної системи соціального забезпечення з урахуванням ринкової трансформації суспільства.

Схарактеризовано сучасну систему правовідносин у сфері реабілітації інвалідів. Своєрідність і складність правовідносин у сфері реабілітації інвалідів визначають особливості суб'єктного складу, зміст їх прав і обов'язків, а також специфічний об'єкт указаних правовідносин. Особливу увагу приділено загальній характеристиці й правовому регулюванню сучасної системи реабілітації інвалідів в Україні залежно від її видів: медична, соціальна, професійна.

***Ключові слова:** інвалідність, інвалід, реабілітація інвалідів, реабілітаційні заходи, право інвалідів на реабілітацію, правовий статус інвалідів.*

I. Вступ

Усвідомлення соціальної цінності людини й громадянина визначає Україну як соціальну державу. Одним із пріоритетів сучасної соціальної політики є реабілітація інвалідів. Особлива увага до проблем інвалідів та їх соціального захисту зумовлена тим, що у зв'язку з економічною нестабільністю останніх років їх кількість у нашій країні значно зросла.

Створення рівних з іншими членами суспільства можливостей для реалізації інвалідами політичних, економічних, соціальних і культурних прав і свобод, якомога повного розвитку їх індивідуальних здібностей і задоволення особистих потреб є об'єктивними передумовами становлення сучасної системи реабілітації інвалідів. Комплексний підхід до забезпечення незалежної життєдіяльності інвалідів підвищує значимість наукових досліджень загальнотеоретичних питань з реабілітації інвалідів.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз питань правового регулювання реабілітації інвалідів, її сучасної системи в Україні.

III. Результати

Переорієнтація вже існуючих і поява нових завдань соціальної політики щодо ре-

абілітації інвалідів спонукає до вдосконалення правового регулювання цих відносин. Правовому, організаційному й матеріально-фінансовому забезпеченню реалізації інвалідами своїх прав, потреб та інтересів слугує досить розгалужена нормативно-правова база, яка є не досконалою.

Окремі питання у сфері реабілітації інвалідів були предметом дослідження в наукових працях відомих українських і російських вчених-юристів: В.С. Андрєєва, Я.І. Безуглої, Н.Б. Болотіної, В.С. Венедиктова, І.О. Гуменюк, З.А. Кондратьєвої, О.Є. Мачульської, О.І. Процевського, І.М. Сироти, Б.І. Сташківа, Н.М. Стаховської, Г.І. Чанишевої, М.І. Флястера та ін.

Організаційні заходи з реабілітації інвалідів у міжнародному масштабі розпочато в 1958 році, коли відбулося перше засідання експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) з реабілітації інвалідів. Згодом, у 1960 році, заснували Міжнародне товариство з реабілітації інвалідів, яке є членом ВООЗ і працює в тісному контакті з ООН та іншими суспільними організаціями.

У цей же час на науково-практичних заходах спеціалістів з реабілітації інвалідів широко обговорюється сутність терміна "реабілітація інвалідів". Так, на Міжнародному симпозиумі з реабілітації інвалідів

(м. Галлі, 1964 р.) було запропоновано таке визначення: “Реабілітація – це діяльність колективу медичних працівників, яка направлена на відновлення здоров’я (в фізичному, психологічному й соціальному значенні) і працездатності інвалідів”. На думку Міжнародної організації праці, під реабілітацією інвалідів розуміється відновлення здоров’я осіб з обмеженими фізичними та психічними можливостями [1, с. 146].

У резолюції IX Народи міністрів охорони здоров’я і соціального забезпечення інвалідів, (м. Прага, 1967 р.) реабілітація визначена як система державних соціально-економічних, медичних та інших заходів, направлених на профілактику тимчасової або стійкої втрати працездатності, а також на залучення інвалідів до праці, повернення їх до активного суспільного життя. У другому звіті Комітету експертів ВООЗ з реабілітації інвалідів (1964 р.) поняття “реабілітація” висвітлено як сукупність лікувальних, психологічних, педагогічних, соціальних та інших заходів, направлених на відновлення порушеного здоров’я інваліда і включення його в життя суспільства й трудовий процес [2, с. 38]. Така різноманітність визначень змісту й сутності реабілітації інвалідів пояснюється неоднозначністю, складністю й комплексністю цього поняття.

Водночас у Законі України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” [3] зазначається, що реабілітація інвалідів – це система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення й підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення інвалідів технічними й іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення. Цей процес ґрунтується на системі таких принципів:

1) інтегрований підхід в організації реабілітації інвалідів – виражає загальні основи реабілітаційної діяльності та розуміння реабілітації інвалідів як комплексної системи заходів;

2) структурна відповідність у процесі реабілітації інвалідів – поступовий перехід, раціональну зміну одних форм, видів і методів реабілітації інвалідів іншими, які характеризують певний рівень реабілітації інвалідів;

3) соціальна доцільність – визначає мету реабілітації інвалідів;

4) соціальна інтеграція – залучення інвалідів у систему різносторонньої суспільної діяльності;

5) диференційована адресність – різні підходи до соціального захисту з урахуванням категорії інвалідності;

6) державний характер реабілітаційної справи – розуміння реабілітації інвалідів як динамічного процесу, який постійно змінюється в часі.

Розвиток суспільних відносин у сфері реабілітації інвалідів зумовив необхідність правового регулювання цих відносин, започаткувавши тим самим поступове формування законодавства про інвалідів та інтенсивний розвиток наукових досліджень у цій сфері.

На сьогодні в Україні налічується понад 2,5 млн осіб з інвалідністю. Саме тому проводиться послідовна робота щодо переходу від медичної до соціальної моделі інвалідності; створення умов для інтеграції інвалідів до активного суспільного життя; підвищення державних гарантій у досягненні вищих соціальних стандартів у матеріальному забезпеченні інвалідів; створення безперешкодного середовища для інвалідів; забезпечення активної взаємодії державних органів і громадських організацій інвалідів у розв’язанні проблем інвалідів.

Державна політика щодо інвалідів ґрунтується на законах, а реалізація та розв’язання проблем інвалідів відбувається через соціальні проекти й програми, які фінансуються переважно з Державного бюджету України. Основними з них є Державна типова програма реабілітації інвалідів [4] та Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, розумовою відсталістю та психічними захворюваннями до 2011 року [5].

Права осіб з обмеженими можливостями на участь у житті суспільства й захист їх інтересів закріплено чинним законодавством та окремими підзаконними актами. Вони, в першу чергу, спрямовані на надання інвалідам рівних з іншими громадянами можливостей у реалізації соціальних, економічних, політичних та інших конституційних прав і свобод. Базовим нормативно-правовим актом, який сформулював мету державної соціальної політики щодо інвалідів, став Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” [6]. Згідно останнього, мета державної політики щодо інвалідів полягає у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров’я, матеріальному забезпеченні, посильній трудовій і громадській діяльності. Стаття 1 зазначеного Закону констатує, що інваліди в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особис-

тих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами.

Приєднання України до міжнародних документів з проблем інвалідів (Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, Європейська соціальна хартія, Конвенція про професійну реабілітацію й зайнятість інвалідів та інші міжнародно-правові акти) дало змогу гармонізувати норми вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, планомірно створювати систему їх практичної реалізації.

Зважаючи на необхідність комплексного розв'язання проблем інвалідності, кардинальної зміни підходів до ролі й місця людей з інвалідністю в економічному й соціальному житті суспільства, був прийнятий принципово новий законодавчий акт – Закон України “Про реабілітацію інвалідів в Україні”. Його реалізація стала поштовхом до серйозних конструктивних змін у забезпеченні правових і конституційних гарантій у сфері соціального захисту та реабілітації інвалідів. На його виконання прийнято цілу низку законодавчо-нормативних актів. Зокрема, прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо професійної і трудової реабілітації інвалідів”, “Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість”; Укази Президента України “Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”, “Про заходи щодо створення сприятливих умов для забезпечення соціальної, медичної та трудової реабілітації інвалідів”, “Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”.

З метою забезпечення своєчасності, комплексності й неперервності реабілітаційного процесу, а також для запобігання погіршення стану інвалідності, подолання її наслідків і посилення незалежності людей з обмеженими можливостями Міністерством соціальної політики сформовано мережу реабілітаційних установ для інвалідів і дітей-інвалідів. Такі установи діють на підставі відповідних типових положень і забезпечують доступність реабілітаційних послуг та програм відповідно до індивідуальних потреб осіб з інвалідністю.

В умовах таких установ здійснюється вироблення в дитини впевненості у власних можливостях, створення установки на активне самостійне життя. Для цього реабілітаційний процес включає професійну діагностику й професійну орієнтацію підлітка, навчання його відповідним трудовим навичкам і вмінням. У середньому протягом року в таких установах отримують реабілітаційні

послуги близько 18 тис. дітей з обмеженими можливостями, з них дві тисячі дітей навчаються у 99 трудових майстернях для здобуття професійних навичок [7].

Професійна підготовка осіб з особливими потребами в центрах професійної реабілітації інвалідів провадиться виключно за тими професіями, які є актуальними на ринку праці. На сьогодні в зазначених центрах професійна підготовка здійснюється за 58 робітничими професіями. Крім того, комплексні програми реабілітації, що використовуються в реабілітаційних установах, включають різноманітні взаємодоповнюючі заходи, які сприяють фізичній і психологічній незалежності людей з особливими потребами.

З 2006 року Україна взяла на себе зобов'язання виконувати цілі Ради Європи відносно імплементації у вітчизняне законодавство положень Проекту 1.3.4: Здійснення Плану дій Ради Європи з утвердження прав і повної участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві: покращення на національному рівні якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі на 2006–2015 рр. [8], який складається з двох компонентів. У Компоненті № 1 йдеться про посилення державного контролю у сфері надання допомоги в таких пріоритетних галузях, як освіта, професійне навчання, реабілітація та працевлаштування людей із обмеженими можливостями; універсальний дизайн і доступність антропогенного середовища, участь людей з обмеженими можливостями в політичному й суспільному житті в культурному житті, дозвіллі та спортивних заходах та ін.

Компонент № 2 зобов'язує нашу державу розробити національні стратегії чи плани дій з метою пропаганди національного порядку денного для людей з обмеженими можливостями відповідно до Плану дій Ради Європи для людей з обмеженими можливостями й визначених національних пріоритетів.

IV. Висновки

Узагальнююче вище зазначене, можна зробити висновок, що на сьогодні державне управління в соціальній сфері України спрямоване на всебічний соціальний захист осіб з обмеженими фізичними можливостями. На нашу думку, для цього необхідно створити належні умови щодо зміни негативних стереотипів і ставлення до людей з інвалідністю в українському суспільстві на основі досягнення соціальної солідарності.

Список використаної літератури

1. Алисова Ю.М. Врачебно-трудовая экспертиза / Ю.М. Алисова, А.А. Лавров, Н.А. Стадченко. – М. : Медицина, 1986. – 240 с.

2. Кондратьева З.А. К вопросу о понятии социально-трудовой реабилитации / З.А. Кондратьева // Вопросы социального обеспечения : сб. науч. трудов. – 1986. – Вып. 17. – С. 37–43.
3. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV : за станом на 09.12.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3. – Ст. 36.
4. Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів: постановва Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 р. № 1686 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 50. – Ст. 3311.
5. Про затвердження Державної програми розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року: постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 716 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37. – Ст. 1470.
6. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII: за станом на 09.12.2012 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
7. Реалізація державної соціальної політики щодо інвалідів: офіційний звіт Міністерства соціальної політики за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/>.
8. План дій Ради Європи для України на 2011–2014 рр. від 23.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b25.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2013.

Соболь Е.Ю. Реализация государственной правовой политики в сфере реабилитации инвалидов

В статье анализируются вопросы правового регулирования реабилитации инвалидов, а также юридическое обеспечение прав инвалидов в сфере реабилитации. Удовлетворение потребностей и интересов инвалидов рассматривается с позиции основных прав всех граждан Украины, очерчивается правовой статус инвалидов как совокупность общих, специальных и индивидуальных прав лиц с ограниченными функциональными возможностями.

Определяются виды и характерные черты современной системы реабилитации инвалидов, в основе которых – возобновление социального статуса инвалидов; анализируется законодательство о реабилитации инвалидов. Выясняются принципы реабилитации инвалидов относительно современных процессов реформирования национальной системы социального обеспечения с учетом рыночной трансформации общества.

Рассматривается современная система правоотношений в сфере реабилитации инвалидов. Свообразие и сложность правоотношений в сфере реабилитации инвалидов определяют особенности субъектного состава, содержание их прав и обязанностей, а также специфический объект указанных правоотношений. Особое внимание уделяется общей характеристике и правовому регулированию современной системы реабилитации инвалидов в Украине в зависимости от ее видов: медицинская, социальная, профессиональная.

Ключевые слова: инвалидность, инвалид, реабилитация инвалидов, реабилитационные мероприятия, право инвалидов на реабилитацию, правовой статус инвалидов.

Sobol E. Realization of law legal policy in the rehabilitation of persons disabilities

This article analyzes the legal regulation of Rehabilitation and legal protection of rights of persons with disabilities. Meeting the needs and interests of disabled people is considered from the standpoint of fundamental rights and duties of all citizens of Ukraine defined the legal status of persons with disabilities as a set of general, special and individual rights and responsibilities of persons with limited functionality.

The concept, types and characteristics of the modern system of rehabilitation of the disabled, based on the restoration of the social status of people with disabilities; analyzes the law on rehabilitation of the disabled have been explained. Author analyzed the principles of rehabilitation of disabled persons in relation to current reforms of the national social security system based on market transformation of society.

Author determined the current legal system in the rehabilitation of disabled persons. The originality and complexity of relationships in Rehabilitation defining features of the subjects, meaning their rights and responsibilities, as well as specific object of these relationships.

Particular attention is paid to the general characteristics and current legal regulation of Rehabilitation in Ukraine according to its type: medical, social and professional.

Key words: disability, disabled, rehabilitation for disabled persons, rehabilitation of persons with disabilities to the right, the legal status of persons with disabilities.

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК:349

А.О. Матвійчукздобувач
ВНЗ "Національна академія управління", м. Київ**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА РУЙНІВНІ СИЛИ ПРИРОДИ
У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ**

У статті досліджено питання відповідальності держави за руйнівну дію стихійних сил природи. Висвітлено конституційний, цивільно-правовий, адміністративний і етичний аспекти порушеного питання. Детально проаналізовано норми Кодексу цивільного захисту України щодо відшкодування збитків, заподіяних унаслідок надзвичайної ситуації. Критично визначено фінансові механізми забезпечення виплат постраждалим.

Ключові слова: сприятливе навколишнє природне середовище; надзвичайні ситуації; відшкодування збитків; відповідальність держави.

I. Вступ

Традиційно, сприятливе або безпечне навколишнє природне середовище в першу чергу асоціюється з чистою водою, повітрям, ґрунтами, багатими лісами, прозорими водоймами та відсутністю техногенних катастроф на зразок вибухів на атомних станціях Чорнобиля чи "Фукусіма". Природні катаклізми не спадають на думку, адже територія України є відносно безпечною в цьому питанні: нам не загрожують ані торнадо, ані цунамі, ані урагани. Тим не менш, дедалі частішають і в нашій країні стихійні лиха: паводки й селеві потоки, що панували в Західній Україні влітку 2008–2009 рр., регулярні паводки малих річок, щорічні лісові пожежі, землетрус у м. Кривий Ріг 24 червня 2013 р. та інші, не кажучи вже про регулярні "дрібні неприємності", як-то шквальний вітер, буревії, грози... Такі події спричиняють значну шкоду як навколишньому природному середовищу, так і конкретним особам: руйнуються домівки, господарські споруди й інші будівлі, гине врожай тощо. І якщо за прадавніх часів люди винували лише матінку Природу або розгніваних міфічних богів, сьогодні нерідко називають конкретних винуватців лиха: тих, хто дає дозвіл та здійснює неконтрольовану вирубку дерев, не дотримується правил протипожежної безпеки в лісах тощо.

Одразу зробимо застереження, що автор цієї статті оперує саме терміном "сприятливе навколишнє природне середовище", а не "безпечне для життя і здоров'я довкілля", що застосовується в чинній редакції Цивільного кодексу України, чи його

аналогами, що зустрічаються як у деяких інших актах законодавства, так і в наукових працях. Нами вже обґрунтовувалась доцільність заміни поняття "безпечне для життя і здоров'я довкілля" терміном "сприятливе навколишнє природне середовище" [3, с. 21–28]. Тож ми виходитимемо з того, що зазначене право в чинній редакції ст. 293 Цивільного кодексу України відображене як право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а в науці цивільного права також іменується правом на безпечне для життя й здоров'я навколишнє середовище [5].

Право на сприятливе навколишнє природне середовище досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці здебільшого з позицій конституційного й екологічного права, лише подекуди – з точки зору цивілістики. Водночас питання відповідальності держави за несприятливу дію стихії в контексті забезпечення зазначеного суб'єктивного права досі не знайшли належного відображення в науковій літературі.

II. Постановка завдання

Незважаючи на відсутність легального визначення, очевидним є те, що навколишнє природне середовище не може бути ані сприятливим, ані безпечним для життя людини, якщо їй постійно загрожує стихійне лихо. Тож очевидно, що відносна стабільність природних умов, або ж належний рівень захисту населення, зокрема шляхом завчасного інформування про можливі природні катаклізми та вжиття запобіжних заходів для мінімізації втрат, є однією з ознак сприятливого навколишнього природного середовища. Однак, де пролягає межа допустимого рівня юридичних гарантій особистого немайнового права на сприятливе на-

вколишнє природне середовище, продиктованого здоровим глуздом, і відповідних обов'язків держави? Хто, кому й що буде винен, якщо на Україну знову впадуть руйнівні сили природи?

III. Результати

Традиційна відповідь на перше з поставлених питань: ніхто. Цей підхід характерний для приватного права й відображений, серед іншого, у відомих з давніх часів правилах: власник несе ризик випадкової загибелі свого майна; ніхто не відповідає за форс-мажор; принцип винної відповідальності за заподіяння шкоди та ін.

Однак дещо інакше вирішується питання на конституційному рівні. Згідно Конституції України саме держава дбає про забезпечення гідних умов життя людей (преамбула) й відповідає перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3); людина, її життя, здоров'я і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); забезпечення екологічної безпеки й підтримки екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16); держава забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя (ч. 4 ст. 49) [1]. Власне, саме держава закріплює в Конституції України, цивільному й природоохоронному законодавстві особисте немайнове право на безпечне навколишнє природне середовище, а отже, зобов'язується вжити всіх необхідних заходів для його забезпечення. Окрім того, згідно з ч. 1 та ч. 3 ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [1]. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади й органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [1]. Власність зобов'язує [1]. Якщо застосувати тут відомий з часів римського права принцип, згідно з яким власник, у цьому випадку – в особі державних органів і органів місцевого самоврядування, зобов'язаний належним чином дбати про свою власність, а в разі заподіяння нею шкоди – відшкодувати її, напрошується цікавий висновок. Окрім того, саме держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, а громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою й органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47 Конституції України) [1]. Тож зрозуміло, до кого зверта-

тися, якщо будинок знесло селевим потоком.

Ще вагоміший крок уперед на шляху до встановлення відповідальності держави за природні катастрофи, причому коштом державного й місцевого бюджету, було здійснено з прийняттям Кодексу цивільного захисту України [2]. Звісно, в Україні не вперше запроваджено норми, що регулюють порядок усунення наслідків надзвичайних ситуацій, однак уперше порушено питання, зокрема у частині забезпечення житлом, віднайшло настільки детальну регламентацію, а держава взяла на себе зобов'язання, які навряд зможе виконати.

Норми щодо відшкодування майнової шкоди зібрані здебільшого у гл. 17 Кодексу цивільного захисту України "Відшкодування матеріальних збитків та надання допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій" [2]. Звертає на себе увагу новий термін, абсолютно безпідставно введений у законодавство, причому не лише без його визначення, а ще й без гармонізації з основним цивільним законом України у порушення ч. 2 ст. 4 Цивільного кодексу України – "матеріальні збитки" [5]. Те саме стосується й запровадженого в Кодексі цивільного захисту України (знову ж таки без визначення) поняття "фізична шкода" [2]. Можна стверджувати, що Кодекс цивільного захисту України введе дискусії щодо співвідношення понять "матеріальна шкода", "майнова шкода", "збитки", "немайнова шкода" на новий рівень. Так, згідно з ч. 2 ст. 84 Кодексу цивільного захисту України, заходи соціального захисту та відшкодування матеріальних збитків постраждалим унаслідок надзвичайної ситуації включають: 1) надання (виплату) матеріальної допомоги (компенсації); 2) забезпечення житлом; 3) надання медичної і психологічної допомоги; 4) надання гуманітарної допомоги; 5) надання інших видів допомоги. Зауважимо, що постраждалим згідно з легальним визначенням, наданим у ч. 1 ст. 84 Кодексу цивільного захисту України, є особа: як фізична, так і юридична [2]. Однак за своїм змістом наступні статті гл. 17 Кодексу цивільного захисту України стосуються лише фізичних осіб; відсилочної норми про порядок виплати допомоги чи компенсації юридичним особам кодекс також не містить [2]. У ст. 86 Кодексу цивільного захисту України міститься доволі детальний порядок забезпечення постраждалих житлом, чого не можна сказати про порядок проведення відновлювальних робіт – комплексу робіт, пов'язаних з відновленням будівель, споруд, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які були зруйновані або пошкоджені внаслідок надзвичайної ситуації, та відповідних територій

(п. 5 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України) [2]. Усі гарантії приватним юридичним особам уміщуються в загальне твердження про те, що відновлювальні роботи проводяться за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів, суб'єктів господарювання, інших джерел (ч. 3 ст. 82 Кодексу цивільного захисту України) [2]. Відсутність єдиного порядку проведення відновлювальних робіт, з одного боку, може сильно ускладнити роботу державних органів у разі надзвичайної ситуації відповідного рівня, оскільки необхідно буде в стислі строки розробити та затвердити підзаконний нормативно-правовий акт про порядок використання коштів на ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації, забезпечивши прозорий та ефективний механізм використання бюджетних коштів, і забезпечити фактичне проведення відновлювальних робіт. Як відомо, цього ще жодного разу зробити не вдавалося: поспіхом прийняті постанови Уряду містили безліч прогалин і помилок, а про неефективність використання бюджетних коштів свідчать не лише матеріали перевірок державної контрольно-ревізійної служби, але й досі недобудовані мости й захисні споруди цивільного захисту, зруйновані паводками 2008–2009 рр. З іншого боку, якщо в державному бюджеті цілком прогнозовано не буде грошей на проведення відновлювальних робіт, відсутність єдиного нормативного порядку дає змогу зекономити державні кошти, так би мовити: нема документа, нема обов'язків. Відшкодування матеріальних збитків здійснюється відповідно до ст. 85 Кодексу цивільного захисту України в порядку, визначеному законом, а яким саме – залишається лише здогадуватися [2]. Вітчизняне й міжнародне законодавство містить правила лише щодо відшкодування збитків, завданої джерелом підвищеної небезпеки, а також ядерної шкоди, а в решті питань діє загальний цивільноправовий принцип винної відповідальності за заподіння шкоди. Тож залишаються лише проаналізовані вище положення самого Кодексу цивільного захисту України. Водночас, відповідно до п. 6. ч. 1. ст. 21 Кодексу цивільного захисту України, громадяни України мають право на соціальний захист і відшкодування відповідно до *законодавства* (курсив наш – А.М.) збитків, заподіяної їхньому життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації їх (курсив наш – А.М.: займенник "їх" у тексті норми пропущено, однак його необхідність очевидна) наслідків. Тобто відшкодування збитків юридичним особам здійснюється лише відповідно до закону, а фізичним – відповідно до законодавства, тобто враховуючи й підзаконні нормативно-правові акти. Підсумовуючи викладене зазначимо, що, з

нашої точки зору, юридичним особам приватного права в разі стихійного лиха чи іншої надзвичайної ситуації покладатися доведеться лише на себе, бо хоча права в них є, але механізмів їх реалізації нема. Проблема може стати ще більш гострою, адже збитки юридичних осіб впливають не на якусь абстрактну компанію, а на цілком конкретних людей, які там працюють, забезпечуючи себе й свої сім'ї та поповнюючи податками місцевий бюджет.

Вади юридичної техніки авторів Кодексу цивільного захисту України спричинили до того, що норми про відшкодування збитків містяться в різних главах кодексу. На окрему увагу заслуговують ч. 7 та 8 ст. 79 Кодексу цивільного захисту України: матеріальні збитки, завдані внаслідок пошкодження майна під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, органами управління й силами цивільного захисту не відшкодовуються; відшкодування збитків, заподіяних під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, здійснюється відповідно до гл. 17 цього Кодексу [2]. Попри плутанину через нововведені терміни видається, що законодавець мав на увазі таке: матеріальні збитки, завдані під час проведення перелічених робіт, у тому числі завдані рятувальниками, відшкодовується, але не за рахунок коштів органів управління та сил цивільного захисту, а за рахунок інших бюджетних коштів. Аналогічна ситуація й зі збитками, завданими під час гасіння пожежі (ч. 8 ст. 80 Кодексу цивільного захисту України) [2].

Окремо слід зупинитися на фінансових джерелах забезпечення запроваджених Кодексом цивільного захисту України гарантій населенню на випадок надзвичайних ситуацій, особливо – забезпечення житлом за рахунок держави. Оминаючи такі делікатні проблеми, які неминуче постануть на практиці, як-то невідповідність попереднього (зруйнованого, пошкодженого) житла санітарним нормам, у тому числі щодо його площі, зупинимось на етичному аспекті такого відшкодування за рахунок коштів державного бюджету взагалі. Ні для кого не секрет, якою складною є економічна ситуація в Україні. Чому за таких умов дефіцитні кошти бюджету повинні витрачатися на забезпечення тих, кому, так би мовити, не пощастило потрапити у паводок? Чим постраждали від стихійного лиха кращі за тисячі безхатченків, про існування яких держава й не згадує? І чому законом не передбачено ані мінімального, ані, що важливіше, максимального рівня компенсацій постраждалим? Чому ті, хто застрахував своє майно, мають менше прав на отримання коштів від держави, аніж ті, хто цього не зробив? Вихо-

дять, що держава сама стимулює безгосподарність і гальмує розвиток страхування майна від надзвичайних ситуацій, добровільно перекладаючи фінансовий тягар на свої плечі, а точніше – на плечі платників податків. І кому така ситуація вигідна: людям, що проживають на територіях з відносно високим ризиком виникнення надзвичайної ситуації природного походження й у разі біди опиняться без даху над головою, чи тим учасникам бюджетного процесу, які розподілятимуть дефіцитні бюджетні кошти серед постраждалих, вирішуючи, кому треба допомогти в першу чергу, і проводитимуть державні закупівлі відновлювальних робіт, після яких так і стоятимуть роками недобудовані мости й школи?

Зрозуміло, що держава не має права кинути на призволяще своїх громадян, що постраждали від надзвичайної ситуації. Інакше, кому потрібна така держава? Але чому безпеку майбутнього окремо взятої особи повинна гарантувати держава, громада й сусіди, які платять податки, а не сама ця особа? Хто першим повинен подбати про добробут людини, окрім неї самої? Ця проблема для світу не нова й існують різні способи її вирішення. Наприклад, Європейський союз фінансує Програму з попередження, готовності й реагування на антропогенні й стихійні лиха в країнах Східного партнерства, зокрема в Україні, що акцентує увагу на недопущенні лиха й включає такі важливі напрями, як підвищення інформованості населення про безпечну поведінку у відповідних ситуаціях, оцінка ризиків і прогнозування надзвичайних ситуацій, попередження надзвичайних екологічних ситуацій [6]. Усвідомлюючи свою відповідальність за добробут громадян, ряд держав світу вживають заходів або для запобігання стихійним лихам, або для зменшення фінансових втрат від них. При цьому акцент робиться на страхуванні й самодопомозі, а не на додатковому навантаженні на державний бюджет. Так, наприклад, п'ять Тихоокеанських островів – Маршалові Острови, Самоа, Соломонові Острови, Тонга й Вануату за підтримки Японії, Світового банку й Секретаріату Тихоокеанської спільноти взяли участь у Пілотному проєкті страхування ризику від катастроф у Тихому океані (Pacific Catastrophe Risk Insurance Pilot) [7]. Проєкт має на меті з'ясувати, чи допоможе передача ризиків на базі страхового плану впоратися з негайними фінансовими наслідками стихійного лиха [7]. Водночас лідирує в світі саме добровільне індивідуальне страхування майна його власниками. На фоні зростання фіскального навантаження на населення (пригадаймо останні новели податкового законодавства: податок на нерухоме майно, підвищення акцизного збору на

транспортні засоби, запровадження утилізаційного збору, а надодачу підвищення пенсійного віку, скорочення соціальних виплат та постійне зростання вартості комунальних послуг) добровільне страхування майна від надзвичайних ситуацій приречене на провал. Тут буде корисний досвід сусідів.

Проблему пошуку джерел покриття фінансових втрат від стихійних лих вже не перший рік намагаються вирішити в Росії, все більше схилиючись до запровадження обов'язкового страхування від стихійного лиха [4]. Свого часу цей інструмент не був прийнятий, оскільки урядовці дійшли висновку, що примушування особи до захисту належного їй майна в такий спосіб суперечить засадам цивільного законодавства [4]. Однак постійне зростання витрат резервного фонду бюджету, лєвова частка яких іде на забезпечення постраждалих житлом, змушує переглянути застарілі підходи [4]. У той же час індивідуальне страхування майна від надзвичайних ситуацій розвивається дуже повільно й це зрозуміло: страхують або всі, або ніхто [4].

Ідея запровадження в Україні загальнообов'язкового страхування майна на випадок надзвичайної ситуації матиме той самий контраргумент, що й у Росії. Однак, що заважає Україні утворити резервні фонди на випадок надзвичайних ситуацій саме за рахунок податку на нерухоме майно, який так обурив усіх українців? Або ж простимулювати добровільне страхування майна на випадок надзвичайної ситуації через механізм податкових вирахувань або шляхом запровадження схеми добровільного страхування, що поширюється через комунальні платежі, багаторічний успішний досвід функціонування якої має місце в Москві [4]. Зауважимо, що практика показала, що наша держава за бажання може знайти ефективні механізми стимулювання страхування. Мова йде, зокрема, про запроваджене свого часу скасування позапланових перевірок пожежної безпеки на тих об'єктах, власники яких застрахували свою майнову відповідальність на випадок пожежі. І хоча мотиви таких суб'єктів господарювання були далекі від відповідального ведення бізнесу, мета була досягнута.

IV. Висновки

Наразі залишається лише чекати, аби перевірити, чи працюватимуть положення Кодексу цивільного захисту України на практиці, адже, як повсякчас трапляється в Україні, законодавство й практика – різні речі, а різниця ця впливає з нескінченного й нездоланного бюджетного дефіциту. Окрім того, дублювання функцій суб'єктів забезпечення цивільного захисту може призвести до типових наслідків: коли одні й ті самі обов'язки покладаються на всіх, а в

підсумку не виконуються ніким. Як-то кажуть: у семи няньок дитя без ока.

Подальші дослідження в цьому напрямі матимуть на меті розроблення чітких меж відповідальності держави за руйнівну силу стихії, а також пошук ефективних фінансових механізмів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, як силами держави – для своїх громадян, так і силами самих громадян – для своєї країни.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс цивільного захисту України: закон від 02.10.2012 р. № 5403-VI // Офіційний вісник України від 30.11.2012. – № 89. – Ст. 3589.
3. Матвійчук А.О. Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище: проблеми понятійного апарату / А.О. Матвійчук // Юридична наука. – 2012. – № 12. – С. 21–28.
4. Самофалова О. Наводнення за свій счет / О. Самофалова // Деловая газета Взгляд. – 2012. – 27 июля.
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV // Голос України. – 2003. – 12 бер.
6. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.euroeastcp.eu.
7. Helping Small Island States Cope with the Aftermath of Natural Disasters, [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://treasury.worldbank.org/web/documents/PacificIslands_PCRFPilot.pdf.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013.

Матвейчук А.А. Ответственность государства за разрушающие силы природы в контексте обеспечения личного неимущественного права физического лица на благоприятную окружающую природную среду

В статье исследован вопрос об ответственности государства за действие стихийных сил природы. Рассмотрены конституционный, гражданский, административный и этический аспекты поставленного вопроса. Детально проанализированы нормы Кодекса гражданской защиты Украины о возмещении ущерба от чрезвычайных ситуаций. Критически рассмотрены финансовые механизмы обеспечения выплат пострадавшим.

Ключевые слова: благоприятная окружающая природная среда; чрезвычайные ситуации; возмещение ущерба; ответственность государства.

Matviichuk A. Liability of a State for Destructive Natural Forces for the Purpose of Ensuring Personal Non-property Right to a Favorable Natural Environment

In this article the matter of state's liability for natural disasters is researched. The author states that Ukraine is more or less safe in terms of natural disasters. For this reason favorable natural environment is always associated with clean water, fresh air, rich woods and safety from technical catastrophes. But the things are changing. Despite the absence of legal definition of the term favorable natural environment it is obvious that natural environment will be neither favorable, nor even safe without safety and stability in terms of natural processes. So stability of natural circumstances or proper level of defense of people thanks to in time information and adequate emergency response is one of the attributes of a favorable natural environment. Coming to such conclusion the author tries to find the answer to the question: were the edge between acceptable level of legal guaranties of a personal non-property right to a favorable natural environment and adequate state obligations is? Who what and to whom will owe if Ukraine again is covered by runoff waters?

The civil, constitutional, administrative and ethical aspects of the matter are considered. It is stated, that from the civil point of view no one owes nothing, as according to ancient civil principles no one answers for nature and force major. But from constitutional positions the situation is quite different, as long as The Constitution of Ukraine contains some personal rights and guaranties that may be used to make state pay for natural forces. For another thing according to The Constitution of Ukraine lands, air, waters and all other natural resources is the property of Ukrainian people and on behalf of it the state acts. And if we remind ancient legal principle according to which the owner must take care of its property and cover damages, caused by it, some very interesting conclusions may be made.

Administrative procedures and additional guaranties for those who suffered from natural disasters and other emergency situation are stated in a new code law - The Civil Defense Code of Ukraine, norms of which are analyzed in this article.

The author points on new legal terms, brought by The Civil Defense Code of Ukraine that will completely puzzle Ukrainian legislation on the matter of damages.

It is grounded that private legal persons in case of emergency may rely only on themselves. The Civil Defense Code of Ukraine has no sharp state obligations to private legal entities and it states any general procedure for remedial works in case of emergency, passing this matter to the government. And it is well known that never before Ukrainian government managed to issue a resolution with effective and clear procedures concerning financial matters in a short time. Pros and cons of such

situation are analyzed. Rough defects of legal mechanism of covering the damages to natural persons are analyzed

Financial mechanisms of ensuring compensation payments are critically considered. It is stated that additional guarantees in case of emergency demand more and, that is important, permanent financial source. Though according to the Civil Defense Code of Ukraine all spending is to be made from the same source – the reserve fond of a state budget. This led the government, which was the author of a project of the named legal act, to the absolutely wrong conclusion, that new code did not demand new budget expenses. Remembering that modest local budgets may not contain reserve budgets at all, and permanent deficit of a state budget of Ukraine it is left only to pray for no natural surprises. It is also noticed that the authors of the Civil Defense Code of Ukraine discourage emergency insurance, though there is some very inspiring examples of insurance stimulating by a state. Some propositions on the matter of a stable financial source for mentioned spending are made.

Ethical aspect of covering damages to someone who does not pay taxes, does not take proper carry of his property (e.g. does not insure it) and is no better than thousands of squatters, forgotten by the state, is discussed.

Key words: favorable natural environment; emergency situations; compensation of damages; liability of a state.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 35.072.2

Р.В. Алієв

кандидат юридичних наук, доцент

Енергодарський інститут державного та муніципального управління імені Р.Г. Хеноха "КПУ"

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ДОПОМОГУ В ТРУДОВОМУ Й ПОБУТОВОМУ ВЛАШТУВАННІ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ПІСЛЯ ЇХ ЗВІЛЬНЕННЯ

У статті проаналізовано проблеми формування ефективної системи соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та визначено основні напрями надання допомоги таким особам, що сприятиме якнайшвидшому їх пристосуванню до умов соціального середовища та зниженню рівня рецидиву злочинів.

Ключові слова: установа виконання покарань, трудова діяльність, право на працю й побутове влаштування, соціальна адаптація осіб, які відбували покарання, соціальне середовище.

I. Вступ

Відповідно до Конституції України, утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Його виконання реалізується державою як через систему органів, так і через систему інституцій, які держава в законодавчому порядку наділяє відповідними повноваженнями.

Безперечно, право на працю зумовлене свободою трудової діяльності людини, вільним вибором нею місця й характеру праці (трудова спеціалізація). Людина може займатися будь-яким видом трудової діяльності, а може й не брати в ній участі, оскільки Конституція забороняє використання примусової праці. Природно, що за таких умов людина має право залишити роботу в тій чи іншій організації, перейти до іншої організації, займатися індивідуальною трудовою діяльністю, підприємництвом, будь-якою діяльністю, що не заборонена законом [1].

II. Постановка завдання

Мета статті – визначення й аналіз особливостей і процесу реалізації особами, звільненими з місць обмеження або позбавлення волі, права на працю й побутове влаштування після відбуття покарання.

III. Результати

Під правовим статусом засудженого традиційно розуміється сукупність суб'єктивних обов'язків, які покладаються на нього, і прав, якими він володіє впродовж відбування покарання. Слід зазначити, що правовий статус засудженого базується на загальному правовому статусі громадянина України.

Питання правового статусу засуджених висвітлювалися в працях багатьох вітчизня-

них дослідників, як В. Дрьомін, А. Зелінський, С. Стефанов, В. Трубніков, С. Фаренюк, В. Філонов, Ю. Чеботарьова, І. Шмаров. Закріплення правового положення засуджених означає встановлення меж і форм діяльності адміністрації органів і установ виконання покарань щодо забезпечення гарантій законності в їх діяльності при виконанні судових рішень [2]. Саме тому недостатня теоретична розробка правового статусу засуджених призводить на практиці до того, що реалізація їх прав ставиться в залежність від розсуду адміністрації установи виконання покарань [3].

Відповідно до ст. 156 Кримінально-виконавчого кодексу України, не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання адміністрація установи виконання покарань через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів щодо трудового й побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання [4]. В установах виконання покарань організуються курси підготовки засуджених до звільнення. Відповідно до чинного законодавства, інваліди першої та другої груп, а також чоловіки віком від шістдесяти років і жінки – від п'ятдесяти п'яти років у разі потреби та за їхньою згодою направляються у будинки інвалідів і престарілих. Неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, за необхідності направляються службами у справах неповнолітніх до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування [5].

З метою сприяння особам, які звільнені від відбування покарання, у відновленні в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення їх до самостійного

загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, "Порядком взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації" (далі Порядок) передбачено досить чіткий порядок взаємодії органів і установ, покликаних сприяти вирішенню вказаних питань, а також порядок інформування про звільнених засуджених [6].

Відповідно до вищезазначеного Порядку, адміністрація установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання проводить бесіду із засудженим для визначення його намірів щодо місця проживання й працевлаштування після звільнення й надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань. За підсумками бесіди від засудженого приймається заява відповідного змісту, яка після звільнення долучається до його особової справи.

Для перевірки можливості проживання засудженого до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк після звільнення за обраним ним місцем проживання за три місяці до закінчення строку покарання надсилається повідомлення-запит до відповідного районного (міського) відділу (управління) внутрішніх справ. Повідомлення-запит надсилається, як правило, до територіального органу внутрішніх справ тієї місцевості, де засуджений проживав до взяття під варту (засудження) й де в нього збереглися родинні зв'язки.

У разі, якщо виникли об'єктивні обставини, які не дають змогу засудженому виїхати до населеного пункту або місцевості, де він проживав до взяття під варту (засудження), надсилається повідомлення-запит до територіального органу внутрішніх справ тієї місцевості, яку обрав засуджений для проживання після звільнення. При цьому в повідомленні зазначаються підстави обрання ним цього місця проживання.

У разі отримання від територіального органу внутрішніх справ інформації про відсутність можливості проживання засудженого за обраним ним місцем адміністрація повідомляє його про це й за погодженням з ним вживає заходів щодо направлення до іншого місця проживання.

Порядком встановлено, що за 20 днів до звільнення засудженого надсилається повідомлення про звільнення до відповідного територіального органу внутрішніх справ, а стосовно осіб, які звільняються від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, – копія повідом-

лення до відповідного підрозділу кримінально-виконавчої інспекції. Стосовно засуджених, які на день звільнення не досягли вісімнадцятирічного віку, за 30 днів до звільнення додатково направляє повідомлення до відповідної служби в справах неповнолітніх органу місцевої виконавчої влади. Стосовно працездатних засуджених працездатного віку за 20 днів до звільнення надсилає повідомлення до міського (районного) центру зайнятості державної служби зайнятості тієї місцевості, яку вони обрали для проживання, для надання допомоги в їх працевлаштуванні відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. [7].

У разі звільнення засуджених від покарання достроково за встановленими законодавством підставами повідомлення надсилаються до відповідних державних органів не пізніше ніж через три дні після звільнення. Стосовно осіб, звільнених від відбування покарання умовно-достроково, також надсилається повідомлення до відповідної спостережної комісії. Стосовно осіб, звільнених від покарання на підставі акта про помилування, а також звільнених осіб, яким у період відбування покарання скорочено строк покарання на підставі акта про помилування, у повідомленнях обов'язково вказують номер та дату Указу Президента України, а також те, в якому вигляді здійснено помилування.

Перед звільненням засудженого з ним проводиться бесіда, під час якої додатково роз'яснюються положення Законів України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. [7] та "Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17.03.2011 р. № 3160-УІ [8] щодо порядку отримання допомоги в трудовому й побутовому влаштуванні, а також порядку реєстрації за обраним ним місцем проживання та вручається йому під розпис відповідна пам'ятка (копія пам'ятки долучається до особової справи засудженого).

У разі надходження від територіального органу внутрішніх справ повідомлення про неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання додатково направляється повідомлення до територіального органу внутрішніх справ, де ймовірна його поява, виходячи з анкетних даних засудженого.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.10.08 р. № 1385-р. було схвалено Концепцію соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк (далі – Концепція) [9] та розроблено План заходів щодо реалізації Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 року, який затверджений розпорядженням Кабінету Міні-

стрів України від 05.11.08 р. № 1402-р. [10]. Відповідно до них, Міністерству праці разом з іншими центральними органами виконавчої влади необхідно розробити й подати в шестимісячний термін Кабінету Міністрів України проект плану заходів, спрямованих на реалізацію Концепції, схваленої цим Розпорядженням, на період до 2015 р. Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, спрямована на вирішення проблеми забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, визначених Конституцією України.

Протягом останніх років Україна діє в напрямі вдосконалення законодавства, зокрема щодо приведення його у відповідність із законодавством Європейського Союзу, що передбачає наближення українського суспільства до європейських стандартів життя. Трансформації в суспільстві, що відбуваються за останнє десятиріччя, спричинили підвищення рівня його криміналізації. Окремі особи, перебуваючи в скрутному, на їх думку, безвихідному становищі, вдаються до незаконних дій, виправдовуючи їх цим становищем та неможливістю гідно існувати в умовах, які створила для них держава.

На сьогодні не всі звільнені особи з місць позбавлення волі мають змогу проживати у власних житлових приміщеннях, влаштуватися на роботу. Близько третини з них мають проблеми психологічного характеру, майже половина – проблеми зі здоров'ям, унаслідок чого збільшується кількість бездомних, підвищується рівень безробіття, поширюються суспільно небезпечні хвороби тощо. Відсутність комплексної допомоги звільненим особам уповільнює їх реінтеграцію в суспільство та відновлення їх соціального статусу повноцінного члена суспільства, трудового колективу, родини, що призводить до втрат людського ресурсу на ринку праці, оскільки переважна їх частина – це працездатні громадяни.

Щороку з установ виконання покарань звільняється близько 50 тис. осіб. Зокрема, протягом 2007 р. було звільнено 48,8 тис. з них близько однієї тисячі втратили соціальні зв'язки, майже три тисячі не мали робітничої спеціальності, приблизно три тисячі не забезпечені житлом. Для вирішення проблем звільнених осіб у 2003 р. прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України [5] та Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17.03.2011 р. № 3160-VI [8], у яких передбачено здійснення соціального патронажу стосовно таких осіб, та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання підготовки до звільнення засуджених осіб, діяльності центрів соціальної адаптації та спо-

стережних комісій. Однак робота з організації їх виконання не мала системного характеру й не дає потрібних результатів.

Повертаючись до Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, треба сказати, що її метою є формування ефективної системи соціальної адаптації звільнених осіб і визначення основних напрямів надання допомоги таким особам, що сприятиме якнайшвидшому їх пристосуванню до умов соціального середовища й зниженню рівня рецидиву злочинів.

Основні завдання Концепції такі:

- розроблення механізму співпраці центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у наданні допомоги звільненим особам;
- забезпечення функціонування мережі центрів соціальної адаптації звільнених осіб і створення спеціальних гуртожитків;
- забезпечення належного рівня проведення виховної роботи із засудженими, запобігання вчиненню ними нових злочинів;
- розвиток партнерських відносин з недержавними й міжнародними організаціями, які проводять роботу зі звільненими особами, поширення їх досвіду, а також запровадження заохочення діяльності в Україні зазначених організацій;
- поліпшення якості надання соціальних послуг звільненим особам;
- удосконалення законодавства з питань соціальної адаптації звільнених осіб.

Шляхами подолання проблеми щодо реалізації прав осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі, на працю й побутове влаштування після відбуття покарання, на наш погляд, можуть бути:

1) ресоціалізація засуджених в установах відбування покарань та їх підготовки до звільнення, а саме: проведення серед осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо їх прав і гарантій, можливостей життя після звільнення з місць позбавлення волі; організація професійно-технічного навчання осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, з урахуванням потреб ринку праці; забезпечення засуджених робочими місцями; своєчасне виявлення й лікування захворювань; недопущення втрати документів, що посвідчують особу й підтверджують громадянство, під час проведення досудового слідства та своєчасна їх видача перед звільненням з місць позбавлення волі; життєві заходи щодо запобігання відчуженню житла осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, без

їх згоди; розширення впливу на засудженого його сім'ї, утворення при установах виконання покарань комітетів родичів; забезпечення спеціалізованої (післявузівської) підготовки персоналу установ виконання покарань;

2) соціальний супровід і соціальний патронаж звільнених осіб, а саме: вдосконалення системи соціальної адаптації звільнених осіб; сприяння у працевлаштуванні звільнених осіб; сприяння недержавним організаціям у провадженні діяльності, пов'язаної з вирішенням проблем звільнених осіб, а також вивченні їх досвіду й подальшому його застосуванні; підвищення рівня медичного обслуговування звільнених осіб (хворих на туберкульоз, ВІЛ/СНІД тощо), зокрема за направленням установ і закладів соціального захисту для звільнених осіб і бездомних громадян; розроблення інформаційно-просвітницьких програм з питань профілактики туберкульозу, ВІЛ/СНІДу серед звільнених осіб і недопущення дискримінації ВІЛ-інфікованих, у тому числі в сфері праці; здійснення заходів щодо поліпшення роботи спостережних комісій; залучення волонтерів до роботи зі звільненими особами;

3) оптимізація мережі центрів соціальної адаптації й спеціальних гуртожитків і забезпечення їх функціонування з урахуванням фінансових можливостей і регіональних потреб;

4) поліпшення якості надання соціальних послуг звільненим особам, а саме: визначення основних форм і методів соціальної роботи зі звільненими особами; впровадження інноваційних методик під час проведення роботи зі звільненими особами; введення в навчальні плани вищих навчальних закладів, що готують соціальних педагогів, соціальних працівників і фахівців із соціальної роботи, спеціального курсу з питань соціальної адаптації звільнених осіб та надання їм соціальних послуг; вивчення проблемних питань звільнених осіб;

5) удосконалення законодавства, а саме: вивчення законодавства інших держав із зазначеного питання; внесення змін до законодавства, зокрема в частині вдосконалення системи соціальної адаптації звільнених осіб;

6) запобігання злочинності, а саме: організації соціальної роботи серед осіб з наркотичною й алкогольною залежністю, а також осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах і можуть бути схильні до такої залежності (безпритульні діти, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, жінки, які постраждали від насильства в сім'ї, безробітні та інші); розвитку мережі закладів, які надають соціально-медичні, психологічні й юридичні послуги з метою змен-

шення ризику інфікування ВІЛ/СНІДом та добровільного тестування на ВІЛ/СНІД.

IV. Висновки

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити такі висновки: реалізація Концепції неодмінно має здійснюватись шляхом, поперше, розроблення плану заходів щодо соціальної адаптації звільнених осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на період до 2015 р. та забезпечення його виконання; по-друге, вивчення досвіду конституційного регулювання суспільних відносин у країнах Європейського Союзу щодо реалізації права на допомогу в трудовому й побутовому влаштуванні після звільнення осіб, засуджених до позбавлення волі.

Список використаної літератури

1. Конституція України. – Х. : Веста ; Ранок, 2006. – 64 с.
2. Стефанов С.О. Деякі аспекти правового положення засуджених в Україні / С.О. Стефанов // Погляди на перспективу гуманітарного розвитку: крізь призму української точки зору: збірка творів з прав людини в Україні. – Одеса : Юридична література, 1999. – С. 49.
3. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) / [О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 91.
4. Кримінально-виконавче право України : підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. / [за ред. проф. А.Х. Степанюка]. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; [за заг. ред. А.Х. Степанюка]. – Х. : Одиссей, 2005. – 560 с.
6. Спільний Наказ ДДУ ПВП, МВС України та Міністерства праці та соціальної політики України "Про Порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації" від 12.12.2003 р. № 250/1562/342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Закон України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170.
8. Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17.03.2011 р. № 3160-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

9. Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.10.2008 р. № 1385-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: \ www.rada.gov.ua..

10. Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 р.: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 1402- р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013.

Алиев Р.В. Реализация права на помощь в трудовом и бытовом обеспечении лиц, осужденных к лишению свободы, после их освобождения

В статье проанализированы проблемы формирования эффективной системы социальной адаптации лиц, освободившихся из мест лишения свободы, определены основные направления предоставления помощи таким лицам, что будет способствовать скорейшей адаптации их к условиям социальной среды и снижению уровня рецидивной преступности.

Ключевые слова: учреждения исполнения наказания, трудовая деятельность, право на труд и бытовое обеспечение, социальная адаптация лиц, которые отбывали наказание, социальная среда.

Aliyev R. Realization of the right to assistance in the employment and living arrangements of persons sentenced to imprisonment, after their release

The article analyzes the problem of forming effective social adaptation of persons released from prison and identified key areas to assist such persons to facilitate their speedy adaptation to the conditions of the social environment and reduce recidivism.

According to the Constitution of Ukraine, to affirm and ensure human rights and freedoms is the main duty of the state. Its implementation is being realized by the state through the system of bodies, and through a system of institutions, which the state in the law empowers the relevant powers.

Undoubtedly, the right to work due to the freedom of employment rights, the free choice of the place and nature of work (job specialization). A person can engage in any kind of work, but may not take part in it, because the Constitution prohibits the use of forced labour. Naturally, under such circumstances, the person has the right to leave the work in that organization moving to another organization, engaged in individual labor activity, enterprise, any other activity not prohibited by law.

With the purpose of assisting persons who have been exempted from serving the punishment, in restoring the social status of a full member of society and their return to a self-conventional socio-normative life in society "Procedure of interaction between the authorities and penal institutions, territorial bodies of internal Affairs and centers of employment of the population on the granting of persons who have been exempted from serving the punishment, assistance in employment and living arrangements of social adaptation" (hereinafter the Order) provides a clear procedure for interaction of the bodies and institutions, which are designed to facilitate decision these issues, as well as the procedure for informing about the discharged prisoners.

According to the above Order, the administration of institution of execution of punishments not later than three months before the end of their sentence has a conversation with the convicted person for definition of his intentions concerning residence and employment after release and the provision of necessary assistance in solving these issues. As a result of negotiations from a convict is accepted application of the respective content that after the dismissal attached to his personal case.

Key words: penal institutions, employment, the right to work and residential accommodation, the social adaptation of persons serving sentences, social environment.

УДК 343.2

Ю.А. Дорохінакандидат юридичних наук
ВНЗ "Національна академія управління"**ДО УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ**

У статті уточнено деякі загальнотеоретичні уявлення щодо вчення про об'єктивну сторону злочину проти власності в напрямі подальшого розвитку його понятійного апарату. Зауважено щодо органічного зв'язку об'єктивної сторони злочину з іншими елементами складу злочину, запропоновано авторське визначення поняття об'єктивної сторони злочину проти власності.

Ключові слова: злочин проти власності, зовнішня сторона злочину, об'єктивна сторона складу злочину.

I. Вступ

Обов'язковою складовою аналізу складу злочину є його об'єктивна сторона. У теорії кримінального права її визначають зазвичай як зовнішню сторону загального небезпечного посягання, що протікає в певних умовах, місці й часі та завдає шкоду суспільним відносинам [1, с. 6].

Діалектичне розуміння внутрішнього й зовнішнього було сформульовано Гегелем у праці "Наука логіки", де він визначав внутрішнє й зовнішнє у зв'язку з категоріями явища й сутності. У своїй праці Гегель протиставляв поглядам, які висвітлювали сутність як щось виключно внутрішнє, ідею взаємопереходів внутрішнього й зовнішнього їх взаємопроникнення [2]. Поділ на внутрішнє й зовнішнє так само можемо знайти у працях Дж. Локка [3, с. 128].

Прийнятий у кримінальному праві поділ ознак злочину на внутрішні й зовнішні продиктований, у першу чергу, практичними, утилітарними міркуваннями, а не моментом виявлення "сутності-несутності" діяння [1, с. 6]. Хоча питання про сутність досліджуваного явища в будь-якій науці (і кримінальне право не є виключенням) ніколи не знімається. Виокремлення зовнішнього й внутрішнього пов'язано, головним чином, із необхідністю впорядковувати процес кваліфікації злочину в найбільш логічну послідовність дій. Злочин, насамперед, висвітлюється із зовнішнього боку, особливо з точки зору спричинених ним наслідків. Останні й слугують, як правило, безперечним доказом його вчинення. Звідси й виникає необхідність у з'ясуванні на первинному етапі аналізу складу злочину саме його зовнішніх, об'єктивних ознак.

Проведене дослідження ґрунтується на працях Х.Х. Абсатарова, Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, В.І. Антипова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, Ф.Д. Гребенкіна,

В.М. Кудрявцева, П.М. Левіна, О.П. Литвина, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Г.В. Тимейка та ін. Однак у сучасних умовах важливість вивчення об'єктивної сторони складу злочину з теоретичної точки зору пояснюється, зокрема, тим, що за останні роки в цій області накопичилося багато нових питань, змінилися деякі традиційні погляди, необхідні для подальшого розвитку науки й удосконалення практики.

II. Постановка завдання

Мета статті – критично проаналізувати здобутки попередніх науковців і на цій основі продовжити розробку понятійного апарату вчення про об'єктивну сторону злочину проти власності.

III. Результати

Об'єктивна сторона має вирішальне значення для кваліфікації злочинів проти власності. Досліджуючи розвиток поняття об'єктивної сторони злочинів проти власності, в першу чергу необхідно виокремити поняття об'єктивної сторони складу злочину в теорії кримінального права. Це пояснюється такими обставинами: по-перше, не може бути визнано злочином те, що не має зовнішнього вираження, отже, склад будь-якого злочину включає зовнішні ознаки діяння; по-друге, зовнішні ознаки залишають, як правило, сліди в матеріальному світі, внаслідок чого стає можливою відносно точне відновлення "картини злочину" й доказування факту його вчинення; по-третє, зовнішні ознаки є найбільш надійним критерієм вираження внутрішніх ознак (суб'єктивної сторони) через органічну єдність перших і других й об'єктивної неможливості безпосереднього сприйняття психічних явищ, тобто за допомогою об'єктивних ознак виявляються суб'єктивні; по-четверте, у зовнішніх ознаках злочину зосереджено те, що відноситься до шкідливості й небезпеки злочину (збиток, шкода тощо), без чого вчинення злочину неможливо.

Цілком очевидно, що під час встановлення факту злочину проти власності його об'єктивна (зовнішня) сторона має визначатися відносно до свідомості конкретного суб'єкта злочину, й тільки до нього, а не до свідомості взагалі, що характерно для філософського аналізу. Під час аналізу й оцінки протиправного діяння, з ознаками злочину слід співвідносити відповідну поведінку конкретної особи – суб'єкта злочину. Тому межа, що визначає об'єктивне, пролягає на зовнішніх контурах свідомості саме цієї особи, а не когось іншого. Це означає, що в ланцюжок об'єктивних ознак злочину може бути вплетено й те, що в загальному сенсі до об'єктивного не відноситься, а саме свідомість інших людей, які з тих чи інших причин (за кримінальним законом) не притягаються до відповідальності, або хоча й притягаються, але за інший злочин, об'єктивна сторона якого буде встановлюватися вже відносно до їхньої свідомості.

Проведене нами дослідження дає змогу стверджувати, що відмінності між існуючими дефініціями об'єктивної сторони злочину полягають, перш за все, певною мірою в конкретизації авторами її змісту, а також у кількості відображених ознак. З цього приводу в науковій літературі немає єдиної точки зору. На нашу думку, доцільно виділити декілька груп науковців – дослідників зазначеної проблематики.

Перша група науковців під об'єктивною стороною складу злочину розуміє характеристику кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння (А.В. Наумов, В.В. Петров).

Друга – стверджує, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом (законом) об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який відбувається в об'єктивному світі та виявляється в заподіянні шкоди зазначеному об'єкту або створенні загрози завдання йому шкоди (М.І. Ветров, Ю.І. Ляпунов).

Третя група – характеризує об'єктивну сторону злочину як таку, що складається із суспільно небезпечного діяння, що заподіяло або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, а також з умов і обставин нанесення цієї шкоди (П.І. Гришаєв).

Четверта – пояснює об'єктивну сторону складу злочину як сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням (М.І. Бажанов).

П'ята – наголошує, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на той чи інший об'єкт, що знаходиться під охороною кримі-

нального закону (тобто, це передбачені кримінальним законом ознаки, що характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння) (Ф.Г. Бурчак, Є.Ф. Фесенко).

Шоста – до об'єктивної сторони складу злочину відносить сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечної дії, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамов).

І, насамкінець, сьома група – пояснює об'єктивну сторону злочину як процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на інтереси, які охороняються законом, що висвітлюється з його зовнішньої сторони – як послідовний розвиток тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта й закінчуються настанням злочинного результату (В.М. Кудрявцев, М.П. Журавльов, С.І. Нікулін).

Аналізуючи зазначені погляди, зауважимо, що в сучасній літературі одним з найбільш ґрунтовних є визначення, запропоноване Л.Д. Гаухманом, на його думку, "... об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціально значимих, таких, що виражають суспільну небезпечність і її ступінь, суттєвих, типових для цього виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом і – при бланкетності диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу – в інших законах та (або) інших нормативних правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем (виконавцями)" [4, с. 90]. Однак окремі науковці критично зауважують, що в ньому досить абстрактними виглядають визначення об'єктивної сторони як характеристики кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння [5, с. 131], та сукупності юридично значущих ознак, що характеризують зовнішню сторону злочинного діяння [6, с. 145]. В інших формулюваннях змістовна характеристика об'єктивної сторони поєднується з її предметним наповненням, що робить їх більш конкретними. Однак, на нашу думку, не всі запропоновані дефініції мають достатню універсальність.

Схожість у поглядах щодо визначення поняття об'єктивної сторони, прослідковується у працях Ф.Г. Бурчака та М.І. Бажанова. Втім, на думку В.К. Матвійчука, висловлена ними позиція є кроком назад, оскільки в ній немає вказівки на умови, в яких відбувається посягання [7, с. 201–267].

Визначення, сформульоване Г.В. Тімейком, який зазначає, що "об'єктивна сторона злочину є зовнішнім актом злочинного діяння, що протікає в певних умовах місця, часу й обстановки" [8, с. 6], придатне лише для формальних складів злочинів [7, с. 201–267].

Недосконалою є позиція П.І. Гришаєва, який наголошує, що “об’єктивна сторона складається із суспільно небезпечного діяння, що завдає або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, а також з умов та обставин завдання такої шкоди” [9, с. 5]. У цьому визначенні, на нашу думку, науковець надає не всі ознаки, притаманні об’єктивній стороні злочину.

П.Л. Фріс зазначає, що об’єктивна сторона складу злочину – це “сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину й характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки й причинний зв’язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення злочину” [10, с. 80–81]. У цьому визначенні науковець вводить нову ознаку – “стан вчинення злочину”. На нашу думку, зазначена ознака співпадає з такими ознаками, як обстановка й час вчинення злочину.

М.І. Панов вважає, що об’єктивною стороною злочину є “зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв’язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину” [11, с. 117]. На нашу думку, надане визначення є досить змістовним і точним.

Отже, варіантів визначень поняття об’єктивної сторони у фаховій літературі достатньо. Однак сама по собі їх істотна кількість і різноманіття не свідчать про те, що питання є остаточно вирішеним. На нашу думку, недоліком переважної більшості визначень об’єктивної сторони складу злочину є те, що дослідники цього питання визначають зазначену категорію дещо ізольовано, забуваючи про те, що об’єктивна сторона є частиною, яка належить до складу злочину нарівні з іншими його елементами, тобто є складовою системи, яка характеризується органічною єдністю компонентів. Кожен з елементів і ознак складу злочину, що утворюють його зміст, у реальній дійсності не існує сам по собі, а, згідно з основним постулатом теорії соціальних систем, перебуває в тісному взаємозв’язку, взаємодії й взаємообумовленості з іншими системними елементами й ознаками соціально-правової системи, якою є для кримінального права склад злочину. Випадіння з системи будь-якого системоутворювального елемента знищує або повністю видозмінює її [12, с. 48].

Таким чином, об’єктивною стороною складу злочину зовнішні характеристики суспільно небезпечної поведінки особи мо-

жуть бути визнані лише за наявності інших його істотних компонентів. У зв’язку з цим вірною є думка М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, що об’єктивну сторону характеризують не всі фактично присутні зовнішні елементи злочинної поведінки, а лише такі, що відображають посягання на певний об’єкт, що охороняється кримінальним законом. Науковці визначають “зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний законом об’єкт, яким цьому об’єкту загрожує шкода або створюється загроза її заподіяння” [13, с. 14]. Їх підтримують Ю.В. Александров та В.А. Клименко, які вказують, що “сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній вияв суспільнонебезпечного діяння, що посягає на об’єкти кримінально-правової охорони, а також об’єктивні чинники, з якими пов’язане це діяння” [14, с. 80].

У ґрунтовній характеристиці об’єктивної сторони складу злочину, здійсненій визнаним фахівцем кримінального права радянської доби В.М. Кудрявцевим, цю сторону визначено як процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на інтереси, що охороняються кримінальним законом, що висвітлюється з його об’єктивної сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб’єкта й закінчуються настанням злочинного результату [15, с. 9]. У цьому визначенні до поняття об’єктивної сторони введено вказівки не лише на об’єкт посягання, а й на суб’єкта злочину. Звідси прослідковуються системні зв’язки між різними елементами складу злочину.

На нашу думку, в загальному визначенні об’єктивної сторони злочину проти власності доцільно відображати обумовленість визнання нею лише таких зовнішніх характеристик злочину, які обмежені певними чинниками суб’єктивного характеру. Іноді можливість використання у формулюваннях об’єктивної сторони суб’єктивних характеристик злочинного діяння категорично заперечується.

В.Б. Малінін та О.Ф. Парфенов вважають правильним підхід у науці кримінального права, який визначає, що розділення на об’єктивне та суб’єктивне в людській поведінці має умовний характер. Науковці зазначають: “Оскільки наука визнає можливим в інтересах практики розділити об’єктивне й суб’єктивне у злочинній поведінці, відносячи діяння до об’єктивної сторони та вивчаючи окремо ставлення до нього злочинця (суб’єктивну сторону), то, безумовно, і всі інші ознаки (наслідки, причинний зв’язок, місце, час, спосіб, засоби, знаряддя й обстановку вчинення злочину) слід відносити до ознак об’єктивної сторони, а психічні

процеси, пов'язані з вчиненням злочину (його психологічну складову), вивчати в межах суб'єктивної сторони як психічне ставлення до вчиненого злочину" [16, с. 6]. На їхню думку, об'єктивну сторону злочину становить зовнішній акт злочинного діяння (дія чи бездіяльність), вчинене певним способом у конкретних умовах місця, часу й обстановки, іноді з використанням знарядь чи інших засобів, що призвело у матеріальних складах до шкідливих наслідків [16, с. 13].

IV. Висновки

Підсумовуючи й узагальнюючи досліджений матеріал, на нашу думку, логічним визначення поняття об'єктивної сторони складу злочину проти власності, яке в повному обсязі відобразить її реальний зміст, буде таке: об'єктивна сторона злочину проти власності – це система передбачених кримінальним законом зовнішніх ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також характеризують зовнішню сторону посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки.

Список використаної літератури

1. Плотников А.И. Объективное и субъективное в преступлении: монография / А.И. Плотников. – М.: Проспект, 2011. – 240 с.
2. Гегель Г. Сочинения в 14 т. / Г. Гегель; перевод Б. Г. Столпнера, и др. – М.; Л., 1929–1959. – Т. 1: Энциклопедия философских наук. – С. 233–273.
3. Локк Дж. Избранные произведения / Дж. Локк. – М.: Мысль, 1960. – Т. 1. – 670 с.
4. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2001. – 316 с.
5. Курс советского уголовного права: в 5 т. / Н.С. Лейкина, С.А. Домахин, В.И. Пинчук и др.; отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – Т. 2: Часть Общая. – 671 с.
6. Уголовное право. Общая часть: учебник / М.И. Ковалев, И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова и др.; отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М.: ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – 516 с.
7. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / В.К. Матвійчук – К.: Азімут-Україн, 2005. – 464 с.
8. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1977. – 215 с.
9. Советское уголовное право. Часть Общая: в 18 вып. / П.И. Гришаев. – М.: ВЮЗИ, 1961. – Вып. 7: Объективная сторона преступления. – 47 с.
10. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів вищих навчальних закладів / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
12. Ляпунов Ю. Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты / Ю. Ляпунов // Уголовное право. – 2005. – № 5. – с. 44–48.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.
14. Александров Ю.В. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю.В. Александров, В.А. Клименко. – К.: МАУП, 2004. – С. 328.
15. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
16. Малинин В.Б. Объективная сторона преступления / В.Б. Малинин, А.Ф. Парфенов. – СПб.: Изд-во Юридического института, 2004. – 301 с.
17. Гришаев П.И. Объективная сторона состава преступления: учеб. пособ. / П.И. Гришаев. – М.: ВЮЗИ, 1961. – 48 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013.

Дорохина Ю.А. Теоретические основы понятия объективной стороны преступлений против собственности

В статье разработаны общетеоретические основы учения об объективной стороне преступления против собственности, развитии его понятия. Обращено внимание на связь объективной стороны преступления с другими элементами состава преступления, предложено авторское определение понятия объективной стороны преступления против собственности.

Ключевые слова: преступление против собственности, внешняя сторона преступления, объективная сторона состава преступления.

Dorokhina I. Theoretical bases of concept of objective side of crime against property

The article is devoted to development of general theoretic bases of studies about the objective side of crime against property, development of his concept. Attention applies on connection of objective side of crime with other elements of corpus delict, author determination of concept of objective side of crime against property is offered.

Indicated that variations definitions of the objective of literature in professional enough. However, there is a significant amount of their own and diversity does not indicate that the issue is finally resolved.

Emphasized that lack the vast majority of the definitions of the objective side of the crime is that researchers consider the matter specified category is somewhat isolated, oblivious to the fact that the objective side is the part that relates to the offense along with the other elements, ie is part of a system that is characterized by organic unity components. Each of the elements and the elements of the crime that make up its content, in reality does not exist by itself, but, according to the basic tenet of the theory of social systems is closely interrelated, interaction and interdependence with other system elements and attributes of legal system what is criminal law for the crime. Loss of the systems of any system-element destroys or alters it completely.

The article is conclusion that the objective side is crucial to establish crimes against property. Investigates the development of the concept of the objective of crimes against property, singled out the concept of the objective side of the crime in the theory of criminal law. It explained by various reasons.

Indicated that the objective side of the crime the external characteristics of socially dangerous behavior individuals may be recognized only if its other essential components.

Key words: *crime against property, exteriority of crime, objective side of corpus delict.*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Висвітлено кримінологічно значущі риси особи, яка вчиняє злочини проти моральності. Проаналізовано її соціально-демографічні, соціально-правові, кримінально-правові й морально-психологічні ознаки. Встановлено загальний кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини проти моральності.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, особа злочинця, злочини проти моральності, кримінологічно значущі ознаки.

I. Вступ

З точки зору доктрини й практики кримінального права особа, яка вчинила злочин, може вважатися суб'єктом злочину за умови відповідності трьом критеріям, а саме: бути фізичною особою, осудною та досягти віку, з якого настає кримінальна відповідальність [1].

Як відомо, сьогодні особистість злочинця є складовою предмету кримінології. Слід відмітити, що від початку розвитку кримінології особистість злочинця вже була дискусійним питанням серед дослідників у цій сфері. Злочинців сприймали як тип особистості, що випадає з людської популяції. Причому деякі дослідники відносили злочинців, відповідно до теологічної теорії, до послідовників та нащадків Каїна; інші – співвідносили явище прояву злочинних нахилів у певних осіб із біологічною особливістю людини; треті розробили специфічні соціальні типи злочинців і повністю відкидали тези біологічної концепції; четверті – шукали компроміс між соціальним і біологічним підходом. Сучасне дослідження особистості злочинця здебільшого поєднує в собі саме останній підхід. Хоча обрання певних напрямів дослідження все ж не вирішує питання визначення поняття “особистість злочинця” [6, с. 358].

А.П. Закалюк визначив “особистість злочинця” як сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю й крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію і кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочин [2, с. 239].

При цьому вчений наголошує на вжитті термінів “особа” й “особистість” у різних значеннях. Останній термін визначає соці-

альну складову особи. Перший же – це “обличчя” людини, яким вона постає в суспільних відносинах. У особи крім соціальних є й інші якості, що також беруть участь у детермінації її активності й діяльності. Саме тому не можна ототожнювати (як це часто робиться), у тому числі й у кримінології, поняття особи й особистості.

Однак у реальному житті, зокрема в практичній діяльності щодо запобігання і протидії злочинності та її окремих проявів, злочинець постає не як особистість, а як особа з усіма її характеристиками, проявами, індивідуальними властивостями й вадами [2, с. 234–235, 253].

Особі злочинця були присвячені праці таких учених, як В.Г. Андросюк, Ю.М. Антонян, В.О. Бачинін, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, О.О. Дудоров, А.Ф. Зелінський, В.П. Ємельянов, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, В.О. Навроцький, А.Б. Сахаров, В.В. Сташис, М.І. Хавронюк. У рамках власних кримінологічних досліджень окремих злочинів проти моральності особі злочинця приділяли увагу Р.В. Асейкін, Н.О. Горб, О.П. Рябчинська, П.П. Сердюк, О.О. Соловей, Т.А. Шевчук та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення на основі емпіричних даних кримінологічно значущих рис особи, яка вчиняє злочини проти моральності; аналіз її соціально-демографічних, соціально-правових, кримінально-правових та морально-психологічних ознак; встановлення загального портрету особи, яка вчиняє злочини проти моральності.

III. Результати

Говорячи про особистість злочинця, ми спираємося на складну природу цього поняття, яка має полікомпонентну структуру [3, с. 70]. Особистість злочинця висвітлюється на тлі певних взаємопов'язаних підсистем, які формують її структуру (систему).

Різні вчені по-різному презентують цю систему, об'єднуючи в ній ті чи інші системні компоненти. У посібнику О.Є. Михайлова,

А.В. Горбань, В.В. Міщука особу злочинця висвітлено в трьох підсистемах:

1) соціально-демографічна (стать, вік, освіта, соціальна належність, матеріальне становище, громадянство, психічне здоров'я);

2) соціально-рольова (функціональна), до якої належить сукупність видів діяльності осіб у системі суспільних відносин як громадянина, члена трудового колективу, сім'янина тощо;

3) морально-психологічна, яка відображає ставлення особистості до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій. Особа характеризується громадянською психологією (ставлення до суспільства, держави, ідеологічний і політичний світогляд тощо), що виявляється в цивільній діяльності; трудовою психологією (ставлення до праці), що виявляється в професійній діяльності; побутовою психологією (ставлення до родини, дозвілля) й відповідною поведінкою; правовою психологією (ставлення до закону, правопорядку, правоохоронних органів) і адекватними їй вчинками та, нарешті, психологією "Я" (самооцінки, "самосвідомості") [7, с. 100].

А.П. Закалюком пропонується структура особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, у тому числі:

а) три відображають соціальну характеристику особи злочинця (її особистість): ознаки формування, соціалізації особи (освіта, рід діяльності, звички, риси, набуті в сім'ї, характер занять у вільний час та ін.); ознаки соціального статусу й соціальних ролей (соціальне становище, належність до соціальних груп та ін.); безпосередні ознаки спрямованості особистості (потреби, інтереси, соціальні цінності);

б) п'ять – біосоціальні, що включають: демографічні ознаки, які мають соціальне й психологічне значення (стать, вік), психофізіологічні особливості (реакції, адаптації, моторики, тип темпераменту та ін.); показники фізичного стану здоров'я (загальний стан, фізичні вади, хронічні захворювання тощо); показники психічного стану здоров'я (патологія, що виключає осудність, аномалії, в межах осудності та ін.); індивідуальні психологічні риси (риса характеру, в т. ч. негативні, суспільно небезпечні, вольові якості, емоційні риси).

Окремий блок (дев'ятий) містить ознаки, пов'язані зі вчиненням злочину. У більшості це кримінально-правові ознаки самого злочину [2, с. 257–262].

Натомість В.В. Лунєєв зазначає, що роздрібнення структури особи злочинця вносить лише плутанину, а деякі дробові характеристики практично не наповнюються емпіричними даними та обґрунтовуються лише логічними міркуваннями. Тому вчений визначає в якості складових особи злочинця дві інтегровані соціальні характеристики:

1) соціально-демографічну та 2) соціально-психологічну, які, як правило, є в концепціях абсолютної більшості кримінологів [5, с. 622].

У своєму дослідженні особистості злочинця, винного в статевому злочині, М.О. Ларченко обґрунтовано виокремлює соціально-демографічні й кримінально-правові ознаки, соціальні прояви особистості (головним чином, відносин, що мають місце в різних сферах суспільного життя); морально-психологічні якості; психологічні якості; біологічні властивості [4, с. 6].

Враховуючи все вищезазначене ми схильні до думки, що найбільш логічним, з урахуванням наявних емпіричних даних, є виділення таких ознак складової особи злочинця: соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних і кримінально-правових. Емпіричною основою нашого дослідження слугували статистичні показники Державної судової адміністрації України за 2008–2012 рр. та узагальнення судової практики [8].

Одним з основних соціально-демографічних ознак є стать злочинців. Переважна більшість осіб, які вчиняють злочини проти моральності, – чоловіки. Однак необхідно зауважити, що на відміну від інших груп злочинів жіноча частина осіб, які вчиняють суспільно небезпечні діяння, що посягають на моральність, є досить значною та складає майже чверть від усієї кількості злочинців. Середній відсотковий показник осіб жіночої статі близько 24%. Традиційно значна їх частина в злочинах проти моральності, що посягають на відносини в сфері статевих стосунків (ст. 301–303 КК України). Великий відсоток жінок пояснюється специфікою цієї підгрупи злочинів проти моральності.

Щодо національності особи злочинця, то згідно з аналізом статистичних даних, 98,5% є громадянами України й лише близько одного відсотка складають громадяни інших держав.

Вік злочинців, які своїми діями посягають на моральність, охоплює досить широкі вікові межі. Найбільша кількість злочинів припадає на осіб молодіжного віку від 18 до 30 років – 52% (18–25 років – 35%, 25–30 років – приблизно 17%). Значна кількість осіб цієї вікової категорії були засуджені за ст. 297, 302 і 304 КК України. Другою за чисельністю є вікова категорія 30–50 років – в середньому 37,5%. Традиційно ця вікова категорія тримає першість за кількістю засуджених за ст. 297 КК України. Крім того, трохи більше 7% – це особи віком 50–65 років. На неповнолітніх припадає невелика частка злочинів – усього лише близько 3%.

Важливим соціальним показником особи злочинця є освітній рівень (освіта). Виходячи зі статистичних показників, більшість

осіб, які вчиняли злочини проти моральності, мали повну загальну середню освіту (11 класів) – майже 41%, базову загальну середню освіту (9 класів) – трохи більше 25% та професійно-технічну освіту – майже 21%. На осіб із базовою й повною вищою освітою припадає лише 8%.

Значну інформацію надають нам соціально-рольові ознаки злочинця. Рід занять осіб, які вчиняють злочини проти моральності, не відрізняється ніякою специфікацією. Більшість із них – майже 73% – ніде не працювали й не навчались, трохи більше 9% робітники, і майже 5% офіційно безробітні. Крім того, близько 2,7% із числа засуджених були приватними підприємцями; 2,4% – учнями шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій; 2,3% – студентами вищих навчальних закладів; 2,1% – пенсіонерами, в т. ч. інвалідами. Поодинокі випадки засудження за вчинення злочинів проти моральності й інших категорій осіб, зокрема, вчителів та викладачів, військовослужбовців, державних службовців.

Сімейний стан осіб, які вчиняють злочини проти моральності, також має важливе значення для характеристики злочинця й певним чином може пояснювати його мотивацію, індивідуальні риси поведінки тощо. За результатами узагальнення судової практики можна констатувати, що більше 70% – не мали сімей і були неодружені, відповідно близько 30% знаходились у шлюбі. Цікавим є те, що значна кількість осіб, які були засуджені за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти моральності в сфері статевих стосунків (особливо ст. 301 та ст. 303 КК України), відносяться до вищезазначених 30% сімейних.

Кримінально-правові ознаки особи, яка вчиняє злочини проти моральності, також характеризуються рядом характерних особливостей.

Майже 22% злочинів проти моральності вчинювалися у стані алкогольного сп'яніння, що виступає обтяжуючою обставиною (в загальній більшості характерні для діянь, передбачених ст. 297 та 304 КК України).

Кваліфікованою ознакою багатьох суспільно небезпечних діянь, які посягають на моральність, є вчинення цих діянь за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 297, ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301 КК України) та організованою групою (ч. 2 ст. 302, ч. 3 ст. 303 КК України). Досить велика частка цієї категорії злочинів вчинюються в групі – майже 37% (очевидно, що більшість цих злочинів, враховуючи реальну можливість вчинення злочину, відбуваються за попередньою змовою), з них у складі організованої групи трохи менше 7%. Згідно з даними статистики, вчинення злочинів проти моральності в складі злочинної організації є не типовим

для цієї категорії, частка їх складає близько 0,06%, що свідчить про рідкісні поодинокі випадки.

Однак, враховуючи особливий інтерес організованої злочинності в злочинах проти моральності у сфері статевих стосунків (одним з видів організованої злочинної діяльності є порнобізнес і кримінальний бізнес, заснований на експлуатації проституції), вищезазначений факт скоріш говорить про низьку результативність підрозділів боротьби з організованою злочинністю в цій сфері та дає уявлення про високий рівень латентності вчинення цієї категорії суспільно небезпечних діянь у складі злочинних організацій.

Необхідно зауважити, що в умовах недостатньо ефективної боротьби з такими соціальними відхиленнями, як проституція та порнографія, останні у змозі, взаємодіючи з іншими факторами, зумовити появу злочинності, яка паразитує на цих соціальних пороках і характеризується більш обтяжливими характеристиками цього явища, наростанням у ньому організованості й професіоналізму. Під впливом організованої злочинності відбувається поглиблення соціальних відхилень у суспільстві: іде активне втягнення населення в заняття проституцією, широко рекламується відповідні послуги тощо [9, с. 142].

Серед злочинців досліджуваної групи суспільно небезпечних діянь 12,1% судилися й раніше, однак судимість була або погашена, або знята, 4,4% судилися, але визнані такими, що не мають судимості, менше одного відсотка (0,8%) раніше вчинили злочин, але були звільнені від кримінальної відповідальності. Сума зазначених показників визначає кримінологічний рецидив, який у цьому випадку дорівнює 17,3%.

Кримінально-правовий рецидив характеризується кількістю засуджених, які мають незняту й непогашену судимість, їхній відсоток у загальній сукупності засуджених складає 18,4%. З них мали одну судимість 66,1%, дві – 18,2%, три й більше – 15,7%.

Найглибшу підсистему особистості злочинця становлять морально-психологічні властивості: психології правової, трудової, сімейно-побутової, міжособистісної, самооцінки ("самосвідомість"). Дефекти правової психології виражаються в злочинній поведінці та ставленні до вчиненого, до правових цінностей – закону, правозастосування та ін. Криміногенно-деформовані моральність і психологія особистості формує потреби, інтереси та, нарешті, мотивацію, що й породжують злочинну поведінку [7, с. 104].

Через специфіку об'єкта посягання важко окреслити єдиний морально-психологічний портрет особи, яка вчиняє злочини проти моральності.

Однак однозначно можна стверджувати, що загальним для злочинців, які вчиняють вищезазначені суспільно-небезпечні діяння, є зневага й цинічне ставлення до норм суспільної моралі, а також переважна наявність корисливого мотиву. Злочини проти моральності можуть вчинятись також з хуліганських, сексуальних мотивів, або мотивів національної, расової, релігійної ненависті чи ворожнечі.

Для морально-психологічних ознак злочинців, які вчиняють злочини проти моральності, характерне зневажливе ставлення до таких людських цінностей, як нормальний фізіологічний і моральний розвиток дитини й загальноприйняті правила поведінки. Цим особам притаманні такі якості, як агресивність, жорстокість, цинізм, культ насильства. Моральні якості, ідеали сім'ї у таких осіб або занижені, або взагалі не присутні.

IV. Висновки

Особа злочинця виступає центральною категорією кримінологічної науки та є невід'ємною частиною її предмету.

Проаналізувавши соціально-демографічні, соціально-правові, кримінально-правові й морально-психологічні ознаки, ми можемо встановити загальний кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини проти моральності.

Узагальнюючи, особа, яка вчиняє злочини проти моральності, – це чоловік, громадянин України молодіжного або більш старшого віку з повною загальною середньою чи базовою загальною середньою освітою, неодружений.

Зазвичай така людина ніде не працює і не навчається, є офіційно безробітною або ж працює на робітничій спеціальності. Досить часто він є прихильним до алкогольних напоїв, після вживання яких і вчиняє суспільно небезпечні діяння, хоча в більшості випадків має тверезий умисел на вчинення останніх.

Характерним для нього є вчинення злочинів проти моральності в “колі одностудців” (вони, як і він сам, вже могли мати досвід вчинення подібних посягань на моральність), які зазвичай попередньо змовляються на вчинення злочину. Інколи така змова набуває більш серйозного ступеня співучасті.

Особу, яка вчиняє злочини проти моральності, не терзають докори сумління, він зневажливо ставиться до загальноновизнаних людських цінностей і норм суспільної моралі з переважанням в його діях корисливого мотиву.

Враховуючи все вищезазначене можна констатувати, що подібний аналіз особи злочинця є необхідною умовою побудови й формування системи заходів індивідуального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинам (у цьому випадку злочинам проти моральності).

Список використаної літератури

1. Аналітичний огляд наукових статей з проблем вивчення особи злочинця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.criminology.org.ua/newsite/index.php?option=com_content&view=article&id=120:2011-01-24-12-06-23&catid=51:2011-01-24-10-07-47&Itemid=229.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
3. Кримінологія : учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция” / [А.В. Симоненко и др.]; под ред. С.М. Иншакова, А.В. Симоненко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНАА: Закон и право, 2010. – 215 с.
4. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.О. Ларченко. – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2009 – 21 с.
5. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминалогии: ученик : В. 2 т. – Т. 1. Общая часть / В.В. Лунеев. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 1003 с.
6. Маханьков Д.Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології / Д.Г. Маханьков // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 357–361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09mdgkpk.pdf>.
7. Михайлов О.Є. Кримінологія : навч. посіб. / О.Є. Михайлов, А.В. Горбань, В.В. Міщук. – К. : Знання, 2012. – 565 с.
8. Статистичні дані Державної судової адміністрації України (ф. 7) за 2008–2012 рр.
9. Шалагин А.Е. Преступления против общественной нравственности: уголовно-правовой и криминалогический анализ : монография / А.Е. Шалагин. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

Кулик С.Г. Криминологическая характеристика лица, совершающего преступления против нравственности

Рассмотрены криминологически значимые черты лица, совершающего преступления против нравственности. Проанализированы ее социально-демографические, социально-ролевые, уголовно-правовые и морально-психологические признаки. Установлен общий криминологический портрет лица, совершающего преступления против нравственности.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, личность преступника, преступления против нравственности, криминологически значимые признаки.

Kulik S. Criminological characteristics of person who commit crimes against morality

In considering the determination process and causing crime and its manifestations are constantly marked active, we can say leading, role in these processes, a person of his consciousness, attitudes toward social phenomena, relations, including regulated by morality and law. Stressed that the immediate cause of crime and crime in general exist at the individual level is negative antisocial traits consciousness and psychology of the individual, and the general social level — social consciousness, especially its socio-psychological component. That explains the interests and needs of Criminology identify these negative features and properties of consciousness and its carrier-person typological features of the person who committed the crime, in other words — the offender.

The article reviews the criminological important features of a person who commits an offense against morality. Analyzed its socio-demographic, socio-legal, penal and moral and psychological symptoms. The general criminological portrait of a person who commits an offense against morality.

The findings by using statistical measures of the State Judicial Administration of Ukraine and generalization of judicial practice, states that the offender is the central category of criminological science and is an integral part of its subject. After analyzing the socio-demographic, socio-legal, penal and moral and psychological features common set criminological portrait of a person who commits an offense against morality.

Found that common for offenders who commit the aforementioned socially dangerous act is a cynical attitude and disregard for the norms of public morality, and the overwhelming presence of selfish motive.

For moral and psychological characteristics of offenders who commit crimes against morality, characterized by contempt for human values such as normal saline and moral development of the child and the generally accepted rules of behavior. These persons inherent qualities such as aggressiveness, cruelty, cynicism, the cult of violence

Thus, the analysis of offender is a prerequisite building and formation of individual measures and specially-criminological crime prevention.

Key words: criminological characteristics, offender, crimes against morality, criminological evidences.

УДК 343.81

О.О. Стуловкандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗАСУДЖЕНИМ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

У статті висвітлено питання додержання законності та нормативного регулювання підстав і порядку надання психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі, порушення адміністрацією виправних колоній та іншим персоналом Державної пенітенціарної служби України вимог чинного законодавства щодо примусового лікування засуджених. Доведено необхідність законодавчого визначення порядку і місць лікування психічно хворих осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, психіатрична допомога.

I. Вступ

Аналіз наукових досліджень з кримінально-виконавчої тематики вказує на певний інтерес науковців до нових видів покарань, порядку й правил їх виконання та відбування, до ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи, практики застосування окремих інститутів кримінально-виконавчого права, додержання міжнародних стандартів поведінки з засудженими тощо. Водночас зовсім небагато наукових розвідок у такій сфері кримінально-виконавчої діяльності, як забезпечення адміністрацією кримінально-виконавчих установ законних прав засуджених на оплату праці, речове забезпечення, якісні харчування і медичну, в тому числі психіатричну допомогу. Між тим, проблеми неналежного медико-санітарного забезпечення, неякісного діагностування й лікування соматичних, онкологічних, інфекційних захворювань у засуджених до позбавлення волі, порушення при цьому їх прав і законних інтересів виникли не сьогодні. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення прав і законних інтересів психічно хворих засуджених, які в силу зрозумілих причин самотужки не можуть їх захистити. Тому, у зв'язку зі взятими Україною на себе зобов'язаннями перед Радою Європи щодо реформування системи виконання покарань і приведення її до міжнародних стандартів, ця та інші означені проблеми лише загострюються, і саме тому потребують наукових розвідок.

Аналізуючи стан наукової розробки цієї теми, слід відзначити, що окремим аспектам правового й організаційного забезпечення медико-санітарного обслуговування засуджених до позбавлення волі приділяли увагу такі вчені, як В.А. Бадира, О.В. Бецул, І.Г. Богатирьов, Є.М. Бодюл, А.П. Гель, М.Я. Гуцуляк, Т.А. Денисова, О.М. Джуца,

О.Г. Колб, А.Х. Степанюк, Г.С. Семаков, О.О. Стулов, В.М. Трубніков, С.Я. Фаренюк, С.І. Халимон, І.В. Шмаров, І.Я. Яковець та інші. Але фундаментально, в т. ч. на дисертаційному рівні питання дотримання законності при наданні медичної, в т. ч. психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі, в Україні не досліджувались. І це одна з причин того, що "наука кримінально-виконавчого права фактично зайшла в глухий кут та значно відстає від проблем практики" [5, с. 7–11].

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження стану додержання законності при наданні психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі.

III. Результати

Починаючи з 1991 р. у сфері регулювання порядку й правил виконання та відбування покарань досягнуто певних успіхів. Новий Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК) [1] не тільки закріпив концептуальні основи правового регулювання виконання та відбування кримінальних покарань, але й суттєво оновив і вдосконалив кримінально-виконавче законодавство, відкрив широкі можливості для нових досліджень у цій галузі [2, с. 8]. Одні з останніх монографічних пошуків учених-пенітенціаристів були спрямовані, перш за все, на дослідження порядку виконання та відбування нових видів покарань, інші були присвячені окремим інститутам чи аспектам регулювання та практичної діяльності органів і установ виконання покарань. Значно менше наукових праць присвячено питанням практичної реалізації прав і свобод засуджених, гарантованих ч. 3 ст. 63 Конституції України: "Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду" [3, с. 24], і ст. 107 КВК [1, с. 49–50]. Між тим, практика сьогодення сві-

дчить про непоодинокі порушення прав і законних інтересів засуджених до позбавлення волі, що, безсумнівно, потребує наукового аналізу.

Так, аналізуючи законодавство про психіатричну допомогу можна дійти обґрунтованого висновку, що порядок надання стаціонарної психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі й усім іншим громадянам не повинен мати істотних відмінностей. Але наші дослідження практики його застосування у виправних колоніях вказують на цілу низку порушень, особливо щодо примусового поміщення і тримання засуджених у стаціонарі відомчого лікувального закладу.

Персонал виправних колоній завжди мав клопіт із засудженими з розладом психіки, але ця проблема з різних причин ніколи особливо не озвучувалась, а тому є актуальною для дослідників. Проведені дослідження свідчать, що в останні роки питома вага засуджених до позбавлення волі з психічними розладами коливалась від 3,5 до 4,5%. Так, станом на 01.07.2013 р. на профілактичному обліку медичних частин виправних колоній Управління ДПтСУ в Запорізькій області нараховувалось 283 такі особи. Ще 80 засуджених на той час перебували на обстеженні та/або лікуванні в стаціонарі Республіканської психіатричної лікарні (РПЛ) для засуджених до позбавлення волі при Вільнянській ВК № 20 – єдиному такому лікувальному закладі в системі ДПтСУ.

На наше переконання, тримання цих засуджених у РПЛ при ВК № 20 здійснюється без достатніх правових підстав. По-перше, організаційно-правові засади забезпечення громадян психіатричною допомогою визначені в Законі України “Про психіатричну допомогу” [4] (далі – Закон), який встановлює обов’язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового й соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов’язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги.

По-друге, в Україні гарантується презумпція психічного здоров’я. Згідно із ст. 2 Закону кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

По-третє, в КВК України можливість застосування до засуджених заходів медичного характеру передбачена у ст. 21, згідно якої: “1. Стосовно засуджених, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров’я інших осіб, та не пройшли повного курсу лікування, органами і установами виконання покарання здійснюється лікування.

2. Якщо під час відбування покарання буде встановлено, що засуджений захворів значеними в частині першій цієї статті захворюваннями та відмовляється від лікування, орган або установа виконання покарань вносить до суду подання про застосування до такої особи відповідного примусового лікування” [1, с. 10].

Отже, підставою для примусового лікування особи, в т. ч. засудженої до позбавлення волі, є підтверджені висновком фахівців психічний розлад чи психічне захворювання, внаслідок яких особа є небезпечною для оточуючих. Діагноз психічного розладу встановлюється відповідно до загальновідомих міжнародних стандартів діагностики й Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм і причин смерті, прийнятих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров’я для застосування в Україні. Діагноз психічного розладу не може базуватися на незгоді особи з існуючими в суспільстві політичними, моральними, правовими, релігійними, культурними цінностями або на будь-яких інших підставах, безпосередньо не пов’язаних зі станом її психічного здоров’я (ст. 7 Закону). Водночас, проведено анонімне анкетування засуджених і персоналу свідчить, що близько 10% направлень до РПЛ здійснюється в якості покарання недисциплінованих засуджених і так званих “борців за права”. Крім того, станом на 01.09.2013 р. в РПЛ трималось 10% засуджених з діагнозами: “розумова відсталість”, “легка розумова відсталість”, “помірно виражена ступінь дебільності”, які не представляють небезпеки для оточуючих.

У четверте, згідно зі ст. 4 вказаного Закону психіатрична допомога надається на основі принципів законності й добровільності. Однак проведені нами у 2006–2011 рр. дослідження не виявили жодного випадку надання засудженими добровільної згоди на стаціонарне лікування в РПЛ. Подальше (після обстеження і встановлення діагнозу) тримання засуджених у РПЛ також здійснювалось без належних правових підстав, оскільки відповідно до ст. 16 Закону у випадках, коли госпіталізація особи до психіатричного закладу в примусовому порядку визнається доцільною, представник психіатричного закладу, в якому перебуває особа, протягом 24 годин направляє до суду за місцем знаходження психіатричного закладу заяву про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку. Але за даними Вільнянського районного суду ні заяви (передбачені Законом), ні подання (передбачені КВК) від лікарів РПЛ протягом останніх років до суду не надходили. Тож маємо підстави для висновку про

тривале безпідставне примусове тримання засуджених у стаціонарі РПЛ. Лише в серпні–вересні поточного року (після запити прокуратури щодо підстав тримання цих засуджених у РПЛ) її персонал спішно взявся відбирати у своїх пацієнтів заяви про “добровільну” згоду на лікування у стаціонарі лікарні.

Але головне, на нашу думку, полягає в тому, що РПЛ при ВВК № 20 організована в порушення ч. 1 ст. 116 КВК України, згідно з якою, в місцях позбавлення волі організуються необхідні лікувально-профілактичні заклади, а для лікування засуджених, які хворіють на активну форму туберкульозу, – заклади на правах лікувальних. Іншими словами, функціонування в системі ДПтСУ психіатричного закладу на правах лікувального чинним КВК взагалі не передбачено, а отже діяльність РПЛ є незаконною!

Тривалий час неунормованою залишається й інша діяльність з медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі, оскільки спільний наказ ДДУПВП і МОЗ України “Про затвердження нормативно-правових актів з питань медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань ДДПВП” від 18.01.2000 р. № 3/6 на підставі висновку МЮ України від 07.06.2004 р. № 3/26 був знятий з державної реєстрації, а нова редакція повної версії цього наказу до цього часу в МЮ України не зареєстрована. Така невизначеність викликає сумніви в легітимності окремих дій медперсоналу кримінально-виконавчих установ, а також прокуратури й суду при застосуванні до засуджених ст. 84 КК України (звільнення у зв’язку з психічними захворюваннями), перелік яких містився в Наказі № 3/6.

IV. Висновки

1. Головними причинами порушення прав засуджених є: а) невідповідність окремих положень чинного КВК України положенням ч. 3 ст. 63 Конституції України й міжнародним стандартам поведіння із засудженими та ув’язненими; б) невиконання персоналом ДПтСУ, в т. ч. медичним персоналом положень ч. 2 ст. 19 Конституції України щодо обов’язку органів влади, їх посадових осіб “діяти лише на підставі, в

межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України” [3, с. 10].

2. Оскільки чинний КВК не передбачає організації в системі ДПтСУ закладів на правах лікувальних для психічно хворих засуджених до позбавлення волі на певний строк, то такі особи, які стали небезпечними для оточуючих і потребують стаціонарного лікування, повинні судом звільнитись від відбування покарання на підставі ст. 84 КК України з подальшим примусовим лікуванням у спеціалізованих закладах МОЗ України з відповідним режимом тримання.

3. До психічно хворих засуджених до позбавлення волі, які не є небезпечними для оточуючих, але відмовляються добровільно лікуватись, суд за зверненням адміністрації виправної колонії на підставі ч. 1 ст. 94 КК України може застосовувати примусовий захід медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, яка має надаватись лікарями-психіатрами медичних частин виправних колоній.

Водночас потребує законодавчого визначення порядок та місце лікування хворих на тяжкі психічні розлади чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, звільнення від відбування покарання яких на підставі ст. 84 КК України є проблематичним.

Список використаної літератури

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Х. : Одіссей, 2012. – 88 с.
2. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука : монографія / І.Г. Богатирьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 294 с.
3. Конституція України : чинне законодавство станом на 5 вересня 2011 р. : (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 96 с.
4. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III / Верховна Рада України // ВВР. – 2000. – № 19. – Ст. 143.
5. Штанько І.В. Нагальні проблеми підвищення ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи / І.В. Штанько // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : КІВС, 1996. – № 1. – С. 7–11.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2013.

Стулов А.А. Проблемы обеспечения законности при оказании психиатрической помощи осужденным к лишению свободы

В статье рассматриваются вопросы соблюдения законности и нормативного регулирования оснований и порядка предоставления психиатрической помощи осужденным к лишению свободы, нарушения администрацией исправных колоний и другим персоналом Государственной пенитенциарной службы Украины требований действующего законодательства о принудительном лечении осужденных. Доказана необходимость законодательного опреде-

ления порядка и мест лечения психически больных, осуждённых на пожизненное лишение свободы.

Ключевые слова: осужденный, лишение свободы, психиатрическая помощь.

Stulov A. Problems of the rule of law in the provision of mental health care sentenced to imprisonment are considered in the article

The questions of the rule of law in the provision of mental health care sentenced to imprisonment are considered in the article.

Based on the researches author drawing attention of scholars and practitioners to improper regulation of reasons and procedures for providing mental health care to inmates in prison, violations of penal administration and other staff of the State Penitentiary Service of Ukraine with current legislation on compulsory treatment of prisoners.

Attention is focused on the following important points:

1) order of provide mental health care to the convicted and other citizens practically no different from the Law of Ukraine "On Psychiatric Care";

2) the presumption of mental health is guaranteed in Ukraine;

3) psychiatric care is provided on the basis of legitimacy and voluntary compliance with Art. 4 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care";

4) forced treatment of mental illness is only carried out by the court decision.

The author examining the legality of referral to examination and treatment of persons sentenced to imprisonment, insisting that the Republican Psychiatric Hospital in Vilnyansk penal colony № 20 operating illegally because the current Penal Code of Ukraine does not provide for the organization of prison facilities on the rights of inpatient treatment for mental health care to inmates. And therefore provides patients with severe mental illness discharge from penal colonies under Art. 84 Criminal Code of Ukraine with subsequent referral to specialized institutions of the Ministry of Health of Ukraine with the relevant regime of detention. Simultaneously, the author pays attention to the need for legislative determination of the manner and place of treatment of mentally ill persons sentenced to life imprisonment.

Key words: convist, imprisonment, psychiatric care.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.13

І.Г. Івасюккандидат юридичних наук
Чернівецький факультет Національного університету "Одеська юридична академія"

ФУНКЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено питання, пов'язані з основними кримінально-процесуальними функціями: захисту, обвинувачення, правосуддя. Досліджено, зокрема, функції, які виконує в кримінальному провадженні потерпілий з огляду на позицію, яку він займає під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи. З'ясовано позиції законодавця й науковців України та зарубіжних країн щодо означених проблем.

Ключові слова: кримінально-процесуальні функції, змагальність, потерпілий.

I. Вступ

Проблема поняття і змісту кримінально-процесуальних функцій залишається протягом багатьох років гостро дискусійною в науці кримінального процесу. Різними залишаються погляди на поняття кримінально-процесуальних функцій, їх систему та зміст, соціальну спрямованість. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України назріла необхідність переосмислення багатьох базових його норм та інститутів. Система кримінально-процесуальних функцій чітко відображена у ст. 22 КПК України, де отримала закріплення відома доктрина їх розподілу. Саме здійснення функцій обвинувачення (кримінального переслідування), захисту й вирішення справи забезпечує відповідь на запитання, що складає головний предмет кримінального процесу.

Питання кримінально-процесуальних функцій досліджувались такими відомими вченими, як М.С. Алексєєв, А.П. Гуляєв, В.Г. Даєв, П.С. Елькінд, З.З. Зінатуллін, Л.Д. Кокорєв, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, Я.О. Мотовіловкер, В.П. Нажимов, Р.Д. Рахунова, М.С. Строгович, та інші. Вагомий внесок у дослідження вказаної теорії зробили українські вчені, зокрема С.А. Альперт, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, В.Т. Нор, О.О. Чепурний та інші. Однак чимало питань залишаються дослідженими недостатньо та вимагають до себе подальшої уваги.

II. Постановка завдання

Метою цієї статті є з'ясування поняття кримінально-процесуальних функцій, їх системи та змісту, зокрема, тих, які виконує у кримінальному провадженні потерпілий.

III. Результати

Як зауважив О.О. Чепурний, тривалість дискусій, різноплановість у постановці й вирішенні окремих питань, відсутність на сьогодні конструктивних позицій для наближення інколи діаметрально протилежних точок зору може породити думку про марність цього спору взагалі [1, с. 10]. Водночас укажану проблему, як вірно зауважує В.Г. Даєв, не можна віднести до низки суто академічних, оскільки з нею пов'язаний комплекс дуже важливих питань науки й практики кримінального процесу, в тому числі про характер і зміст ряду принципів процесу, самої структури процесу [2, с. 64].

Розробка проблеми процесуальних функцій у юридичній літературі тісно пов'язана з поняттям змагальності. У КПК України змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості закріплена у ст. 22, у ч. 3 якої вказано, що під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту й судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу [3, с. 10].

Мова йде про основні функції кримінального процесу, які й дають початок змагальності й походять у свою чергу із завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України. О.В. Баулін і Н.С. Карпов підкреслюють, що значення поняття "кримінально-процесуальна функція" як наукової категорії саме й полягає в тому, що завдяки йому складається чітке уявлення про основні напрями кримінально-процесуальної діяльності, а це, в свою чергу, дає можливість встановити різницю між учасниками процесу у виконанні загальних завдань кримінального судочинства. І хоча при цьому окремі елементи діяльності учасників процесу мо-

жуть частково збігатися між собою, за кожним з них вбачаються якісь найбільш властиві йому головні функції, які відображають саме його призначення в процесі [4, с. 48].

Вперше концепцію трьох основних функцій обґрунтував у 30-х рр. XX ст. М.С. Строгович [5]. Однак, як зауважили М.Г. Стойко й М.В. Танцерев, ця концепція в її первинному вигляді не була позбавлена деякої невизначеності. Вона давала чітке уявлення про те, в чому полягає змагальність, і вказувала на напрямки руху кримінальної справи, які, можна сказати об'єктивно, складаються з дій (бездіяльності) суб'єктів кримінально-процесуальних відносин. У принципі будь-який суб'єкт "вкладається" так чи інакше в кожен із трьох напрямів діяльності, навіть якщо його особисті наміри їм суперечать. Однак залишалось незрозумілим, коли мова заходила про окремі суб'єкти кримінального процесу, які правові функції вони виконують на відміну від інших. У ситуації, яка склалася, вчені пішли двома досить передбачуваними шляхами. Перший полягав у доповненні вказаних функцій новими елементами, другий – у встановленні нових функцій (додаткових) у випадках, які не "вписувались" ні в обвинувачення, ні в захист, ні у вирішення справи судом [6, с. 33].

Щодо доповнення функцій новими елементами, то серед них можна назвати розширення можливостей обвинувачення й захисту, надання більшої процесуальної самостійності органам досудового розслідування тощо.

Надалі В.М. Савицький запропонував доповнити функції четвертою складовою – функцією розслідування [7, с. 43–44], Р.Д. Рахунов запропонував шість функцій: розслідування, обвинувачення, захисту, підтримання цивільного позову, захисту від позову, вирішення справи [8]. Інші вчені пропонували ще більш розгалужену систему або пропонували власні підходи до класифікації функцій. Наприклад, визначаючи кримінально-процесуальні функції як окремі напрями діяльності, В.М. Тертишник вказує на п'ять основних функцій: розслідування, нагляду, обвинувачення, захисту, правосуддя [9, с. 12]. Такої ж думки дотримуються й інші вчені.

На нашу думку, у кримінальному провадженні тісно переплітаються декілька самостійних взаємопов'язаних цілей, які витікають із завдань кримінального процесу й пов'язані зі справедливим вирішенням правового спору, забезпеченням прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, обвинуваченням, захистом, наглядом та цивільним позовом.

Видається, що найбільш повно таким цілям відповідає система кримінально-процесуальних функцій, запропонована О.Г. Халіулїнін: 1) кримінального переслідування; 2) захис-

ту; 3) вирішення справи; 4) судового контролю; 5) прокурорського нагляду; 6) розслідування; 7) забезпечення прав і охорони законних інтересів осіб, що беруть участь у справі; 8) цивільного позову; 9) захисту від позову; 10) надання юридичної допомоги; 11) сприяння здійсненню кримінального судочинства; 12) забезпечення кримінально-процесуальної діяльності; 13) процесуального керівництва розслідуванням [10, с. 25]. Цілком можна погодитись з Ю.М. Грошевим, що процесуальні функції – це "виражені в законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справах з метою захисту своїх законних інтересів" [11, с. 23].

Такими учасниками кримінального провадження, які наділені правом для активної участі у справах, є суд, сторони обвинувачення та захисту, потерпілий, і його представник та інші учасники кримінального процесу, названі у гл. 3 КПК України [3, с. 13–37].

У зв'язку з цим, поряд з функціями кримінального судочинства необхідно виділяти функції окремих учасників процесу. Як вказує О.О. Чепурний, між функціями кримінального судочинства й функціями його окремих учасників існує тісний взаємозв'язок. При цьому, коли перших всього три, оскільки це головні й узагальнюючі функції всієї системи кримінального процесу, які забезпечують її існування й розвиток, то других значно більше. Кримінально-процесуальні функції являють собою специфічну форму реалізації загальноправових функцій – регулятивної та охоронної. У зв'язку з цим не можна ставити знак рівності між кримінально-процесуальними функціями й функціями державних органів і осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві [1, с. 52].

Засада змагальності вперше була закріплена у КПК України у 2001 році. У новій редакції вона закономірно увійшла й до нового КПК. Потерпілого як суб'єкта кримінального процесу зазвичай відносили до сторони обвинувачення, оскільки його інтереси найбільше співпадають із завданнями слідчого й прокурора [12, с. 74; 9, с. 109]. З цього приводу М.С. Строгович писав, що більшість учених-процесуалістів з тими чи іншими обмовками стверджують, що потерпілий у кримінальному процесі здійснює функцію обвинувачення, причому робить він це або самостійно (у справах приватного обвинувачення), або приєднуючись до діяльності інших учасників процесу, які є носіями цієї функції, сприяючи найбільш повному й успішному її здійсненню, простіше говорячи, стає співобвинувачем [13, с. 40].

Однак це не завжди так, оскільки в деяких випадках потерпілий з різних причин відмовляється реалізувати свої процесуальні права, не бажає бути ні потерпілим, ні цивільним позивачем. На думку Л.Д. Кокорева, з якою варто погодитися, потерпілий може виконувати різні функції залежно не від категорії справи, а від конкретної позиції у кримінальній справі. У кожному конкретному випадку, в кожній кримінальній справі необхідно визначити, яку позицію займає потерпілий, здійсненню якої процесуальної функції він сприяє [14, с. 82]. Напевно виходячи саме з цих позицій, законодавець при прийнятті нового КПК України не відніс потерпілого до сторони обвинувачення, а надав йому статусу самостійного учасника кримінального провадження.

Відомий німецький учений Юрген Бауман, подаючи своє бачення суті й завдань кримінального судочинства, зауважив, що в кримінальному процесі йдеться не лише про державну вимогу покарання, а й про пов'язані з нею інші явища. На всіх етапах процесу залежно від особливостей, що їм притаманні, конфлікт інтересів повинен приводитися до вирішення. На кожному етапі права обов'язки суб'єктів процесу повинні отримати якомога вираженіше співвідношення. Інтересам органів кримінального переслідування, які збирають докази винуватості підозрюваного, протистоять інтереси самого підозрюваного щодо збереження свого права на свободу, а також інтереси інших осіб [15, с. 15–17].

Відповідно до ч. 1 і 2 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [3, с. 26]. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 3 ст. 55 КПК). При цьому права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Відповідно до ч. 7 ст. 55 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок [3, с. 26].

Таким чином, про те, чи виступати у кримінальному провадженні потерпілим, рі-

шення приймає сама особа, права й законні інтереси якої порушено.

Для сторони обвинувачення при цьому пріоритетним завданням залишається забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [3, с. 3]. Бувають також випадки, коли реального заподіяння шкоди немає (принаймні фізичної чи майнової), а особа визнається потерпілою у зв'язку з виникненням загрози заподіяння такої шкоди. Це може мати місце не лише при замаху на вчинення злочину, але й при закінченому злочині [6, с. 44].

Однак зазвичай потерпілий бажає встановлення особи, яка вчинила злочин, притягнення її до кримінальної відповідальності та призначення їй покарання й звісно відшкодування завданої їй шкоди. В цьому випадку вона відстоює ті інтереси, які співпадають із завданнями сторони обвинувачення у кримінальному провадженні. Як у першому, так і в другому випадку потерпілий для реалізації своїх інтересів наділений достатніми правами.

Наприклад, у першому випадку, за відсутності в нього обвинувального інтересу, він відповідно до ст. 56 КПК України вправі: заявляти відводи й клопотання (п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК); давати пояснення, показання або відмовитись їх давати (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК); брати участь у судовому провадженні (п. 2 ч. 3 ст. 56 КПК); брати участь у безпосередній перевірці доказів (п. 3 ч. 3 ст. 56 КПК); висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (п. 5 ч. 3 ст. 56 КПК); оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК (п. 7 ч. 3 ст. 56 КПК); на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 56 КПК) [3, с. 27–28].

У другому випадку потерпілий прямо зацікавлений у тому, щоб винуватий поніс справедливе покарання й відшкодував заподіяні потерпілому збитки. Його основною ціллю участі в кримінальному провадженні стає задоволення свого приватно-правового інтересу й цивільно-правових вимог. Закон дає йому можливість свою позицію активно відстоювати: подавати відповідні докази, заявляти відводи й клопотання; за наявності відповідних підстав – на забезпе-

чення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника й у будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; користуватися іншими правами, передбаченими КПК України.

Окрім того, потерпілий відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК, може самостійно підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення [3, с. 28].

IV. Висновки

Під функціями кримінального судочинства слід розуміти не роль того чи іншого його учасника, а головні напрями кримінально-процесуальної діяльності, які визначаються завданнями кримінального провадження, сформульованими в ст. 2 КПК України.

Основними функціями у кримінальному процесі визнаються функції захисту, обвинувачення й судового розгляду, з якими пов'язуються й інші напрями діяльності учасників кримінального провадження.

Залежно від позиції, яку потерпілий займає у справі, він може виконувати й різні функції: функцію захисту (коли його інтереси співпадають з інтересами підозрюваного, обвинуваченого); функцію обвинувачення (коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення); захист кримінально-правових інтересів (коли його інтереси співпадають з позицією сторони обвинувачення); захист цивільно-правових інтересів (у разі подання цивільного позову).

Список використаної літератури

1. Чепурний О.О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чепурний Олександр Олександрович. – К., 2005. – 195 с.
2. Даев В.Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном судопроизводстве / В.Г. Даев // Правоведение. – 1974. – № 1. – С. 64–73.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.
4. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії / О.В. Баулін, Н.С. Карпов. – К., 2001. – 232 с.
5. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М.С. Строгович. – М. : Изд-во НКЮ СССР, 1939. – 151 с.
6. Танцеров М.В. Потерпевший и его функция в уголовном процессе Российской Федерации : [монография] / М.В. Танцеров, Н.Г. Стойко ; отв. ред. Н.Г. Стойко. – Красноярск, 2003. – 101 с.
7. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В.М. Савицкий. – М. : Наука, 1975. – 383 с.
8. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р.Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1961. – 277 с.
9. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / В.М. Тертишник. – 5-те вид., перероб і доп. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.
10. Халиулин А.Г. Осуществление функции уголовного преследования прокуратурой России / А.Г. Халиулин. – Кемерово : 1997. – 261 с.
11. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 494 с.
12. Назаров В.В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Атіка, 2008. – 584 с.
13. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с. – Т. 1.
14. Кокорев Л.Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Л.Д. Кокорев. – Воронеж : 1964. – 138 с.
15. Baumann J. Grundbegriffe und Verfahrensprinzipien des Strafprozeßrechts. Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag, 1969. – 123 s.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013.

Ивасюк И.Г. Функции потерпевшего в криминальном производстве Украины

В статье рассмотрены вопросы, связанные с основными уголовно-процессуальными функциями: защиты, обвинения, правосудия. Доказаны, в частности, функции, которые выполняет в уголовном производстве потерпевший учитывая позицию, которую он занимает в ходе досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовного дела. Выяснены взгляды законодателя и ученых Украины, а также зарубежных стран, исследующих указанные проблемы.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные функции, состязательность, потерпевший.

Ivasuk I. Functions of victim are in criminal realization of Ukraine

This article covers issues in connection with the main criminal procedural functions: defense, prosecution, justice. In particular, functions of a victim of a crime from the point of view of his position

during pretrial investigation and trial are studied. Views of the legislator and Ukrainian and foreign scholars dealing with this problem are investigated.

The new Criminal Procedure Code of Ukraine contributed to the beginning of new scientific views on the institutes and norms of criminal procedure law. The research of criminal procedure functions is an important aspect of the study of criminal procedural science. Because of this realization of functions prosecution, defense and resolving the case defines the main subject of criminal proceedings.

Analysis of the work of the pre-trial investigation, prosecution and trial indicates that in practice and in legal science too little attention is paid to features of criminal procedure functions in criminal proceedings.

Functions of criminal justice cannot be identified with the role of any of its participant. Their content is in the main directions of criminal procedural, which are defined in the assignments of the criminal proceedings.

The main functions of the criminal process is a function of protection, prosecution and trial, to which the other activities of the participants in the criminal proceedings are related. Functions of the victim in criminal proceedings depends on its position.

Key words: *criminal procedural functions, adversary, victim of a crime.*

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

УДК 343.237

А.О. Драгоненко

кандидат юридичних наук

Кіровоградський інститут державного та муніципального управління КПУ

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА МАТІР'Ю СВОЄЇ
НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ, ВЧИНЕНОГО У СПІВУЧАСТІ

У статті досліджено проблеми кваліфікації умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, вчиненого у співучасті. Проведено аналіз проблем, які можуть виникнути у правозастосовній практиці, наведено теоретичне узагальнення її нове вирішення конкретного наукового завдання, що виявляється в комплексному та системному кримінально-правовому дослідженні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, вчиненого у співучасті, шляхом формулювання відповідних положень, висновків та пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: новонароджена дитина, вбивство, співучасть, кваліфікація.

I. Вступ

Сучасний стан злочинності в країні характеризується цілим рядом несприятливих тенденцій. На фоні кількісних негативних показників кримінальної статистики проходить цілий ряд значних якісних трансформацій. Це стосується, в першу чергу, групової злочинності. Саме вчинення злочину двома чи більше суб'єктами являється співучастю.

Між тим, увага юристів відносно питання кримінальної відповідальності співучасників такого складу злочину не тільки не зменшується, але й збільшується, і ця проблема набула великого суспільного резонансу.

Охорона дитинства в Україні є загальнонаціональним пріоритетом держави, мета якого – забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, соціальний захист і всебічний розвиток. Держава повинна забезпечити не лише гарантії її права на народження, а й максимально захистити її життя в цей період, оскільки діти (особливо новонароджені) є найбільш уразливою в соціальному та правовому сенсі категорією громадян. У комплекс заходів, що вирішують це важливе завдання, входить і встановлення відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК).

Проблеми кримінально-правової характеристики привілейованих видів убивства, в тому числі й убивства матір'ю своєї новонародженої дитини, криміналістами висвітлю-

валися як у дореволюційний (М.Н. Гернет, Н.О. Неклюдов, М.С. Таганцев та ін.), так і радянський період (М.І. Загородников, В.Д. Набоков, А.А. Піонтковський, Л.І. Тиміна, В.І. Ткаченко, А.Н. Трайнін, Т.Г. Шавгулідзе, М.Д. Шаргородський, Г. Шаріпова та ін.). Значну увагу їм приділено й представниками сучасної кримінально-правової думки, а саме М.І. Бажановим, А.В. Байловим, Ю.В. Бауліним, В.І. Борисовим, С.В. Бородінін, В.К. Грищуком, Т.В. Кондрашовою, М.Й. Коржанським, А.М. Красиковим, В.М. Куцом, М.І. Мельником, В.О. Навроцьким, Л.А. Остапенко, О.М. Поповим, О.Л. Старко, В.В. Сташисом, В.Я. Тацієм, В.М. Трубниковим та ін. Питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, його кримінологічна характеристика й запобігання йому вивчалися у дисертаційному дослідженні Л.О. Старко (2007 р.).

II. Постановка завдання

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини – один із розповсюджених і небезпечних проявів проти життя особи. В практичній діяльності органів дізнання, слідства та суду викликає труднощі не тільки виявлення цього злочину, його кваліфікація, але й вирішення питань, пов'язаних з призначенням покарання, особливо якщо цей злочин вчинено у співучасті.

Виникає необхідність дати кримінально-правову оцінку проблемі кримінальної відповідальності інших осіб, які своєю поведінкою у ряді випадків спонукають жінку-матір до вбивства новонародженої дитини чи до-

помагають позбавити її життя. У таких випадках мати може виконувати роль або виконавця, або співвиконавця, або співучасника.

III. Результати

У разі, якщо матір виступає в ролі виконавця, дії матері за наявності об'єктивних і суб'єктивних ознак складу повинні кваліфікуватися за ст. 117 КК.

Кваліфікація дій матері в цьому разі не викликає ніяких складнощів. Оскільки ст. 117 КК України не має такої кваліфікуючої ознаки як злочин, вчинений групою осіб, оскільки жінка, яка вбила свою дитину в групі з іншими співучасниками, має відповідати за злочин, передбачений ст. 117 КК України. Але відносно кваліфікації дій інших співучасників все складається набагато складніше.

На перший погляд здається, що все є очевидним, адже злочин, передбачений ст. 117 КК України, являє собою злочин зі спеціальним складом. Незалежно від того, яку участь у вчиненні злочину приймали інші співучасники – співвиконавця чи співучасника, вони повинні притягуватися до кримінальної відповідальності як співучасники злочину, передбаченого ст. 117 КК України, тобто із посиланням на ст. 27 КК України. Однак більшість дослідників цієї проблеми пропонують інше вирішення цього питання.

Відносно інших співучасників дітовбивства, то кваліфікація їх дій, напевне, має залежати від конкретних обставин справи.

Так, М.Д. Шаргородський пропонував встановити за пособництво дітовбивству й підбурювання до нього відповідальність як за кваліфіковане вбивство, незалежно від пом'якшення відповідальності для матері у зв'язку з суб'єктивними обставинами [2, с. 94].

Т.В. Кондрашова вважає, що дії інших осіб слід кваліфікувати залежно від тієї ролі, яку вони виконували у вчиненні такого виду злочину [1, с. 141].

А.А. Піонтковський зазначав: "Коли є пособництво чи підмовляння з боку батька на вбивство новонародженої дитини, питання про кримінальну відповідальність батька вирішується за правилами співучасті у вбивстві, простому чи кваліфікованому, залежно від конкретних обставин справи. Так повинно бути вирішене питання про кримінальну відповідальність не лише тоді, коли було вчинене підмовляння з прямим умислом, але й тоді, коли чоловік усвідомлював, що своєю поведінкою він штовхає жінку на вчинення злочину, і ставився до цього байдуже (підмовляння з евентуальним умислом)" [4, с. 71].

Оскільки з суб'єктивної сторони дії співучасників злочину характеризуються умисною формою вини, то є очевидним, що дії пособника слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, а дії підбурювача – за ч. 4 ст. 27 та п. 2 ст. 115 КК. У разі, якщо

мало місце підбурювання чи пособництво до вбивства двох новонароджених (близнят) або з особливою жорстокістю, або з корисливих мотивів, то у такому разі дії додатково кваліфікуються за п. 1, 4, 6 ч. 2 ст. 115 КК.

Учені мають рацію, пропонуючи кваліфікувати дії інших співвиконавців вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини не як співучасть у злочині, передбаченого ст. 117 КК. Привілейований склад злочину може застосовуватися тільки до жінки, яка виносила (народила) дитину. Дії інших осіб під кваліфікацію цієї статті не підпадають. Суперечностей між законом і варіантом, який пропонує кваліфікувати злочин за ст. 115 КК, не існує, адже кваліфікація дій інших осіб повинна існувати без урахування привілейованого складу. Поблажливості закону в цьому випадку просто не може розповсюджуватися на дії інших осіб.

Практично всі вчені, які висвітлювали питання відповідальності співучасників убивства матір'ю своєї новонародженої дитини, обмежуються констатуванням того, що співвиконавці в цьому повинні нести кримінальну відповідальність за ст. 115 КК України. Ця загальна рекомендація не може задовольнити потреби практики. Дії співучасника убивства матір'ю своєї новонародженої дитини потрібно кваліфікувати за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, тобто вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності.

Оскільки у ст. 117 КК відсутня така кваліфікуюча ознака, як вчинення злочину групою осіб, то, очевидно, жінка, яка вбила свою дитину разом з іншими співвиконавцями, повинна відповідати за злочин, передбачений ст. 117 КК.

Відносно кваліфікації дій інших співвиконавців, то кваліфікація їхніх дій залежить від конкретних обставин справи.

Так, М.Д. Шаргородський пропонує встановити за пособництво в убивстві дитини й підбурюванні до нього відповідальність як за кваліфіковане вбивство, не залежно від пом'якшення відповідальності щодо матері за наявності суб'єктивних обставин [2, с. 94].

Т.В. Кондрашова пропонує дії інших осіб кваліфікувати залежно від ролі, яку вони виконували під час вчинення вбивства [1, с. 141].

Наприклад, Е.П. Побегайло вважає, що дії співвиконавців слід кваліфікувати за відповідною частиною (п. 2 ч. 2) ст. 115 КК України, так як обставини, на підставі яких пом'якшується відповідальність матері, на них не розповсюджуються [5, с. 241].

На думку В.В. Єраскіна, суб'єктом цього злочину (ст. 117 КК України) може бути лише мати новонародженої дитини, яка досягла віку кримінальної відповідальності, всі інші учасники злочину повинні нести відпо-

відальність на загальних підставах [6, с. 224] – за відповідною частиною (п. 2 ч. 2) ст. 115 КК України (ст. 105 КК РФ).

Н.К. Семернева зазначає, що інші особи, які брали участь у вчиненні такого злочину, несуть відповідальність за співучасть у ньому, але з урахуванням особистих мотивів, їх дії підлягають кваліфікації за іншими статтями, наприклад, ст. 27 і ч. 1 або п. 2 ч. 2 ст. 115 КК.

М.Й. Коржанський вважає, що дії співучасників умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини мають кваліфікуватися за ст. 27 і 117 КК [1, с. 123], з чим, на наш погляд, погодитись не можна.

Згідно з ч. 2 ст. 29 КК організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. П.С. Матишевський зазначав, що в тих випадках, коли виконавцем злочину є спеціальний суб'єкт, дії співучасників, які не є спеціальними суб'єктами, повинні кваліфікуватися за тим законом, за яким кваліфікуються дії виконавця злочину, з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК [5, с. 177]. Отже, дії співучасників умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК. Однак, при кваліфікації дій співвиконавців цього злочину, завжди застосовується принцип індивідуалізації відповідальності, тобто кожна особа несе відповідальність за фактично вчинений нею злочин. Оскільки суб'єктом злочину, передбаченого ст. 117 КК, може бути лише мати новонародженої дитини, то цей привілейований склад може застосовуватись лише до жінки, яка виносила та народила дитину. Дії ж інших осіб не охоплюються ознаками статті 117 КК, оскільки до них ця пом'якшуюча обставина не може бути застосована. Отже, у випадках, коли співучасниками вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини були інші особи (чоловік, родичі, друзі), їх дії слід кваліфікувати за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК [6, с. 177], а за наявності інших обтяжуючих обставин – поряд з п. 2, за п. 11 або п. 12 ч. 2 ст. 115 КК.

Бувають випадки, коли жінка під час пологів або після них фізично не може зробити будь-що і на її прохання вбивство новонародженого вчиняють інші особи, наприклад, батько дитини чи інші родичі.

Як було зазначено раніше, особи, які вбили дитину на прохання матері, будуть нести відповідальність за п. 2, 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК. Складність кваліфікації в цьому випадку викликають дії матері. За що буде відповідати мати – за співучасть у вбивстві, передбаченому ст. 115 чи ст. 117 КК?

Вважається, що мати дитини не може відповідати за співучасть у вбивстві, передбаченому п. 2, 11 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки при такому підході за спричинення смерті власноручно вона відповідає за привілейованим складом, а у випадку спричинення смерті чужими руками – за кваліфікованим.

Таким чином, вивчивши проблему співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини, можна зробити деякі висновки. Привілейований склад злочину, передбачений ст. 117 КК України, не може розповсюджуватись на дії інших осіб, оскільки підґрунтям виділення такого складу злочину виступає особливий психофізіологічний стан жінки. Якщо інші особи безпосередньо спричинили смерть новонародженій дитині, то вони повинні притягуватися до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки вони спричинили смерть малолітній дитині. Якщо ж інші особи виступали як співучасники у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини (організатора, підбурювача, пособника), то вони повинні притягуватися до кримінальної відповідальності за співучасть у вбивстві малолітньої дитини, тобто за ст. 27 та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України. Мати дитини, незалежно від характеру ролі, яку вона виконувала (виконавець чи інша роль) у вбивстві своєї новонародженої дитини, вона повинна притягуватися до кримінальної відповідальності за ст. 117 КК України. Склад злочину – вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини має спільні ознаки зі злочинном, передбаченим п. 2 ч. 2 ст. 115 КК – умисне вбивство малолітньої дитини, адже малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14-річного віку. Отже, питань щодо застосування цих кримінально-правових норм на практиці немає, оскільки згідно із загальними правилами кваліфікації за умов конкуренції норм, одна з яких є нормою з обтяжуючими обставинами, а друга – з пом'якшуючими, остаточно дії кваліфікуються за статтею, яка має пом'якшуючі обставини.

Список використаної літератури

1. Антонюк Н.О. Вдосконалення законодавчої конструкції складу “Умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини” (ст. 117 КК України) / Н.О. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 49. – С. 198–206.
2. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1961. – 452 с.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – Ст. 131. – (зі змі. та доп.).

4. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / ред. М.І. Бажанов. – К. ; Х. : Юрінком Інтер-Право, 2010. – 486 с.
5. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах / А.Н. Попов – СПб. : Юридический центр Пресс. – 2001. – 465 с.
6. Старко О.Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.Л. Старко. – К., 2007. – 225 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013.

Драгоненко А.А. Проблемы квалификации умышленного убийства матерью своего новорожденного ребенка, совершенного в соучастии

Статья посвящена исследованию проблемы квалификации умышленного убийства матерью своего новорожденного ребенка, совершенного в соучастии. Проведен анализ проблем, которые могут возникнуть в правоприменительной практике, приведены теоретическое обобщение и новое решение конкретной научной задачи, которая проявляется в комплексном и системном уголовно-правовом исследовании убийства матерью новорожденного ребенка, совершенного в соучастии, путем формулирования соответствующих положений, выводов и предложений по внесению изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: новорожденный ребенок, убийство, соучастие, квалификация.

Dragonenko A. Problems qualification murder the mother of his newborn child, the offense of complicity

This article is devoted to the problem of qualification murder the mother of his newborn child, the offense of complicity. The analysis of the problems that may arise in law enforcement practice, the theoretical generalization and new address specific scientific objectives, as reflected in the comprehensive and systematic study of criminal law murder of his mother newborn child, the offense of complicity by the wording of the relevant provisions, conclusions and proposals for amendments to existing legislation.

Deliberate attempt on the life at all times been recognized among the most serious crimes. Any murder is exceptionally high degree of public danger. Report these crimes always has a particular public interest and especially when it comes to killing babies - helpless and defenseless creatures. After a child, as stated in Ukraine ratified the Convention on the Rights of the Child, due to his physical and mental immaturity, needs special safeguards and care. Infanticide is different from all other murders originality and characteristics of the offense. This individual provisions of Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine in 2001, which includes responsibility for the murder of the mother of a newborn baby are contradictory, on the one hand, due to the specific act, but on the other - is ambiguity in the interpretation of the classification of the offense, and therefore - and difficulties in enforcement activity. Thus, the problematic features of infanticide are those expressed by the words, "newborn", "mother", "childbirth", "immediately after birth". The current Criminal Code of Ukraine and clarification of the Supreme Court of Ukraine does not contain specific and clear guidelines content of these attributes. Ambiguous addressed some other important aspects of criminal characteristics of infanticide. Controversial, in particular, the question of complicity in this crime, commitment or requirement of special mental and physical condition of mothers in all cases of murder the mother of his newborn child, assessment of fault attacks on non-viable baby. However, these and other issues today in the theory of criminal law studied enough.

Key words: newborn, murder, complicity qualifications.

НАУКОВІ ЗАХОДИ

КРУГЛИЙ СТІЛ “АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА” В КЛАСИЧНОМУ ПРИВАТНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

22 березня 2013 р. у Класичному приватному університеті за підтримки Апеляційного суду Запорізької області та Запорізького окружного адміністративного суду відбувся **круглий стіл “Актуальні проблеми сучасного адміністративного права”**.

Обмінялись досвідом у галузі адміністративного права приїхали провідні вчені-правники та юристи-практики з усієї України.

За словами організаторів, мета круглого столу – зробити доступною для вчених, здобувачів та практичних працівників-юристів інформацію про реалізацію правової реформи у світі та в Україні, вдосконалення юридичної науки, зв'язок теорії і практики, гармонізацію національного законодавства з міжнародним правом; обговорити практичні проблеми адміністративного права; посприяти становленню наукових, ділових та особистих контактів між юристами України, розширити уявлення про колег, які досліджують споріднену правову проблематику.

Модератором круглого столу був проректор з наукової роботи Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України **Антон Олексійович Монаєнко**.

Круглий стіл відкрили та виступили з вітальним словом:

Пелих Юрій Георгійович, Запорізька обласна державна адміністрація, заступник голови – керівник апарату;

Прудивус Олег Васильович, кандидат юридичних наук, голова Запорізького окружного адміністративного суду;

Тимощук Сергій Євгенович, заступник голови правління Асоціації українських правників Запорізької області, заступник голови Запорізької обласної громадської колегії з питань захисту суспільної моралі;

Монаєнко Антон Олексійович, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, Класичний приватний університет, проректор з наукової роботи.

Під час дискусії обговорювали такі питання:

Проблеми процесуального правонаступництва у зв'язку зі звільненням посадової особи або ліквідації органу державної влади (Прудивус Олег Васильович, кандидат юридичних наук, доцент, голова Запорізького окружного адміністративного суду).

Кодифікація законодавства як основа демократичних перетворень в українському суспільстві (Петков Сергій Валерійович, доктор юридичних наук, професор, Класичний приватний університет).

До питання про адміністративну відповідальність за інформаційні правопорушення в Україні (Настюк Василь Якович, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, Національний університет "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого" (м. Харків).

Проблеми визначення сутності та змісту адміністративного процесу (Кунєв Юрій Дем'янович, доктор юридичних наук, професор, Академія митної служби України (м. Дніпропетровськ)).

Місце і роль прокурора в адміністративному судочинстві. Законодавчі новели (Шульга Леся Михайлівна, прокуратура Запорізької області).

До проблеми доктринального визначення адміністративних (кримінальних) проступків та їх кримінальне провадження (Лукашевич Віталій Григорович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Класичного приватного університету).

Сучасний стан та тенденції розвитку інформаційно-правових досліджень (Беляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач наукового відділу правових проблем інформаційної діяльності Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України).

Актуальні проблеми реалізації адміністративного судочинства (Бєлоконєв В'ячеслав Миколайович, суддя апеляційного суду м. Запоріжжя).

Загальноюридичні принципи адміністративної відповідальності (Бєлікова Олена Василівна, кандидат юридичних наук, суддя постійно діючого Третейського суду, Асоціація "Експерт-Юрист" (м. Донецьк)).

Сутність юрисдикційних функцій суду в адміністративному судочинстві (Апаров Андрій Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного).

У дискусії також активно брали участь:

Беломєстнов Олександр Юрійович, суддя Донецького окружного адміністративного суду;
Абдукадірова Каріне Ескандерівна, суддя Донецького окружного адміністративного суду;
Покатаєва Ольга Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, Класичний приватний університет;
Бостан Сергій Костянтинович, доктор юридичних наук, професор, Класичний приватний університет, голова Запорізького осередку Асоціації українських правників.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

У науково-виробничим журналі “Держава та регіони. Серія: Право” за 2012 р. у № 1 та № 2 в розділі “Цивільне право та процес” були надруковані статті “Право на ім’я людини як засіб індивідуалізації фізичної особи” та “Зміст повноважень права на ім’я фізичної особи” Воронової О.В. При підготовці рукопису статей були використані матеріали монографії Р.О. Стефанчука “Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)”, на що помилково відсутні посилання. Прошу вибачення у Руслана Олексійовича за використання наукових положень монографії без посилання на автора.

З повагою О.В. Воронова

Вимоги до авторських оригіналів статей, поданих до науково-виробничого журналу “Держава та регіони. Серія: Право”

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / Філія АБ “Південний”

р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.